

Dr. Costin Feneșan*

(București)

Un călător transilvănean prin Banatul otoman la 1687

Până în prezent ne sunt cunoscute doar foarte puține descrieri, jurnale sau relatări de călătorie prin și despre Banatul otoman datorate unor autori creștini aflați acolo pentru o perioadă de timp mai lungă sau mai scurtă. Pot fi amintite numai cele scrise de Wathay Ferenc¹, prizonier al turcilor la Timișoara și Lipova în 1603, sau relatarea lui Heinrich Ottendorf², care a petrecut în 1663 un anumit timp în capitala Banatului otoman ca membru al soliei habsburgice a baronului von Goes trimisă la beilerbeiu Belgradului. De aceea socotim cât se poate de nimerit să aducem în atenția celor interesați de istoria Banatului încă un izvor de acest fel. Chiar dacă acesta a fost publicat încă aproape acum un secol și jumătate³, el a rămas totuși ignorat în pofida faptului că ne oferă unele informații de negăsit în alte izvoare. Este vorba de jurnalul pe care l-a ținut, începând cu 24 aprilie 1687, Sándor Pál care fusese numit de principele transilvănean Mihail Apafi în funcția de capuchehaie a principatului autonom la Istanbul. Trimiterea lui Sándor Pál la Poartă pentru a reprezenta interesele Transilvaniei pe lângă puterea suzerană a avut loc în contextul în care principele Apafi, care fusese un susținător fervent al politicii otomane până la asediul eșuat asupra Vienei (1683), începuse în taină o apropiere de împăratul Leopold I, acțiune care a culminat cu încheierea tratatului de la Blaj din 27 octombrie 1687. Această schimbare de atitudine nu i-a rămas defel ascunsă Porții, astfel că, în pofida demersurilor repetate ale lui Baló Mátyás, reprezentantul diplomatic al Transilvaniei la Istanbul, principele Apafi, mai bine-zis Teleki Mihály, conducătorul *de facto* al politicii transilvănene, a socotit oportun să trimită în capitala Imperiului otoman un sol extraordinar și o nouă capuchehaie. Aceștia aveau misiunea să întărească, pe de o parte, încrederea Porții în fidelitatea principelui și să dezmință apropierea sa față de

Habsburgi, iar pe de altă parte să contracareze intrigile țesute de Thököly Imre, pretendentul tot mai stăruitor la scaunul princiar al Transilvaniei. Această misiune delicată i-a fost încredințată lui Sárosi János de Deleni⁴ și lui Sándor Pál de Porumbenii Mari⁵ în calitate de nou reprezentant diplomatic al Transilvaniei (capuchehaie) la Poartă. În contextul în care în Ungaria continuau cu aceeași intensitate ciocnirile armate și după cucerirea Budei de către imperiali (1683) – acestea aveau să culmineze cu înfrângerea trupelor otomane în bătălia de la Mohács (12 august 1687) –, delegația transilvăneană n-a luat drumul cel mai scurt, prin Țara Românească, spre capitala Imperiului otoman, ci s-a îndreptat mai întâi spre Belgrad, unde se aflau atât marele vizir, cât și Baló Mátyás, capuchehaia în funcție. Rostul acestui ocol era să le îngăduie reprezentanților diplomatici transilvăneni întreprinderea unor demersuri conciliatorii cât mai convingătoare pe lângă marii demnitari otomani. Drept urmare, a fost modificat itinerariul altfel obișnuit al misiunilor diplomatice transilvănene în drumul lor spre Istanbul.

Potrivit jurnalului pe care Sándor Pál l-a ținut atât în timpul călătoriei, cât și după sosirea sa la Istanbul⁶, el a pornit la drum la 24 aprilie 1687 din satul său natal Porumbenii Mari (în prezent sat al comunei Mugeni din județul Harghita). A trecut prin Cloașterf, Criș și Felmer pentru a ajunge la Făgăraș la 26 aprilie. Aici, unde se afla curtea princiară a lui Mihail Apafi, Sándor a petrecut încă patru zile atât pentru a primi instrucțiuni legate de misiunea sa diplomatică la Poartă, cât și pentru a se reuni cu trimisul princiar special Sárosi János. La 1 mai delegația transilvăneană a părăsit Făgărașul și, trecând prin Șeica Mare, Chirpăr, Hosman și Cașolț, a ajuns la 3 mai la Sibiu. Acolo a adăstat trei zile, timp în care a mai strâns informații necesare misiunii care îi fusese încredințată. Plecată din Sibiu la 7 mai, misiunea transilvăneană a ajuns la Orăștie în 9 mai, după ce trecuse prin Miercurea Sibiului și Sebeș. La 10 mai, trecând prin Bretea Streiului, pe la Băcia și Simeria, trimișii principelui Apafi au ajuns la Hațeg. De aici au purces din nou la drum la amiaza zilei de 11 mai, trecând prin Sarmizegetusa. Despre aceasta Sándor Pál știa, că acolo „pe vremuri s-a aflat orașul numit Ulpia Traiană,

4 Acesta mai slujise și în alte misiuni diplomatice încredințate de principele Apafi: în 1682-1683 fusese trimis în tabăra turcească de la Viena, în 1685 se duse la Buda, la marele vizir, în calitate de curier de poștă, iar în anul următor (1686) servise ca trimis extraordinar la marele vizir aflat la Belgrad, vezi Biró Vencel, *Erdély követei a Portán*, Cluj-Kolozsvár, 1921, p. 136-137.

5 Despre familia și viața lui Sándor Pál, un mic nobil secui, vezi, Jakab Elek, *op. cit.*, p. 150-161. Este de amintit faptul că nici anul nașterii lui Sándor și nici cel al morții (probabil 1710) nu sunt cunoscuți.

6 La data editării (1874), jurnalul se afla în posesia lui Jakab Elek, vezi *ibidem*, p. 125.

*Cercetător independent; e-mail: costinfenesan@yahoo.com

1 *Régiségbuvár*, ed. Ponori Thewrewk József, vol. I, nr. 2: *Wathay Ferencz prosaművei*, Bratislava, 1838, p. 62-70.

2 *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes útleirása*, ed. Hermann Egyed, Pécs, 1943, ed. de Ioan Hațegan, cu traducerea în română, maghiară și sârbă de Marlen Negrescu, Hermann Egyed și Liubomir Stepanov, sub titlul *De la Viena la Timișoara, 1663*, Editura Banatul, Timișoara, 2006.

3 Jakab Elek, *Sándor Pál kapithia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó éve*, în „Magyar Történelmi Tár”, vol. 19 (1874), p. 123-247 (partea referitoare la călătoria prin Banatul otoman este la p. 164-167).

acum distrus.” Apoi delegații transilvăneni au înnoptat la Zeicani, punctul de vamă transilvănean spre Banatul otoman. A doua zi, însoțiți de o mulțime de ostași, aceștia au trecut pe la Poarta de Fier a Transilvaniei. După ce au luat prânzul lângă râul Bistra, Sándor și Sárosi au trecut printr-un „sat de lotri” numit Remetea⁷. Sándor Pál remarcase, de altfel, că localitatea fusese tot timpul o reședință a „lotrilor de la munte”, cei care acționau nestingheriți la hotarul Transilvaniei cu Banatul otoman⁸. Nu e mai puțin adevărat că, așa cum rezultă din schimbul de corespondență între marii demnitari otomani (sultanul, marele vizir) și cei locali (beilerbeii Timișoarei, sangeacbeii Caransebeșului și Lugojului, agalele de la hotar) cu principele Transilvaniei și cu dregătorii acestuia de rang mai mare sau mai mic, atacurile repetate ale cetelor de lotri se datorau în bună parte instigărilor tacite din partea lui Apafi și a oamenilor săi. Obiectivul nemărturisit al acestor adevărate incursiuni cu mână armată era să împiedice tentativele repetate ale otomanilor de a-și extinde în dauna principatului autonom stăpânirea asupra teritoriilor aflate la frontiera comună.

Cei doi trimiși transilvăneni au petrecut noaptea de 11 spre 12 mai în bivuacul amenajat lângă râul Marga, cursul de apă care constituia pe atunci hotarul între principatul Transilvaniei și Banatul otoman. După cum a consemnat Sándor în jurnalul său, transilvănenii n-au prea avut parte de odihnă adevărată, deoarece majoritatea străjilor erau tocmai din rândul lotrilor! Mai mult, deoarece exista temerea că aceste străji n-ar fi putut reține parola *Apafi*, aceasta a fost schimbată în *király* (craiul), o referire poate mai puțin provocatoare în zona de hotar. În ziua următoare, la 13 mai, trecând râul Marga, Sárosi și Sándor au ajuns pe teritoriul aflat sub stăpânire turcească, în satul Ugrış⁹. Escorta lor era formată dintr-o mare mulțime de oșteni turci și lotri¹⁰. După ce au trecut pe lângă satul Iaz,

7 Localitate azi dispărută, care s-a aflat în apropiere de Bucova.

8 În octombrie 1686 Husein Silahdar pașa, beilerbeii Timișoarei și Ineului, i se plângea principelui Apafi, că lotri instigați de dregătorul hațegan Ștefan Naláczi și de Petru Turnea, vameșul de la Zeicani, îi atacaseră și jefuiseră pe locuitorii din Bucova și Remetea, vezi Costin Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, doc. 203, p. 495-496.

9 Localitate azi dispărută, care s-a aflat între Bouțari și Voislova.

10 Lotrii din zona de frontieră folosiți atât de turci, cât și de transilvăneni în propriul interes au reprezentat o problemă constantă în relațiile bilaterale. Astfel, în jurul anului 1670, Kasım pașa, beilerbeii Timișoarei, i se plângea principelui Apafi, că lotrii ardeleni conduși de Ianăș Raicu ridicau lângă Marga un sat nou fără a avea permisiunea autorităților otomane, iar aceasta pe un teritoriu care era înscris în defter ca posesiune a sangeacului Caransebeș, ale cărui venituri erau hărăzite orașului sfânt

trimișii transilvăneni au ajuns la Caransebeș. Chiar dacă venirea lor îi fusese cu siguranță anunțată sangeacbeii Caransebeșului, totuși atunci când au ajuns în orașul-cetate locul lor de găzduire încă nu fusese stabilit, așa că, la cererea lui Kazaz bei, Sándor, însoțit probabil de Sárosi, a făcut o plimbare pe una din străzile orașului fortificat. După aceea Sándor a fost invitat de demnitarul otoman să bea, după obiceiul turcesc, o ceașcă de cafea „în sănătatea lui” (sic!). După ce găzduirea trimișilor transilvăneni a fost asigurată, aceștia au fost tratați din belșug cu vin, carne, miere și unt, doar că, tot după obiceiul turcesc, s-au văzut nevoiți să-și deschidă punga, oferind bacșișul îndătinat.

Medina, vezi C. Feneșan, *op. cit.*, vol. II, doc. 191, p. 473. La 14 mai 1671, Ahmed, sangeacbeii Caransebeșului și Lugojului, îl informa pe principele Apafi că se va plânge la Poartă împotriva lui Husein, aga de la Făget, cel care, protejat prin corupție chiar de către beilerbeii Timișoarei, îl găzduia la sine pe faimosul lotru Trâmbiță. De aceea dregătorul otoman îl ruga pe principele transilvănean să-și pună de acord plângerile pe care fiecare urma să o înainteze la Poartă, vezi *ibidem*, vol. II, doc. 192, p. 474-475. În 1685 Kazaz, sangeacbeii Caransebeșului și Lugojului, i se adresa, împreună cu kadiul (judele) caransebeșan, vameșului Petru Turnea de la Zeicani în legătură cu acțiunile de urmărire și prindere a lotrilor din zona frontierei comune. Kazaz bei îi cerea lui Turnea să-i prindă mai ales pe fiii lui Lazăr Stepan, care scăpaseră până atunci de poteră de vreo trei-patru ori, afirmând în mod răspicat: „Aștia sunt în mod vădit tâlhari și nu-ți mai trebuie nici o dovadă pentru a le lua capul!”, vezi *ibidem*, vol. II, doc. 201, p. 492-493. La începutul lunii octombrie 1686, Husein Silahdar pașa, beilerbeii Timișoarei și Ineului, i se plângea principelui Apafi de atacurile tot mai îndrăznețe ale lotrilor în zona de hotar din părțile Caransebeșului și Lugojului, vezi *ibidem*, vol. II, doc. 204, p. 497-499. Succesorul lui Husein pașa, noul beilerbei Serdar Ibrahim pașa îl muștra pe principele Apafi la 8 mai 1687, deoarece nu fusese informat cu privire la atacul pustiitor dat la Făget de o bandă de lotri venită de la Vărădia de Mureș, unde făcuse același prăpăd. În aceste condiții, Ali, aga de la Făget, urma să vină în persoană la Făgăraș pentru a discuta luarea în comun a unor măsuri de combatere a lotriei, vezi *Török-magyarkori állam-okmánytár*, ed. Szilády Áron, Szilágyi Sándor, vol. VII, Pesta, 1872, doc. CXCIV, p. 247-248. În fine, la 8 noiembrie 1687 Kazaz Illi, sangeacbeii Caransebeșului și Lugojului, împreună cu agalele din subordinea lui, i se plângeau principelui Apafi de un incident deosebit de grav. Atunci când se dusesse în satul Măru pentru a strânge dările, sangeacbeii fusese atacat de o ceată de 400 de dărăbanți (*darabontok*) și localnici din Remetea (probabil faimoșii *lotrii de la munte* amintiți de Sándor Pál!). Aceștia îl jefuiseră de tot ceea ce avea cu sine (12 care trase de boi, în care era încărcată darea strânsă), paguba ridicându-se la o mie de taleri. Mai mult, lotrii din Remetea le luaseră localnicilor până și ultima vită, iar siguranța personală era cu totul compromisă. Bănuind că întreaga acțiune ar fi avut loc cu aprobarea tacită a dregătorilor din Hațeg, Kazaz bei îl ruga pe Apafi să ia măsurile necesare, amenințând că se va adresa atât sultanului, cât și marelui vizir, vezi *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, doc. CCXIV, p. 279.

Tot la Caransebeș, Sándor a schimbat florinii și talerii leonini folosiți în Transilvania în parale turcești.

În dimineața zilei de 14 mai 1687, trecând peste podul vămii, Sándor și Sárosi au părăsit Caransebeșul, ajungând la Căvăran, „un loc pustiu de sat”. Aici Sárosi a mai găsit doar ruinele unui zid de piatră, dar nici o altă clădire. În schimb locul era plin de pruni și de alți pomi fructiferi. Când se va fi pustiit Căvăranul, care ajunsese să aibă în secolul al XVI-lea o administrație de tip urban, este deocamdată, în lipsa unor informații documentare clare, imposibil de stabilit. Să fi avut cumva loc doar o mutare a satului de pe vechea sa vatră? Este o ipoteză care va trebui să fie însă confirmată prin dovezi arheologice și, poate, documentare. În schimb, Sándor ne relatează că, la un moment dat, locuitorii care ridicaseră așezarea de la Căvăran ar fi părăsit-o mutându-se la Sebeș (recte Caransebeș): „De aceea – conchide Sándor – Sebeșul este numit într-adevăr Căvăran-Sebeș.” Constatarea lui Sándor este de altfel confirmată de mai multe izvoare în limba română. Astfel, în suplica adresată de 15 cnezi din ținutul Orșovei și 32 de cnezi din ținutul Caransebeșului, la 21 iunie 1699, generalului Étienne de Steinville, comandantul militar al Transilvaniei, în favoarea numirii ca episcop a lui Petronie în locul vlădicii Moise Stanoevici, rămas de pe vremea turcilor, ei se intitulează „chinezii Țării și cu chinezii satelor a Cavaransebeșului (subl. n.) și a Rășavii și a Lugojudului.”¹¹ De altfel forma *Căvăransebeș* a continuat să viețuiască în conștiința românilor bănățeni și mai apoi. Astfel, pe filele unei *Evanghelii* tipărite la București în 1742 și păstrate la biserica din Vărădia, o însemnare datorată ieromonahului Ioachim, duhovnic la mănăstirea Mesici, menționează la 21 mai 1770, că ferecarea în argint poleit cu aur a sfintei cărți se făcuse pe cheltuiala credincioșilor din sat „în zilele... preasfințitului domnului domn arhieru și mitropolit Ioan Gheorghievici al Carlovețului, al Cavaran-Sebeșului (subl. n.), al Verșetului și altora.”¹² Rămâne ca cercetări viitoare să deslușească originile denumirii de Căvăran-Sebeș prin alăturarea numelui celor două comunități urbane apropiate ca distanță și aflate, poate, într-un fel de relație federativă: Căvăranul, situat pe Timiș și Sebeșul (recte Caransebeșul actual), orașul-cetate aflat la vărsarea râului Sebeș, de la care își trage numele, în apa Timișului.

În după-amiaza zilei de 14 mai 1687, escortați de o mulțime de turci și lotri, căroro li se alăturaseră cel puțin 500 de tătari, cei doi trimiși ai lui Apafi au ajuns la Lugoș. Sándor a ținut să menționeze în jurnalul său, că lotrii erau

sub comanda lui Răcuță, „un român foarte vestit, îmbrăcat cu un caftan turcesc”. În drum spre Lugoș, Sándor a remarcat pe un vârf de deal cetatea Jdioara, care i s-a părut pustie. Despre această fortificație știa că, odinioară, se aflate în stăpânirea familiei Jósika (de Caransebeș)¹³. Ajuns la Lugoș, Sándor s-a plimbat, la fel ca la Caransebeș, prin cetate. Cu acest prilej atenția i-a fost atrasă de un mortier cu inscripția *Joannes Secundus* (este vorba de Ioan Sigismund, „rege ales” al Ungariei și voievod/principe al Transilvaniei 1540-1551, 1556-1571) și anul de fabricație al acestuia (1565), desigur o piesă rămasă dinainte de cedarea Lugoșului către Poartă (1658). În rest, în cetatea de acolo se aflau mai multe tunuri mici, dar fortificația – așa cum aprecia Sándor – „nu e bună de nimic”. Spre deosebire de Caransebeș, turcii din Lugoș n-au mai fost la fel de generoși la ospătarea oaspeților transilvăneni. Le-au oferit doar un miel întreg care – potrivit lui Sándor – costase la măcelărie 33 de parale.

La 15 mai trimișii transilvăneni au părăsit Lugoșul cu o escortă de turci, tătari și lotri. N-au trecut prin niciun sat, probabil pentru a nu se produce vreo întârziere, având în vedere că erau cu toții 1 500 de oameni. Au înnoptat în câmp, undeva lângă râul Pogăniș. A doua zi (16 mai) și-au continuat drumul prin câmpie și au înnoptat la Denta, care era înconjurată de o palancă (fortificație) foarte mică. Oprirea la Denta se datora faptului că acolo se afla un pod de trecere peste Bârzava, păzit de derbendjii¹⁴, pe drumul principal care lega Timișoara de Belgrad. De la Denta convoiul trimișilor transilvăneni s-a îndreptat în ziua următoare (17 mai) cu foarte mare probabilitate spre Vârșeț, deoarece Sándor amintește de popasul de prânz făcut „la poalele Piscului” (desigur *cula* de pe dealul de la Vârșeț – n. n.). Drumul a continuat, se pare cu mare rapiditate, deoarece popasul de noapte s-a făcut deja la Panciova. Ajuns acolo, Sándor s-a desfătat cu o baie în apele Timișului după călătoria obositoare prin câmpie. În același timp a rămas impresionat de un „semn” luminos pe cer, pe care l-a zărit preț de un sfert de oră. Despre fortificația de la Panciova afirmă că este un castel (probabil un vechi donjon), înconjurat de o palancă mică. Potrivit lui Sándor, fortificația de la Panciova era pustie, deoarece fusese incendiată cu puțin timp în urmă de către lobonți

13 În legătură cu stăpânii cetății Jdioara până la cedarea ei către turci (1658), vezi Ligia Boldea, *Asupra avatarurilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548-1658*, în „Analele Banatului”, serie nouă, arheologie-istorie, vol. XIV/2 (2006), p. 43-65.

14 Cu privire la derbendjii din Banatul otoman și rosturile lor, vezi Cristina Feneșan, *Derbendjii, categorie militară privilegiată în vilayetul Timișoara (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Institutul de cultură al românilor din Voivodina. Anuar 2014”, Zrenjanin, 2015, p. 16-36.

11 Costin Feneșan, *O încercare nereușită de unire religioasă în Banatul de munte (1699)*, în „Banatica”, vol. 20/2 (2010), p. 206. De remarcat este faptul că în textul în limba latină al suplicii sunt menționați juzii „pagorum Caransebesiensium”.

12 Valeriu Leu, *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului*, Editura Banatica, Reșița, 1996, p. 39.

(soldații imperiali austrieci – n. n.)¹⁵. La Panciova, Sándor a avut toate motivele să se plângă de gazdele sale turce, despre care n-a ezitat să scrie: „Ticăloșii nu ne-au omenit cu nimic.”. Mai mult, atunci când a cumpărat niște mere, a plătit pentru acestea o sumă piperată de bani.

În data de 18 mai 1687, după ce au avut loc pregătiri de imbarcare pe malul Timișului, trimișii transilvăneni și suita lor (28 de persoane) au pornit pe Dunăre, în corăbii și șăici, spre Belgrad. După ce între 18 mai și 26 septembrie delegații transilvăneni s-au aflat la Belgrad, Zemun, Petrovaradin, Osijek, Slankamen și din nou la Belgrad, fiind angrenați în tot felul de tratative cu turcii, la 27 septembrie au pornit, în fine, spre capitala Imperiului otoman. Au trecut prin Jagodina, Aleksinac, Niš, Sofia Bazargic, Plovdiv și Adrianopol, ajungând la Istanbul la 14 noiembrie 1687. Trimisul transilvănean extraordinar a plecat de acolo spre casă la 11 decembrie 1687. Sándor Pál în schimb a rămas, ca ultimă capuchehaie a principatului autonom, până în vara anului 1690. A revenit în Transilvania împreună cu trupele pretendentului Thököly Imre, dar după bătălia de la Zărnești (21 august 1690) a preferat să se retragă cu totul în viața particulară.

Descrierea călătoriei pe care nobilul Paul Sándor din Porumbenii Mari a întreprins-o și dus-o la bun sfârșit sub cârmuirea lui Dumnezeu și cu oblăduirea lui Hristos, ca rezident transilvănean la Preastrălucitoarea Poartă Otomană, din porunca stăpânului său preaîndurător, preavestitului și prealuminatului principe, domnul Mihail Apași etc., în anul 1687, începând cu a 24-a zi a lunii aprilie.

[...] 11 mai. Am prânzit tot la Hașeg. De acolo am trecut prin satul numit Sarmizegetusa, unde se spune că pe vremuri s-a aflat orașul numit Ulpia Traiană, acum distrus. Am dormit la Zeicani, în apropiere de Poarta de Fier [a Transilvaniei].

12 mai. Trecând pe la Poarta de Fier cu o mulțime de ostași, am luat prânzul lângă râul numit Bistra. După prânz am trecut printr-un sat de lotri numit Remetea¹⁶, unde s-au aflat până acum, fără încetare, lotri de la munte. Am dormit lângă râul care desparte hotarul Transilvaniei de cel al Turciei, anume la apa numită Marga. Am dormit

¹⁵ Împrejurările în care a fost incendiată Panciova îi erau de altfel cunoscute lui Sárosi János, tovarășul de drum și de misiune al lui Sándor. La 19 noiembrie 1686, după ce se întâlnise la Belgrad cu Baló Mátyás, solul lui Apași aflat la turci, Sárosi avea să-i scrie principelui Transilvaniei că nu de mult lobonții incendiaseră și pustiiseră Becicherecul Mare și Panciova, la fel Ciacova și Denta, încât în cursul călătoriei sale de la Caransebeș spre Dunăre abia dacă mai zărise oameni prin sate, vezi *Török-magyarkori álam-okmánytár*, vol. VII, doc. CLXVII, p. 206-207.

¹⁶ Localitate azi dispărută, care s-a aflat în apropiere de Bucova.

doar în vecinătate acesteia, fără a avea vreun chef și pentru scurt timp. Parola celor care slujeau ca străji era *király* [crai], deoarece, fiind cu toții lotri, ne temeam că ar fi putut uita numele de Apași. Lângă râul Marga se spune că ar mai fi un sat, doar că acesta este teribil de sărac.

13 mai. Trecând printre munți și peste râul Marga Mare, am ajuns pe la amiază lângă satul numit Ugris¹⁷, care se află pe teritoriul turcesc. Eram însoțiți de mulți turci și lotri. După prânz am pornit de acolo și, trecând pe lângă [satul] Iaz, am ajuns la Caransebeș, unde urma să înnoptăm. După ce am ajuns acolo, în cetate, și deoarece nu aveam găzduire, am fost trimis de beiful [Caransebeșului]¹⁸ să mă plimb pe una din străzile cetății. Apoi beiful m-a chemat la sine și am băut o ceașcă de cafea în sănătatea lui. Tot aici am schimbat o lepa¹⁹ pentru opt parale, iar pentru un taler leonin²⁰ am primit cincizeci de parale. Domnii mei turci [gazdele mele] m-au tratat foarte bine cu vin, carne, miere și unt, doar că s-au așteptat, la rândul lor, să primească bacșiș, adică darul onorific.

14 mai. Plecând de la Caransebeș, am înaintat în lungul râului Timiș, peste podul vămii, și am ajuns la prânz la un loc pustiu de sat, numit Căvăran. Aici se aflau mulți pruni frumoși și alți pomi fructiferi. Tot acolo se afla o parte dărăpănată dintr-un zid de piatră, dar nu mai există vreo altă clădire. Despre acest loc se spune, că locuitorii au început să ridice mai întâi acest Căvăran, dar apoi l-au părăsit, ducându-se la Sebeș [Caransebeș]. De aceea Sebeșul este numit într-adevăr Căvăran-Sebeș. După prânz, turcii veniți de la Lugoj și lotrii s-au unit cu cel puțin cinci sute de tătari și ne-au însoțit până la Lugoj. Numele comandantului lotrilor era Răcuță, un român foarte vestit, îmbrăcat cu un caftan turcesc. Pe un vârf de deal, dincolo de Timiș, am zărit Jdioara, care se pare că este pustie. Se spune că, pe vremuri, i-a aparținut familiei Jósika. Acum o stăpânesc însă turcii. Am înnoptat la Lugoj. Plimbându-mă prin cetatea de acolo, am văzut pe un mortar [inscripția cu] numele *Joannes Secundus* și am fost făcut în 1565. Tot acolo se aflau și mai multe tunuri mici, dar cetatea nu e bună de nimic. Și turcii de aici ne-au omenit, dar nu ca la Caransebeș. În afară de un miel întreg, nu ne-au mai dat altceva. Mielul costa la măcelărie 33 de parale.

15 mai. Plecând de la Lugoj, escortați de turci, tătari și lotri, nu am trecut prin niciun sat. Am înnoptat undeva lângă râul Pogăniș. Împreună cu păgânii, eram cu totul peste o mie cinci sute de oameni.

¹⁷ Localitate azi dispărută, care s-a aflat între Bouțari și Voislova.

¹⁸ Este vorba de Kazaz Illi bei.

¹⁹ Florin.

²⁰ Potrivit cu hotărârea din 18 noiembrie a Dietei Transilvaniei ținute la Făgăraș, un taler leonin făcea un florin 80 de creițari.

16 mai. Am prânzit pe câmpie și am înnoptat lângă sătucul numit Denta²¹. Acesta era înconjurat doar de o palancă mică. Azi am trecut prin tabăra tătară.

17 mai. Am luat prânzul la poalele Piscului²², iar la Panciova am înnoptat. Acolo m-am scăldat în Timiș. Tot acolo am zărit un semn pe cer, care se întindea asemeni unei lăncii înspre soare-apune. Cred că lumina s-a văzut cam un sfert de oră. Aici, la Panciova, se află un castel înconjurat de o palancă mică. Nu de mult a fost incendiată de lobonți²³, așa că acum este pustie. De aici am cumpărat cinci mere mici cu cinci parale, adică cu patru denari (deoarece o para face patru denari). Ocaua de sare face trei parale. În acest loc, ticăloșii nu ne-au omenit cu nimic.

18 mai. La Panciova ne-am pregătit pe malul Timișului până înspre amiază pentru a ne imbarca [spre a trece Dunărea]. Pe corabie am fost împreună cu alți 22 [de oameni]. Pe șaci au fost șase. [...]

Deo duce, auspice Christo, anno 1687, die 24. mensis Aprilis, descriptio itineris nobilis Pauli Sandor de Nagy-Galambfalva, residentis Transylvanici ad Fulgidissimam Portam Othomanicam, ex commissione Illustrissimi ac Celsissimi Principis, dominis Michaelis Apafi etc., domini sui clementissimi, suscepti et continuati.

[...] 11. May. Ebédet is Hatzogon. Onnan által Várhely nevű falun (a holott azt mondják, régen Ulpia Trajana nevű város volt, de most elpusztult). Hálni Zajkánra, a Vaskapu mellé.

12. May. Által az Vaskapun sok sereggel, ott a Bisztra nevű viz mellett ebédeltünk. Ebéd után által egy tolvaj falun, Remetének hijják (a hol mindegyig hegyi tolvajok vagynak). Hálni által az erdélyi és törökországi határt megszakasztó vizen, ugymint Marga vizén, és csak közel ott háltunk, kedvetlen és széles üdőben. A strázsáknak jele volt király, mivel mind tolvajok lévén, az Apafi nevet elfeledték volna. A Marga vize mellett mondanak egy falut, de puszta szegény.

13. May. Által a havason a Nagy-Marga vizén is, ebédre jöttünk Ugris nevű török parton levő falu mellé, sok török és tolvaj késérönk lévén. Onnan ebéd után megindulván, Jáz mellett el, hálni Káránsebesbe jöttünk, a holott bekéredzvéen a várban a bégtől (mivel magunknak

21 Aici de afla un loc oficial de trecere peste Bârzva, controlat de așa-numiții derbendjii.

22 Este vorba, cu mare probabilitate de așa-numita Culă (din tc. *kule*) de la Vârșeț.

23 Denumire sub care erau cunoscuți imperialii și soldații lor. Distugerea palâncii (fortificației) de la Panciova a avut loc în cursul războiului purtat de Liga Sfântă cu Poarta (1683-1699), evenimentul la care se referă Sándor Pál producându-se cu cea mai mare probabilitate în cursul unui raid efectuat de trupele imperiale în toamna târzie a anului 1686.

szállásunk nem volt) a várnak egy utcáját eljártam, azután a bég magához hivatván egésségiért egy filcsán kávét megittam. Ugyan itt váltottam el a lépát nyolcz párában, az oroszlános tallért ötven párában. Igen jól is gazdálkodtak török uraimék borral, hússal, mézzel, vajjal, csak hogy ők is a Baxist, azaz honorariumot, megvártak.

14. May. Káránsebesből megindulván, által a Tömös vizén egy vámos hidon, ebédre egy elpusztult Kaurán nevű faluhelyre (a holott sok szép szilva és egyéb gyümölcsfák voltak) jöttünk, holott egy darab csonka kőfal áll fen, de egyéb semmi épületi nincsen. Azt mondják felölle, hogy elsőben azt a Kauránt kezdték volna építeni, azután felhagyván Sebesbe mentek a lakosi és azért hijják igazán Karán-Sebest *Kawrán-Sebesnek*. Ebéd után a lugosi törökök, tolvajok és legalább öt száz tatárokkal megegyezvéen, azok kísérték Lugosig. A tolvajok hadnagyának neve volt Kakuta²⁴, igen hires oláh, török kaftányban volt. Láttam Sidóvárát egy hegyecskén a Tömösön túl, de puszta állapottal fog lenni. Azt mondják felölle, hogy régen Jósika familiájé volt, de most a török birja. Hálni jöttünk Lugosba, a hol a várat eljáván, láttam egy mozsár ágyun *Joannes Secundus* nevét – 1565-ben épitettem. Voltak több aprólék lövő szerszámok is benne, de a vár semmirekellő. Gazdálkodtak ugyan a törökök benne, de nem úgy mint Káránsebesben, mivel egy egész báránynál egyebet semmitsem adtak. A bárány a mézsárszékben járt 33 parán.

15. May. Törökkel, tatárral, tolvajokkal együtt Lugosból megindulván, sohult falut nem értünk, hanem hálni jöttünk a Pogonitz folyóviz mellé. Voltunk pleno numero pogányokkal együtt másfél ezeren.

16. May. Ebédet öttünk²⁵ pusztán. Hálni jöttünk Dente nevű falucska mellé. Csak kicsin palánkkal volt bekerítve. Ma a tatár táboron által jöttünk.

17. May. Ebédre jöttünk a Piszko aljába, hálni Pancsovára, a holott Tömösben megferedtem²⁶ és egy jegyet is láttam, mely mintegy kopja alányult napnyugotra. Fertály óráig, úgy hiszem, látszott a fényessége. Ennek a Pancsovának van egy kűs²⁷ palánkkal kerített kastélya. A Labanczok nem régen felégették volt, most is puszta állapottal van. Vettem benne öt kicsin almát öt párával, azaz négy pénzzel (mert a para négy pénzben járt). A sónak okája járt három parán. Semmit nem gazdalkodtak benne a tolvajok.

18. May. Pancsovánál a Tömös párton majd délig hajóba készültünk, és voltunk hajóval huszonkettővel, sajkával hattal. [...]

24 Astfel în text. Citire/redare coruptă a onomasticului românesc Racută/Răcuță.

25 Astfel în text; corect *ettünk*.

26 Astfel în text; corect *megfűrödtem*.

27 Astfel în text.

Dr. Alexandru Kósa

Dr. Ioan Hațegan

(Timișoara)

Din cronologia Banatului imperial – Anul 1727

Lucrarea de față este o mică parte din cercetarea CRONOLOGIA BANATULUI IMPERIAL (1716-1753) prezentând evenimentele anului 1727 și se bazează pe traducerea din germană în română a celor 10 fascicule publicate de Baróti Lajos (Ludwig Grün) în cadrul revistei muzeului bănățean *Történelmi és Régészeti Ertésítő* între anii 1893 și 1907. Fiecare fasciculă are cel puțin o sută de pagini și chiar mai mult.

Problematica stăpânirii habsburgice asupra Banatului (1716-1778) a fost discutată și analizată, parțial, în câteva cărți apărute în limba română sau germană. Majoritatea lor s-au ocupat de probleme economice, sociale și câteodată administrative.

Acești 62 de ani au marcat profund istoria Banatului. În primul rând, vechea nobilime nu a mai fost admisă cu dreptul de proprietate în această țară. Împăratul era stăpânul pământului și al subsolului, iar Banatul era o proprietate a casei de Habsburg condusă printr-un guvernator militar și civil, iar administrația provincială era subordonată Curții Aulice de la Viena.

Astfel, în paginile ce urmează, prezentăm situația din Banat pe parcursul anului 1727.

1727

IANUARIE

1 Contract între Administrație și Koller, și Brundt, locuitori din Aradul Nou, pentru dreptul de măcelărie și pentru comercializarea berii, vinului și țuicii (Baróti, IX, p. 582). Mercy îi scrie lui Dejean despre fabricile de aba și postav din Timișoara, inițiate de consilierul Camerei Aulice, baronul von Rebentisch (Idem, VII, p. 416). Mercy le scrie lui von Rebentisch și lui von Haan, consilieri aulici, despre valoarea cuprului extras anul trecut: 180.000 florini (Idem, VII, p. 416). Contract între Administrație și Hagi Damian Arnautovici, și evreul spaniol Damon, pentru cumpărarea a 2.000 chintale de cupru la un preț de 41 florini chintalul (Idem, IX, p. 584). Administratorul de la Caransebeș, Stromberg, vorbește despre excesele unui Rittmeister asupra locuitorilor (Idem, VI, p. 128). Contract de arendare, pe trei ani, a fabricii de piele din Timișoara, pentru suma de 300 florini, pe seama lui Wolf Menz și Low Schlesinger (Idem, IX, p. 584). Contract între Administrație și Ignaz Fukerer, din Aradu Nou, pentru arendarea, pe

trei ani, a comercializării berii și țuicii, contra sumei de 450 florini (Idem, IX, p. 584). Administrația ordonă ca, contribuția militară a acestui an să fie achitată la termen, întrucât sunt războaie în curs (Idem, II, p. 150).

3 Administrația spune că, până la noi ordine, berea se va vinde cu 6 creițari, iar găleata de țuică cu 7 florini (Idem, II, p. 147). Administrația îl delegă pe Dejean să meargă la Oravița, acolo unde meșterul minier Friedrich a murit, și să deschidă testamentul acestuia, dar să aibă grijă și de văduva acestuia (Idem, VII, p. 416).

4 Mercy îi scrie lui von Rebentisch o scrisoare în care spune că regimentele cantonate în Banat pe timpul iernii vor pleca la primăvară spre teatrele de război; anul acesta extracția de cupru va atinge 8.000 chintale, pentru că Administrația va lucra împreună cu Societatea Comercială, la fel și la fabricile de aba și postav; estimează că fortificarea Orșovei va cere anul acesta 100.000 florini; negustorii și arendașii de predii, care au vite acolo, vor plăti noi taxe (Idem, VII, p. 416).

8 Altă scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch prin care îi spune că: căpitanul minier Fulda este bolnav, și are permisiunea de a merge la tratament la Viena; cu permisiunea consilierului aulic von Haan, evreul Enoch are autorizația de a exporta cuprul la Constantinopol; circulația cuprului trebuie și ea introdusă în acel *Hauptsystem*; este bucuros de recrutările armatei făcute aici; ia măsuri de precauție pentru ca epidemia animalelor din Transilvania să nu se răspândească și în Banat (Idem, VII, p. 417).

10 Administrația cere magistratului german din Timișoara ca la ședințele sale să ia măsurile de rigoare pentru bunul mers al comunității (Idem, VI, p. 282). Contract între Administrație și negustorul polonez Max Hirschl, pentru cumpărarea a 4.000 chintale de cupru, la prețul de 41 florini pe chintal (Idem, IX, p. 584). Von Rebentisch îi scrie lui Engelshofen despre administratorul Schubert, care încheie un contract cu familiile din Palanca Nouă pentru lemnele de foc de la Pancevo, plătite cu 1 florin și 30 creițari bucata (Idem, VII, p. 417).

11 Mercy îl înștiințează pe von Rebentisch despre anunțul meșterului minier Grelneczky de la Bocșa; despre mărirea producției și estimarea a 6.250 chintale de fier; despre contractul obținut de Max Hirschl, pe șase ani, pentru exportul anual a 4.000 chintale de cupru (Idem, VII, p. 417).

14 De la Orșova, funcționarul Sonnenberg anunță că a vorbit cu obernezi și cnezii pentru ca plata contribuției, la primul termen, să se facă în ordine (Idem, VI, p. 236).

15 Von Rebentisch către Mercy despre: existența mai multor nave pentru transportul mărfurilor, din și în Banat; este de acord cu plecarea lui Fulda la tratament și înlocuirea acestuia la Majdanpek, cu Carol; este de acord ca Schubert să fie la Oravița și Dognecea; Dejean a primit deja instrucțiunile convenite și este de acord ca evreul Enoch

să ducă produsele bănățene la Constantinopol (Idem, P.f., p. 22-23). Dejean îl înștiințează pe von Rebentisch despre situația extracției de cupru din Banat (Idem, VII, p. 418). Mercy îl înștiințează pe von Rebentisch: despre extracția de cupru, despre faptul că Societatea Comercială mai are de plătit costul cuprului pe luna noiembrie (Idem, VII, p. 418). Oficiul minier Oravița înștiințează Administrația despre regularizarea producției de cupru, pe noiembrie 1726 (Idem, VII, p. 418). Districtul Pancevo înștiințează Administrația despre sosirea unor fugari din comitatul Bacs la Kovin și întrebă ce are de făcut cu aceștia (Idem, III, p. 351).

17 Administrația înștiințează magistratul german din Timișoara despre faptul că tânărul Johann Georg Joachim a obținut dreptul de a practica brutăritul (Idem, VI, p. 282). Von Rebentisch arată că i-a dat lui Johann Heinrich Althausen permis de plecare (Idem, VII, p. 418).

18 O lungă scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch, în 218 puncte, care sintetizează preocupările Administrației Banatului față de minerit, comercializarea produselor miniere etc. (Idem, VII, p. 418). Administrația ordonă vameșilor din Cladovo și Negotin să respecte, strict, normele de carantină (Idem, VIII, p. 498).

19 Inspectorul principal Dejean îi solicită lui von Rebentisch autorizația de a continua exploatarea miniere (Idem, VII, p. 419).

21 O altă scrisoare a lui Dejean către von Rebentisch despre problemele mineritului, despre producția de cupru, despre prețuri și acte etc. (Idem, VII, p. 419).

22 Consilierul aulic, cavalier von Rebentisch, este de acord ca îmbunătățirea pulberii, după metoda căpitanului din Hessa, Johann Weiss, să fie aplicată (Idem, VII, p. 419). Administrația așteaptă de la districtul Orșova rapoarte periodice despre mersul lucrurilor în district și despre ciurma din Turcia (Idem, VI, p. 236). Administrația îi cere comisarului N. Mayer, responsabil cu prevenirea ciumei, să aplice exact normele primite și să raporteze din 8 în 8 zile, situația (Idem, VIII, p. 498).

24 Dejean îi raportează lui von Rebentisch faptul că în 2 săptămâni vor fi terminate topitoriile din zona minieră (Idem, VII, p. 419).

25 Von Rebentisch îi transmite lui Mercy un raport despre situația mineritului din zona Oravița (Idem, VII, p. 419). Mercy îi cere lui von Rebentisch să aibă prioritate la vânzarea cuprului; nu a semnat încă contractul cu Hirschl pentru vânzarea cuprului; spune că Schubert, de la Oravița, a extras deja 700 chintale de cupru; dorește ca zona minieră să aibă un singur director (Idem, VII, p. 420). Dejean îi solicită lui Mercy ca, având în vedere faptul că el este de un an de zile directorul minier, să aibă puteri depline. Von Rebentisch îi transmite lui von Engelshofen faptul că ordinul călugărilor trinitarieni de la Belgrad

dorește să ridice un spital la Orșova (Ibidem). Mercy îi acordă lui Dejean puteri depline în sectorul minier (Ibidem). Administratorul principal Wassy vorbește despre faptul că un locuitor din Peciu Nou i-a luat o vită de pe pășune lui Jura Iankovici din Cebza, pe care a vândut-o la piață cu 2 florini și 30 creițari (Idem, IV, p. 454). Districtul Vârșeț spune că un locuitor din Vărădia a fost ucis la beție, cu ciocanul (Idem, IV, p. 504).

27 Un memoriu privitor la siguranța viitoarei cetăți a Timișoarei, dar și despre faptul că locuitorii din Orșova vând carbunele de lemn cu 36 creițari stânjenul (Idem, IX, p. 594).

28 Administrația îi cere lui Dejean să vândă fierul doar negustorului belgrădean Hunel (Idem, VII, p. 420). Administrația îi cere lui Muller, șeful carantinei, să patruleze zi de zi și să observe orice detaliu (Idem, VIII, p. 498).

29 Dejean îi spune lui von Rebentisch că: meșterii de la Ciclova scot cu 2 stânjeni mai mult minereu; că a amenajat lângă ciocanul de la Ciclova o cameră pentru minereu de cupru; că în exploatarea miniere lucrul decurge normal; că o parte dintre sătenii arestați au plecat acasă, iar alții lucrează în mine și doar 2 sunt trimiși la Orșova la muncă forțată la fortificație pentru 3 și 6 luni (Idem, VII, p. 420).

31 Nou ordin al Administrației pentru ca prejudiciul arendașilor berii, vinului și țuicii să fie recuperat, iar pieile lucrute de pielarii germani din Palanca Nouă și Orșova să fie confiscate (Idem, II, p. 148).

FEBRUARIE

1 Îndrumare a Administrației către districtul Orșova în privința modului de acționare (Idem, VI, p. 236).

5 De la Viena, von Rebentisch îl asigură pe von Engelshofen că va pleca sigur în Olanda (Idem, VII, p. 421).

6 Dejean îi solicită lui von Rebentisch chitanță pentru plata salariilor, căci altfel lucrătorii de la mine nu vor mai lucra, iar la Bocșa, din cauza meșterilor, lucrătorii nu mai lucrează (Idem, VII, p. 421).

8 Mercy îl salută pe von Rebentisch și cere aprobarea de a cumpăra cupru din Transilvania, spunând în același timp că, la recomandarea superioară, va încheia contractul cu Max Hirschl (Idem, VII, p. 421).

9 Administrația îl atenționează pe primarul german din Timișoara, Solderer, în privința obligației de a convoca regulat Consiliul Orașenesc în acest an (Idem, VI, p. 282).

12 Mercy îi cere lui Dejean să urmeze întocmai instrucțiunile lui von Rebentisch (Idem, VII, p. 421). Administrația îi spune, din nou, comisarului N. Muller că niciun om venit din Turcia și nicio căruță nu vor putea trece de carantină (Idem, VIII, p. 498).

14 Dejean îi înmânează lui Mercy raportul final pe

anul trecut, în care stipulează, printre altele, că: a vândut, din ordin superior, 4.000 chintale de cupru; are acum 250 chintale cupru la Pancevo, dar în curând vor fi acolo 1.000 chintale; la Dognecea extracția merge bine, iar podul dintre Marga și Zăicani, în Transilvania, este ruinat (Idem, VII, p. 421).

15 Von Rebentisch îi cere lui Muller să trimită zilnic rapoarte cu starea carantinei, ce materiale și în ce cantitate folosește pentru cei aflați acolo (Idem, VIII, p. 499).

16 Administrația ordonă primarului și Consiliului Orășenesc german din Timișoara că, dacă negustorii de mărunțișuri vor să funcționeze în așa numitul minicartier Katharina, vor trebui să plătească o dare Casieriei imperiale (Idem, VI, p. 282).

18 Nou numitul administrator districtual la Orșova, Diller, spune că pe 11 ale lunii a plecat din Lipova la noul său serviciu, iar actele oficiale sunt redactate de funcționarul Sonnenberg (Idem, VI, p. 236). Camera Aulică înștiințează Administrația că meșterul minier, Johann Erlacher, însoțit de un alt meșter elvețian vin spre Banat și roagă să fie bine primiți (Idem, I, p. 111). De la Cenad, Wachter, administratorul, raportează că locuitorii încep să se reîntoarcă (Idem, II, p. 252).

19 Raport al Administrației către von Rebentisch despre greutățile încasării dărilor: de exemplu în districtul Palanca Nouă încasarea se face cu ajutorul cnezilor și al husarilor (Idem, VII, p. 422).

20 Administrația trimite vameșilor de la Orșova noi instrucțiuni, mai severe, în privința căruțelor venite din Turcia (Idem, P.f., p. 117).

22 Mercy îl laudă pe Dejean pentru faptul că în zonele miniere producția este bună și cantitatea de cărbune este corespunzătoare nevoilor (Idem, VII, p. 422). Administrația către von Rebentisch despre cuprul ce va fi trimis la Constantinopol (Idem, VII, p. 422). Administrația îi ordonă vameșului Olsner ca acei locuitori din zona Aradului care vor să emigreze să nu fie obligați să plătească vamă pentru animalele cu care vin (Idem, P.f., p. 111).

26 Von Rebentisch către Mercy despre cnezul și locuitorii din satul Kelwi, care emigraseră cu cățel și purcel, se întorc acum acasă (Idem, VII, p. 422).

27 Administrația îi cere lui Kienle un raport despre stare animalelor, inclusiv a celor de tracțiune, și întreabă câte dintre acestea vor fi înlocuite la căruțele poștale (Idem, VII, p. 422). Administrația atrage atenția primarului și Consiliului Orășenesc german din Timișoara asupra obligativității respectării conduitei cetățenești (Idem, VI, p. 283).

28 Administrația îi ordonă lui Diller, la Orșova, să strângă contribuția, căci este nevoie de acești bani pentru lucrările de fortificare de acolo (Idem, VI, p. 236).

MARTIE

1 Mercy îl înștiințează pe von Rebentisch despre lemnul folosit la cărămidăriile Orșovei și despre faptul că reînnoiește contractul de arendare a berii și vinului cu Bauer (Idem, VII, p. 421).

3 Administrația îi eliberează medicului, fost al ambasadei Olandei la Constantinopol, Franz Dease, un pașaport gratuit ca să poată trece prin Banat (Idem, IX, p. 620). Administratorul principal, Ignaz Besdeczky, informează Administrația despre neînțelegerile minorităților cu comandantul Spellier, asupra unui lăcaș de rugăciune (Idem, VII, p. 423).

5 Dejean îl informează pe Mercy despre faptul că: minele funcționează bine; pe 3 martie a trimis deja la Pancevo 350 chintale de cupru și va mai trimite și altele până la 1.600 chintale (Idem, VII, p. 423). Administrația îl întreabă, la Orșova, pe Gurtler cum se descurcă funcționarul Wohnsiedl cu atribuțiile sale de serviciu (Idem, VI, p. 236). Administrația îi spune lui Muller și adjunctului acestuia, Benzeler, de la Radojevac, că epidemia de ciumă din Turcia se stinge, dar să fie în continuare foarte atenți cu situația și să raporteze realitatea tot la opt zile (Idem, VIII, p. 499).

7 Administrația îi eliberează evreului Abraham Kepesch, din Belgrad, un pașaport spre a putea cumpăra și transporta produse din Banat (Idem, IX, p. 620). Mercy îi scrie lui von Rebentisch că nu a primit încă sumele convenite minerilor pe luna decembrie și află cu bucurie despre cererea de cupru bănățean în Turcia (Idem, VII, p. 423).

10 Districtul Caransebeș scrie Administrației că, după ordin, regimentul Mercy începe aici recrutările (Idem, VI, p. 286).

11 Administrația îi răspunde districtului Caransebeș, ca și lui Ioan Raț că recruții regimentului Mercy sosesc și trebuie să fie găzduiți și înzestrați cu cele necesare unui soldat (Idem, VI, p. 186). Administrația ordonă lui Schubert și omului său, Romerer, că locuitorii din Petrilova și Câmpia își pot păstra religia luterană, iar tâlharii să fie prinși, vii sau morți, chiar cu ajutorul armatei (Idem, VI, p. 186).

19 Mercy îi scrie lui Dejean despre ce culori să aibă hainele oficiale și despre faptul că arenda pentru vinul și carnea coloniștilor germani, de 500 florini, o discută cu von Rebentisch (Idem, VII, p. 423).

22 Mercy îl întreabă pe von Rebentisch ce trebuie făcut cu argintul extras la Dognecea (Idem, VII, p. 423).

26 Administrația cere districtului Caransebeș să asigure ordinea și liniștea la sosirea recruților regimentului Mercy și să-i adăpostească în cazărmi sau în case (Idem, VI, p. 187). Administrația îi cere lui Muller un raport cu traficantii din cele 42 zile ale carantinei (Idem, VIII, p. 499).

27 Administrația îi dorește lui Besdeczky ca cei 4.000

buşteni plutăriți să ajungă bine în Banat (Idem, VII, p. 423).

29 Scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch despre: buna calitate a cuprului; dorința franciscanilor din Caransebeș de a avea acolo o biserică (Idem, VII, p. 423). Mercy către Dejean despre mangalul produs de locuitorii din zona minieră și folosirea lui (Idem, VII, p. 424).

APRILIE

1 Contract între Administrație și Anton Ibich, mastru al manufacturii de postav din Timișoara, pentru stabilirea prețurilor de vânzare a produselor (Idem, IX, p. 585).

2 Mercy îi răspunde lui von Rebentisch despre faptul că: la ordinul Camerei Aulice, va încheia pe 1 mai contractul de arendare a berii și vinului cu Bauer (Idem, VII, p. 424). Mercy către Dejean pentru primirea noului funcționar minier sosit din Tirol (Ibidem). Administrația le cere lui Benzeler, vameș la Radojevac, și lui Muller, comisar cu epidemiile, să publice decretul privitor la carantină și să respecte cu strictețe regulile acestuia (Idem, VIII, p. 499).

5 Contract între Administrație și negustorii craioveni Stanislavich, Klovin și Koy, pentru următorii trei ani, și suma de 6.666 florini și 40 creițari (Idem, IX, p. 584). Funcționarul districtual din Orșova, Sonnenberg, îl felicită pe Mercy și familia acestuia cu ocazia sărbătorilor de Paște (Idem, VI, p. 236).

7 Administrația cere districtului Orșova să arendeze locurile de pescuit, conform instrucțiunilor (Idem, VI, p. 236).

8 Raport al lui Benzeler, de la Radojevac, către Administrație pentru perioada 1-8 aprilie. Spune că, carantina este foarte lungă și grea și că pericolul epidemiei a trecut deja (Idem, VIII, p. 499).

9 Rebentisch către negociatorul cu Veneția, Konig, despre faptul că negustorul Hagi Damian din Seraglio și evreii Damon și Athias pot cumpăra 2.000 chintale de cupru din Banat (Idem, VII, p. 424).

11 În această zi a fost la Timișoara o procesiune de penitență, condusă de superiorul iezuiților și la care au participat 10 penitenți. Aceștia și-au adus de acasă haine, cruci și bice cu bile în formă de cruce. Pe lângă ei erau băieți cu oale cu apă în care se spăla sângele încheșat. La această manifestare nu a fost admis niciun soldat (Preyer, op. cit., p. 192). Ordin al Consiliului Imperial pentru ca ortodocșii din Serbia, Banat și Oltenia să primească calendarul gregorian, să prezinte trei candidați pentru scaunele episcopale, iar împăratul să aleagă unul (Suciu/Constantinescu, op. cit., p. 167). Olsner, vameșul, spune că episcopul Vladislavlevici cere primarului și consiliului din Aradul Nou să construiască o biserică ortodoxă acolo (Idem, P.f., p. 111).

16 Mercy către von Rebentisch despre succesul lui

Dejean și a meșterilor minieri tirolezi la Dognecea, despre exploatarea și vânzarea cuprului bănățean și solicită vești despre noul război (Idem, VII, p. 424).

17 Von Rebentisch anunță că hanul imperial din Brno este la dispoziția lui Mercy (Idem, VII, p. 424). Relatarea lui Dejean, inspector principal cameral, despre bunul mers al exploatarea miniere (Ibidem).

19 Mercy către von Rebentisch despre sosirea meșterilor minieri tirolezi în Banat (Idem, VII, p. 424).

21 Administrația ordonă districtului Caransebeș să verifice actele locuitorilor din Transilvania, chemați aici de nobilul Moise din Lugoj, iar cei ce nu au asemenea acte cu locul așezării să fie trimiși înapoi (Idem, VI, p. 187).

22 Districtul Becicherecu Mare transmite dorința arendașilor Rațcu și Nedelov, care țin în arendă prediul Sângeorge, de a renunța la acesta pentru negustorii din Țara Românească (Idem, p. 306).

23 Raport al lui Dejean către Administrație în care vorbește despre minerit, despre continuarea lucrărilor la canalizări și despre bunul mers al fabricii de aba din Timișoara (Idem, VII, p. 424).

26 Mercy către von Rebentisch despre negocierile cu bosniacii, pentru cumpărarea de cupru din Banat (Idem, VII, p. 425). Mercy îi solicită lui Dejean să sporească producția de mangal, cointeresându-i mai mult pe localnici (Ibidem).

27 Hoffman mulțumește Administrației pentru noile sale atribuții și întreabă dacă la expirarea contractului de arendare a berăriei, ținut acum de morarul Muller și evreul Wolf Menz, să prelungească arenda sau să o încredințeze lui Bauer (Idem, VI, p. 187).

30 Mercy îi răspunde lui Dejean că examinează proiectul acestuia pentru noi fabrici de aba și postav și va oferi răspuns, în același timp este pentru transferarea morii mari de pe Bega (Idem, VII, p. 425).

MAI

3 Mercy îi cere lui von Rebentisch ca transportul de persoane și corespondență, Landkutschen, să funcționeze săptămânal între Timișoara și Viena (Idem, VII, p. 425). Administrația solicită Consiliului Orășenesc Timișoara și avocatului țării Sebastian Prunauer să achite Casei orășenești cei 200 florini (Idem, VI, p. 283).

7 Mercy către von Rebentisch despre faptul că Dejean și Erlacher sunt în prospecțiuni în zona minieră (Idem, VII, p. 425). Mercy îl înștiințează pe von Rebentisch despre moartea administratorului proviziilor, Altmann, și spune că locuința acestuia ar putea fi pentru episcopul Nadasdy, sau chiar pentru el (Idem, VII, p. 425).

8 Funcționarul caransebeșean înaintează un raport Administrației în care sugerează că ar fi mai bine ca

arendarea berii să fie dată altor persoane (Idem, VI, p. 187). Administrația cere Consiliului Orășenesc Timișoara să se îngrijească de mai buna calitate a berii, căci cea actuală este foarte proastă (Idem, VI, p. 283).

10 Scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch despre valoarea contribuției generale repartizate pe districte, este de acord cu cumpărarea cuprului de către Societatea Comercială de aici și dorește îmbunătățirea serviciului poștal (Idem, VII, p. 425).

16 Sărbătoarea sfântului Ioan Nepomuk, sărbătoare oficială în Banat.

17 Mercy către von Rebentisch despre: așteaptă vești bune despre valoarea contribuției Banatului, iar continuarea fortificațiilor de la Orșova necesită materiale și bani; corăbierul Forstmayer este cu 2.518 chintale de cupru, cumpărate de Hirschl, la Pancevo (Idem, VII, p. 426). Johann Georg Kollmann solicită Administrației fonduri pentru mărirea spațiilor manufacturii de aba (Ibidem). Mercy îi cere lui Dejean să se pună de acord cu von Rebentisch asupra prospecțiunilor miniere și a viitorului zonei miniere (Ibidem).

21 O lungă scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch despre: înalta aprobare pentru vânzarea cuprului spre Constantinopol; rezultatele bune ale manufacturii de aba; starea bună a morii; aprobă măsurile meșterului minier Erlacher; este bucuros de calitatea tot mai bună a produselor manufacturii de aba; îi sprijină pe frații von Palm și Societatea Comercială împotriva negustorilor de ceară, miere și grăsime din Țara Românească (Idem, VII, p. 426). Mercy către König, negociatorul imperial la Veneția, despre faptul că el nu știe nimic despre o negociere cu negustorii din Bosnia pentru cuprul bănățean (Ibidem).

24 Mercy către von Rebentisch despre problemele curente: valoarea contribuției anuale a Banatului; stabilirea de către membrii comisiei neo-aquisitice vieneze a prețului cuprului la 42 florini chintalul; medicul său Boccus este bolnav (Idem, VII, p. 427). Von Rebentisch către von Engleshofen că orice acțiune de prindere a tâlharilor va avea aprobarea Administrației (Ibidem).

31 Consiliul Orășenesc și primarul timișorean raportează Administrației faptul că problema birtășului Heinrich Gross s-a rezolvat (Idem, VI, p. 283). Von Rebentisch îl întreabă pe Mercy când anume îi va opri pe țigani ce pleacă din comitatul Csongrád și vin în Banat (Idem, VII, p. 482). Von Rebentisch scrie o lungă scrisoare în care analizează situația periculoasă a prezenței tâlharilor în Banat (Idem, VII, p. 482).

IUNIE

1 Hoffmann, funcționar din Caransebeș, întreabă Administrația, în raportul asupra berăriei de acolo, dacă

e normal ca berea să se vândă cu 3 florini și 30 creițari? (Idem, VI, p. 187).

3 Mercy îi cere instrucțiuni lui von Rebentisch pentru stârpirea tâlharilor (Idem, VII, p. 427). Contract între Administrație și evreul Isac Sabach din Constantinopol pentru vânzarea spre acesta a 400 chintale de cupru la 41 florini chintalul (Idem, IX, p. 585).

4 Mercy către von Rebentisch despre faptul că trebuie trimisă armata în satele prădate de tâlhari (Idem, VII, p. 427). Mercy către Dejean despre succesul exploatărilor miniere, dar și despre pericolul tâlharilor de acolo (Ibidem).

5 Districtul Caransebeș anunță Administrația că pădurarul Mathias Danczinger a ieșit la pensie și întreabă cine va fi numit în locul acestuia (Idem, VI, p. 187).

7 Scrisoare a lui Mercy către von Rebentisch despre: acțiunea de prindere a tâlharilor, prețul plătit va fi de 4 ducați pentru un tâlhar prins; Kollmann, conducătorul manufacturii de aba, are rezultate bune; va gândi contractul de arendare a berii și țuicii; se bucură de rezultatele sectorului minier (Idem, VII, p. 428).

9 Mercy către von Rebentisch despre faptul că: a aprobat un prețiu pentru căpitanul armean al celor două companii din zona Becicherecu Mare; a aprobat negustorului belgrădean, Hummel, să cumpere fier din Banat și dorește să facă o călătorie prin Banat (Idem, VII, p. 428). Mercy îi mulțumește lui von Rebentisch pentru faptul că a reușit să-și completeze soldații regimentului care-i poartă numele, iar Societatea Comercială din Timișoara reușește să vândă 700 chintale de cupru (Idem, VII, p. 428). Mercy către von Rebentisch despre manufactura de pături ținută de oberenezul Ioan Raț, care funcționează bine, și dorește să i se reînnoiască contractul pe încă trei ani; știe de moartea agentului de imigrări von Bruckentheis și urmașul său este fiul vitreg Cothmann (Ibidem). Administrația cere districtului Orșova să trimită tot la 8 zile un caporal și trei oameni la filiala vămii din Mehadia, spre a nu fi prădată de tâlhari (Idem, VI, p. 236).

14 Mercy îi scrie lui von Rebentisch că și-a revenit după boală și își începe activitatea, sprijinindu-se pe von Haan și Dejean (Idem, VII, p. 428).

15 De la Caransebeș funcționarul Hoffmann revine cu întrebarea dacă e normal ca berea cumpărată de arendaș cu 3 florini să fie vândută cu 3 florini și 45 creițari? (Idem, VI, p. 278).

18 Dejean cere Oficiului cameral din Sânandrei să rezolve conflictul dintre Giarmata și preotul din Pișchia în privința persoanei arestate, care nu prezintă pericol (Idem, VII, p. 429). Administrația ordonă districtului Orșova să trimită, săptămânal, cu poșta, pâinea pentru militarii de la Mehadia (Idem, VI, p. 236).

19 Administrația ordonă Consiliului Orășenesc și primarului german din Timișoara ca pantofarii de aici să cumpere pielea de la fabrica de piele (Idem, VI, p. 283).

20 Dejean îi trimite lui Mercy rezultatele vizitei sale făcută împreună cu tirolezul Erlacher în zona minieră (Idem, VII, p. 429).

21 Mercy îi scrie lui von Rebentisch că și-a revenit complet de pe urma bolii (Idem, VII, p. 429).

23 Contract între Administrație și Ioan Raț, administratorul principal al districtelor Lugoj și Făget, pentru reînnoirea arendeii fabricii de pături de la Făget (Idem, IX, p. 585).

24 Dejean cere un meșter priceput pentru sporirea producției miniere (Idem, VII, p. 429).

25 Mercy îl anunță pe von Rebentisch despre situația terenurilor ce vor să fie cumpărate pentru case de coloniști, și despre căpitanii Luca, Wereseres și Pochtan, pe care îi ajută să-și întemeieze două companii (Idem, VII, p. 429). Mercy către Dejean despre: a primit relatarea acestuia despre vizita la Dognecea; este de acord ca doctorul Hochberg să meargă la Szeged; e de acord cu suma de 3.900 florini pentru a cumpăra lâna necesară fabricii; este de acord cu sporirea capacităților siderurgice de la Dognecea și va vorbi cu colonelul von Ligniville despre situația fabricii de postav (Idem, VII, p. 429).

28 Von Rebentisch îl felicită pe von Engelshofen pentru ridicarea sa în grad (Idem, VII, p. 429).

IULIE

1 Se semnează contractul de cumpărare a cuprului cu Damian Arnautovich și compania sa (Idem, VII, p. 429).

2 Meșterul Anton Ibisch este confirmat drept conducător al fabricii de postav din Timișoara (Idem, VII, p. 429).

3 Mercy spune că 15 minieri din Boemia ajung la Pancevo (Idem, VII, p. 430).

5 Mercy îi spune lui von Rebentisch că transportul de cupru de la Palanca Nouă pleacă spre Constantinopol și că a semnat contractul pentru cupru cu Arnautovich (Idem, VII, p. 430).

6 Districtul Caransebeș anunță Administrația că arendașul berii de acolo nu vrea să vândă berea cu 3 florini, și ca urmare a oprit vânzarea acesteia (Idem, VI, p. 188). Dejean cere permisiunea lui von Rebentisch să plece la Izlaz și Craiova, ca să cumpere lână de acolo (Idem, VII, p. 430).

11 Administratorul districtual de la Orșova, Diller, solicită permisiunea să se mute din casa sa veche în cea a Administrației districtuale (Idem, VI, p. 237). Haak, medic militar, cere permisiunea doctorului în medicină Guttenberg să devină medicul unui regiment (Idem, VIII, p. 499).

12 Mercy îi scrie lui von Rebentisch despre:

problemele pe care le au funcționarii cu arendașii berii; a publicat patenta împotriva adulterului în toate districtele; știe de ordinul Camerei Aulice în privința celor 23 țigani aflați în carantină (Idem, VII, p. 430). Administrația ordonă districtului Orșova ca repartizarea armatei pe sate să fie astfel: în cele mari câte 4 oameni, iar în cele mici câte doi (Idem, VI, p. 237).

13 Nadasdy cere Administrației 17.000 florini spre a-și construi un mini-cartier bisericesc (Idem, VIII, p. 448).

14 Administrația cere primarului din Cetate să-i permită lui Georg Friedrich von Eilenschenk să-și construiască o farmacie de campanie aici (Idem, VI, p. 283).

16 Mercy către von Rebentisch despre noutățile bune, despre sănătatea acestuia și despre faptul că, Consiliul de război i-a acordat lui Nicolaus Wittmesser titlul de maistru în construcții, lucru pe care niciun civil nu l-a obținut (Idem, VII, p. 430).

16 Contract între Administrație și negustorii turci din Sarajevo, Hagi Sallem Mehmed, Celebi Ibrahim Pașa și Hagi Mustafa, pentru cumpărarea a 300 chintale de cupru din Banat (Idem, IX, p. 583).

17 Administrația cere primăriei și primarului timișorean ca, carnea de vacă să se vândă cu o poltură (Ibidem). Administrația îi ordonă funcționarului Hoffmann de la Caransebeș, cel care se ocupă și cu contractul cu berea, să fie atent la arendași, ca să aibă o bere de bună calitate și să fie vândută cu 3 florini și 6 creițari (Idem, VI, p. 188).

19 Mercy îi cere lui von Rebentisch ca în locul lui Hochberg să fie numit medic la Szeged, Guttenberg (Idem, VI, p. 188).

23 Administrația ordonă districtului Orșova să facă planul unei clădiri pentru carantină (Idem, VI, p. 237). Episcopul Nadasdy dorește să transforme oficiul de la Szeged într-un capitol (Idem, VIII, p. 449).

25 Administrația îi deschide episcopului Nadasdy un cont de 2.583 florini (Idem, VIII, p. 448).

26 Mercy către von Rebentisch pentru faptul că suspendă companiile căpitanilor armeni, până la răspunsul său; nu-i poate oferi episcopului Nadasdy decât 2.000 florini; aprobă plecarea medicului său Boccius în zona minieră, să trateze acolo bolnavii (Idem, VII, p. 430).

29 Administrația ordonă confiscări în districtele Orșova și Almăj (Idem, VI, p. 237).

30 Mercy îi scrie lui von Rebentisch despre: faptul că vrea să arendeze celor ce au arendat berea și adunarea produselor, căci funcționarii nu reușesc; cantitatea de pulbere necesară zonei miniere; faptul că va aranja cu materiale de construcție pentru grădina lui von Rebentisch; a dat 500 de florini pentru ridicarea bisericii din Oravița (Idem, VII, p. 431). Mercy către Dejean despre

faptul că soldații nu pot fi folosiți în zona minieră (Idem, VII, p. 431). Scrisoare a lui von Rebentisch către Mercy în care spune că: la Dognecea a fost găsită o cantitate mare de argint; superiorul minorităților din Bulgaria, Petar Marinovich, dorește materiale ca să-și ridice o reședință la Orșova (Idem, VII, p. 431). În această lună vin în Banat 200 familii armenе conduse de căpitanul Joachim, unii se vor așeza și în districtul Ciacova.

AUGUST

2 Mercy către von Rebentisch despre revocarea agentului de război, Cofmann, și înlocuirea lui cu Johann Isenflam; locul unde se află Casieria de război este insalubru, și ar fi nevoie de mutarea ei (Idem, VII, p. 431). Peter Solderer raportează Administrației că berea în oraș este de bună calitate, dar dorește să cumpere, din zeciuală, produse la cel mai bun preț posibil (Idem, VI, p. 285). Un extras al lui Hoffmann de la Caransebeș despre starea desfacerii berii de la Orșova la Caransebeș (Idem, VI, p. 188).

6 Administrația îi cere lui Dejean ca, din poruncă imperială, să semneze o convenție cu zona minieră ca pulberea să poată fi procurată mai ușor (Idem, VII, p. 431). Mercy către von Rebentisch despre: faptul că, cazarmile din Lugoj vor fi locuibile din septembrie; a aprobat relocarea regimentului care-i poartă numele; franciscanii își ridică biserică la Orșova (Idem, VII, p. 432). Mercy îl roagă pe von Rebentisch să aprobe plecarea minerului Spath și a altor 5 camarazi la Viena (Idem, VII, p. 432).

9 Mercy către von Rebentisch despre: faptul că a văzut repartizarea contribuției pe districte; cere ca cei 12.000 florini ai lui Hirschl să ajungă la Timișoara; l-a numit interimar la comandă pe contele Saitignon și dorește ca străzile și piețele să fie curate, iar în Timișoara nu există pericolul unei lipse de alimente (Idem, VII, p. 431). Von Rebentisch către Mercy despre faptul că a discutat cu inspectorul principal de război, von Haan, probleme curente (Ibidem). Mercy către Dejean despre faptul că acesta cunoaște noile instrucțiuni și le va aplica (Ibidem).

13 Mercy către Dejean despre faptul că doi locuitori din Carașova doresc să facă explorări pentru cupru și argint (Idem, VII, p. 431). Von Rebentisch către von Engelshofen despre faptul că cererea acestuia a fost aprobată și despre faptul că Schubert, de la Orșova, a folosit 600 stânjieni de lemne ale garnizoanei pentru coloniști (Idem, VII, p. 433). Von Rebentisch către Mercy despre: faptul că a primit probele de argint trimise; rugămintea franciscanilor din Orșova, care locuiesc în cazărmi, de a-și construi o biserică și o casă; iar 5 minieri tirolezi sunt în drum spre Banat (Ibidem).

20 Mercy îl roagă pe Dejean să fie la Timișoara,

6 sau 7 săptămâni (Idem, VII, p. 433). Von Rebentisch confirmă faptul că exploatarea de la Oravița și Majdanpek sunt în stare bună (Ibidem).

23 Mercy către Dejean despre noile topitorii din zona minieră (Idem, VII, p. 433).

24 Contract între Administrație și Constantin Millneth pentru cumpărarea a 80 chintale de cupru, la prețul de 43 florini chintalul (Idem, IX, p. 595). Contract între Administrație și meșterii lumânărari, Stoian și Jivan Nedelcu, pentru ca aceștia să asigure în următorii trei ani lumânările necesare armatei și zonei miniere, contra unui preț de 6 creițari pe pfunt (Idem, IX, p. 585).

29 Rugăminte a episcopului Nadasdy către Administrație pentru construirea unei biserici și a unor locuințe (Idem, VIII, p. 449).

30 Administrația către Peter Solderer, primarul german din Timișoara, despre problema arendării berăritului și vinăritului aici (Idem, VI, p. 284). Mercy către Dejean aprobând măsurile acestuia pentru țigani, aprobă cumpărarea de lână pentru postav și constată că fabrica de aba funcționează bine (Idem, VII, p. 433).

31 Ordin al lui Mercy pentru ca Johann Bernard Isefleben să devină agent de recrutări (Idem, P.f., p. 5).

SEPTEMBRIE

1 De la Caransebeș, funcționarul Hoffmann scrie Administrației despre administratorul Stromberg, aflat la pat cu febră, și despre problemele curente ale străngerii produselor (Idem, VIII, p. 188). Administrația ordonă tuturor districtelor să-l lase pe Strobl liber, să meargă la Constantinopol după banii pentru 500 chintale de cupru (Idem, IX, p. 620). Administrația îi spune lui Dejean că vrea să afle exact când sosește cuprul din Transilvania (Idem, VII, p. 433). Administrația îi cere primarului rascian din Palanca Mare a Timișoarei să angajeze 8 femei pentru pregătirea lânii, la fabrica de postav de acolo (Idem, VI, p. 313).

6 Mercy se arată nemulțumit de von Ranftelshofen, din cauza febrei de care suferă soldații acestuia (Idem, VII, p. 434).

10 Administrația recunoaște că a primit trei scrisori de la episcopul Nadasdy, nemulțumit de condițiile de cazare (Idem, VIII, p. 449). Episcopul îi scrie lui Mercy, solicitând banii ceruți (Idem, VIII, p. 449). Mercy către Dejean: îi cere ca negociatorii bosniaci, ce vin aici, să cumpere 200 chintale de cupru, să discute întâi cu Societatea Comercială; vrea ca pulberea folosită în zona minieră să fie gestionată de un militar; a înnoit contractul lui Kepesch; este de acord cu înmulțirea galeriilor de mină la Oravița (Idem, VII, p. 434).

13 Mercy către Dejean, mulțumit fiind de felul în care acesta a rezolvat problema țiganilor (Idem, VII, p. 434).

14 Districtul Orșova solicită fonduri pentru mărirea

capacității carantinei de la Radojevac (Idem, VI, p. 237). Administrația cere primarului și Consiliului german din Timișoara să fie atenți la sacrificarea vitelor de către măcelari (Idem, VI, p. 284).

16 Administrația trimite la Radojevac, lui Benzeler, și comisarului carantinei, Muller, noile instrucțiuni ale Consiliului de război privitoare la izbucnirea unei noi epidemii în Turcia și le cere să fie foarte atenți la carantină (Idem, VIII, p. 499). Administrația interzice prezența negustorilor în cartierul timișorean Palanca, numită și Insulă, și cere locuitorilor de aici ca atunci când doresc să arendeze preдії să-și plătească mai întâi impozitele (Ibidem).

24 Mercy către Dejean despre: căpitanul minier Fulda, care pleacă în călătorie să aducă și alți specialiști minieri; de la Frankfurt vin Muller și alți specialiști în furnale; în zona minieră să lucreze și localnicii alături de specialiști; iar în legătură cu mărirea manufacturii de aba, de la Borlova, așteaptă aprobarea de la Viena (Idem, VII, p. 434).

26 Același Mercy către Dejean despre: plecarea transportului de cupru spre Constantinopol; vești bune despre începutul exploatării cuprului în Oltenia; este de acord cu ajutoarele pe care le primesc familiile de țigani, care lucrează la furnalele din Bocșa (Idem, VII, p. 434).

28 Dejean către Mercy despre plecarea transportului de 500 chintale de cupru spre Constantinopol, de la Palanca Nouă (Idem, VII, p. 434).

30 Camera Aulică către Administrația Banatului despre felul în care Falck a adus în Banat familii de coloniști în anii 1723 și 1724 (Tafferner, op. cit., V, p. 94-95).

OCTOMBRIE

1 Administrația îl numește provizoriu pe Ferdinand Kaiser, administratorul Oficiului sării de la Lipova (Idem, VIII, p. 560). Contract între Administrație și negustorul de pânzeturi, Christoph Kaspar, pentru furnituri de pat în suprafață de 70.470 coți, pentru o valoare de 10.910 florini și 45 creițari (Idem, IX, p. 585). Administrația îl numește pe funcționarul Sonnenberg, administrator districtual la Cenad (Idem, VI, p. 237).

4 Districtul Orșova dorește să repare clădirea poștei (Idem, VI, p. 237). Districtul Caransebeș spune că prețurile sunt: 1 florin grâul, orzul la 30 creițari și ovăzul la 27-30 creițari (Idem, VI, p. 188).

7 Localitățile de la mare înălțime nu vor plăti contribuția în natură, ci în bani (Idem, VI, p. 237).

8 Mercy către Dejean despre cuprul transilvan ce va fi negociat la Sibiu (Idem, VII, p. 435). Administrația ordonă districtului Orșova să vorbească cu toți vameșii, să nu mai bea vinul din Turcia sau Țara Românească (Idem, VI, p. 237). Capucinii din Belgrad, care au călugări la Oradea și la Szeged, doresc să aibă și în Banat (Idem, P.f., p. 127).

11 Administrația îi cere vameșului Benzeler, de la

Radojevac, să nu permită accesul persoanelor din Turcia fără acordul colonelului von Ranftelshofen (Idem, VIII, p. 499).

17 Administrația ordonă districtului Orșova să repare moara imperială de acolo (Idem, VI, p. 237). Von Rebentisch către Mercy despre viitoarea sa călătorie la Viena și despre faptul că a confiscat de la vama din St. Marx slănină și cafea (Idem, VII, p. 435).

18 Episcopul Nadasdy spune că din suma cerută de 14.000 guldeni a primit doar 4.000 (Idem, VIII, p. 499).

20 Comisarul carantinei, Muller, a primit noile ordine ale Camerei Aulice și spune că niciun om din Turcia nu va fi lăsat să treacă, deși nu știe să fie vreo epidemie în zona sa (Idem, VIII, p. 500).

22 Districtul Timișoara anunță că aici nu sunt probleme cu militarii (Ibidem).

25 Administrația ordonă districtului Orșova să supravegheze cu maximă atenție epidemia animalelor de acolo (Idem, VI, p. 237).

29 Administrația îi cere districtului Orșova ca, pentru proiectata și apropiata vizită a lui Mercy acolo, să fie bine pregătit (Idem, VI, p. 237).

31 Administrația îi spune lui Tauschner, vameșul din Pancevo, despre Ibrahim pașa și tovarășii săi, care vor să cumpere 10.000 chintale de cupru, că trebuie să plătească suma de 6.050 florini (Idem, P.f., p. 115).

NOIEMBRIE

1 Administrația dă voie husarilor și pandurilor din districte să poată circula liber (Idem, VI, p. 238).

3 Administrația îl întreabă pe primarul din Timișoara: de ce carnea de porc se vinde cu monedă ungurească? (Idem, VI, p. 284).

6 Administrația ordonă ca în magazinele imperiale să fie adunate destule produse agricole (Idem, VI, p. 238).

7 Administrația roagă superiorul ordinului să desemneze un alt preot la Lipova, căci cel de acolo a fost numit preot la Zăbrani (Idem, P.f., p. 127).

10 Administrația întreabă primarul și Consiliul Orășenesc german din Timișoara, la ce preț vor să se vândă pâinea, carnea de vită și cea de porc, precum și vinul, căci administratorul spitalului, Kienle, dorește să viziteze magazinele (Idem, VI, p. 284).

15 Administrația ordonă confiscarea a 864 florini de la un negustor de vite din Oltenia, care a făcut contrabandă în Turcia (Idem, VI, p. 238).

23 Districtul Orșova anunță moartea vameșului din Cladovo, Mahringer (Idem, VI, p. 238).

26 Administrația cere primarului și Consiliului Orășenesc german din Timișoara prețul pâinii, pentru că a numit o comisie din trei oameni care să verifice brutăriile (Idem, VI, p. 284).

28 Administrația îl întreabă pe Dejean cum

anume merg treburile, să nu ia decizii privitoare la zona minieră și alte districte fără aprobarea Administrației (Idem, VII, p. 435).

29 Mercy îi cere scuze episcopului Nadasdy pentru faptul că nu a putut plăti întreaga sumă cerută de acesta (Idem, VIII, p. 449). Contract între Administrație și pădurarul Lechthaller pentru achiziționarea de mangal la Oravița cu 20 creștari măsura (Idem, IX, p. 585).

FĂRĂ DATĂ

- Contract între Administrație și Franz Frauenberg, pentru livrarea de mangal la Oravița cu 15 creștari măsura, iar la Dognecea și Bocșa cu 12 creștari (Idem, IX, p. 585).

- La Oravița lucrau 6.000 minieri și alți 150 lucrători, iar la Dognecea erau 78 minieri (O. Tufiș, op. cit., p. 363). În 1727 existau mine de cupru lângă Oravița, de plumb și argint la Dognecea și de fier la Doman, în timp ce la Calina se exploata cuarțul (O. Tufiș, op. cit., p. 340). Inspector minier era Dejean, maistru minier principal Fulda, și adjunctii Lenberger și Berger (Idem, p. 339).

- Încep primele lucrări de regularizare a cursului Begăi, în cartierul timișorean Fabric.

- Georg Friedrich, cavalier de Eulenschenk, este primul farmacist din Timișoara, cu farmacie deschisă până la 1750, în Piața Libertății.

- În Piața Crucii din Timișoara se ridică o primă biserică ortodoxă.

- Husarul districtual Novac, din districtul Lugoj, a fost propus în locul cnezului decedat, fiind apoi confirmat de Administrație (Baróti, Idem, II, p. 137).

- Pe 3 mai 1727, Administrația ordonă primăriei germane din Timișoara să-l ia ca dascăl al copiilor pe avocatul țării, Sebastian Prunauer, care să fie plătit cu 300 florini anual (A. P. Petru, *Die catolische normalschule in Temeswar*, p. 5). Cnezul din Gelu a fost bătut de subadministrator din cauza încăpățânării și dârzeniei sale (Baróti, Idem, I, p. 392).

- Administrația este muștrată pentru că a tolerat matrapazlăcurile cnejilor din Săcălaz, Nicolae Ruja și Ștefan Jebeleanu, și este obligată să recupereze integral daunele aduse de aceștia (Idem, I, p. 392).

- În anul 1727 existau patru ordine călugărești catolice în Banat: iezuiți la Timișoara, franciscani în cartierele Palanca Mare și Fabric din Timișoara și la Ada-Kaleh, capucini și minoriți la Orșova și Pancevo (W. Spaner, *Kirchen politik in Banat*, Viena, 1941, p. 45).

- La 17 decembrie 1727 Camera Aulică din Viena înființează Direcția minieră bănățeană (C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate*, p. 65).

- În anul 1727 este terminată și predată fiscoului fabrica de aba din Timișoara.

- Un episod interesant se petrece acum în Freidorful Timișoarei, atunci când coloniștii ce mergeau la muncă sunt atacați de așa numitul *Omul Negru*.

BIBLIOGRAFIE

Baróti Lajos (Ludwig Grun), *Adattár Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez*, vol. I-X, Timișoara, 1893-1907.

Baróti Lajos, *A bánsági legrégebb település története*, în *TRET*, serie nouă, an VIII, fasc. 1-3, Timișoara, 1892.

Berkeszi István, *Temesvári művészek*, Timișoara, 1909.

Bona Petru, *Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș, 1995.

Calincof Eleonora, *Date privind prediile bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol. II, București, 1993, p. 277-296.

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București 1976.

Feneșan Costin, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, 1997.

Feneșan Costin, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716-1778*, București, 1996.

Feneșan Costin, *Der Banater Kupferhandel in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, zur Frage des österreichischen Merkantilismus in Grenzland*, în *Rumanian Studies*, III, Leiden, 1975, republicat în *Banatica, Festgabe Al. Krizan*, Viena, 1996, p. 93-106.

Garban Zeno, *Compendium Dioecesis Timisoaraensis*, Timișoara, 1998.

Geml József, *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Timișoara, 1995.

Guboglu Mihai; Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privitoare la Țările Române*, vol. II, București, 1968.

Griselini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traduce și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984.

Groza Liviu, *Restituiri istorice*, vol. IV, *Războiul austro-otoman din anul 1738 în Culoarul Timiș – Cerna*, Lugoj, 1997.

Hoffman Leo, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*, Timișoara, 1925.

Ilieșiu Nicolae, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, 1943.

Leu Valeriu, *Studii istorice bănățene*, Reșița, 1997.

Milleker Bódog (Felix), *Az első német települések a Duna, Tizsa, Maros déli részben*, în *TRET/III*, serie nouă, fasc. 2, Timișoara, 1887, p.82-92.

Milleker Bódog, *Kurze Geschichte des Banats*, Vrșac, 1925.

Mureșan Sofronie, *Evoluția organizării administrativ-teritoriale a Banatului în secolul al XVIII-lea*, în *Patrimonium Banaticum*, vol. II, Timișoara, 2003, p. 141-150.

Mureșianu I. B., *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985.

Petri A.P., *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Munchen, 1966.

Preyer J. N., *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Timișoara, 1853.

Răduțiu Aurel; Gyémánt Ladislau, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, București, f. a.

Simu Traian, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1924.

Șipoș Ibolya, *Încorporarea Banatului la Ungaria*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol X-XI, Timișoara, 2000-2003.

Sponner Waltraut, *Kirchenpolitik im Banat von 1716-1778*, Viena, 1941, mss.

Suciu I.D.; Constantinescu Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.

Tafferner Anton, *Quellenbuch zur Donau schwäbischen Geschichte*, vol. I-V, Munchen și Stuttgart, 1933-1995.

Tufiș Ovidiu Marius, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol X-XI, Timișoara, 2001-2003, p. 353-380.

Țintă Aurel, *Situația Banatului la cucerirea de către habsburgi*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. I, Timișoara, 1969, p. 83-114.

Țintă Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716-1740*, Timișoara, 1972.

Vărădeanu Vasile, *Monumente bisericești și culturale din zona Oraviței*, Timișoara, 1981.

Weifert Mathias, *Die Entwicklung der Banater Hauptstadt Temeschburg. Hg. Arbeitskreis für donauschwäbische Heimat und Volksforschung*, Munchen, 1987.

Wolf Hans, *Das Schulwesen des Temeswarer Banat im 18. Jahrhundert. Gründung und Ausbau im Geiste des aufgeklärten Absolutismus*, Viena, 1955.

Wolf Johann, *Istoria șvabilor din Banat 1717-1778*, București, 1981.

Wolf Johann și Marionela, *Conceptul de organizare a Banatului Timișoarei. Geneză și formă de guvernare în perspectivă comparată*, în *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 ani*, Cluj-Napoca, 2015, p. 451-466.

Muzeograf Ion Traia

(Timișoara)

Propaganda italiană în favoarea voluntariatului român

Momentul de început al acestei lucrări a fost găsierea pe Internet a unor afișe italiene. Parcurgând conținutul am înțeles aproximativ că sunt materiale de propagandă italiene din anul 1918, în favoarea voluntariatului român. De asemenea am priceput importanța acestor materiale, care sunt interfața unor evenimente ce s-au desfășurat în anul de grație 1918, în Italia, pe care am încercat să le descifrez și să le prezint într-o formă coerentă și lămuritoare.

Generalul rus Anton Ivanovici Denikin preciza în amintirile sale că „*În acest ultim război mondial, în afară de aeroplane, tancuri, gaze asfixiante și alte minuni ale tehnicii militare și-a făcut apariția un nou și puternic mijloc de luptă. Era propaganda*”¹.

Antanta a acționa pe diferite căi pentru subminarea Puterilor Centrale. Anglia, Franța și Italia au urmărit atragerea de partea lor a naționalităților asuprite din imperiul bicefal. Ele urmăreau ridicarea la luptă a cehilor, slovacilor, românilor, polonezilor, sârbilor, cu scopul de a duce la prăbușirea și destrămarea dublei monarhii².

Eroismul și jertfele maselor populare în lupta împotriva asuprii naționale și sociale din Austro-Ungaria și Rusia țaristă s-au împletit în mod armonios cu activitatea desfășurată pe plan extern de către numeroase personalități politice și științifice românești, ca și de către societățile cultural-patriotice care, în strânsă legătură, au avut o contribuție importantă la realizarea unității naționale.

De asemenea, ei și-au adus aportul la susținerea unei puternice propagande pentru edificarea opiniei publice europene și americane asupra efortul militar concret al României la lupta comună, alături de Antanta, precum și a cauzelor care au determinat România să încheie armistițiul și apoi pacea cu Puterile Centrale.

Exponenții națiunilor oprimate din cuprinsul dublei monarhii și-au exprimat solidaritatea în lupta împotriva politicii de deznaționalizare, precum și hotărârea fermă

1 General A.I. Denikin, *La décomposition de l'armée russe et du pouvoir Février-Septembre, 1917*, Paris, 1925, pp. 186-204, apud Constantin Stan, *Viața în tranșee în anii primului război mondial*, în „Analele Universității „Dunărea de Jos”, Galați, seria 19, istorie, tom IX, 2010, p. 88.

2 Constantin I. Stan, *Viața în tranșee în anii primului război mondial(1914-1918)*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» Galați”, Seria 19, Istorie, tom IX, 2010, p. 89.

de a milita pentru dobândirea autodeterminării politice, mergând până la separarea de Imperiul austro-ungar și unirea fiecărei naționalități cu frații de aceeași origine sau constituirea de state naționale de sine stătătoare.

La începutul lunii aprilie 1918, la Roma a avut loc Congresul Națiunilor din Austro-Ungaria. Pregătit încă din luna februarie prin inițiativa ziaristului italian Cesare Borghese și a senatorului Luigi Albertini, directorul cunoscutei publicații *Corriere della sera*, întrunirea și-a deschis lucrările în ziua de 8 aprilie sub președinția senatorului Francesco Ruffini, vicepreședinti fiind desemnați reprezentanți ai Antantei și naționalităților de a se ocupa cu asistența și organizarea prizonierilor de război. Participanții, între care și delegații români Simion C. Mândrescu, G.G. Mironescu, dr. Nicolae Lupu, Ioan Ursu, D. Drăghicescu și Benedetto de Luca, au susținut ca toate comitetele naționale ale emigranților să fie recunoscute ca guverne provizorii. Înțelegerea de la Roma a luat și unele hotărâri secrete. Printre acestea se numărau și cele prin care se cerea sprijinirea formării de unități militare autonome pe baze naționale, sub autoritatea comitetelor naționale, și recunoașterea acestora ca și cobeligerante, acordarea aceluiași statut soldaților din unitățile militare ale naționalităților ca și soldaților din țările aliate, aprobarea de a se înrola în aceste formațiuni a oricui dorește dintre naționalitățile oprimate, folosirea formațiunilor militare ale naționalităților de preferință pe frontul italian împotriva armatelor austro-ungare, acordarea statutului de cetățeni aliați civililor din rândul naționalităților³.

Din documentele de epocă rezultă că procesul de organizare a Legiunii Voluntarilor Români din rândul prizonierilor aflați în Italia a căpătat intensitate după Congresul Națiunilor din Austro-Ungaria, ținut la Roma, la 8 aprilie 1918. La acest congres a participat în mod activ și o delegație a românilor, compusă din senatorul Gheorghe Mironescu, profesorul universitar Simion Mândrescu, președintele Asociației Românilor din Transilvania și Banat, dr. Nicolae Lupu ș. a. Ultimul a citit și o declarație de protest împotriva păcii nedrepte de la București impusă de Puterile Centrale. Mândrescu a rămas în Italia cu scopul de a organiza prizonierii români aflați aici și a-i constitui în unități militare care să ia parte la acțiunile de luptă împotriva Puterilor Centrale în cadrul armatei italiene. Acesta a fost primit în audiență de Orlando, președintele Consiliului de Miniștri al Italiei. În urma discuțiilor purtate, ministrul italian a încuviințat ca toți ofițerii români, foști prizonieri de război, care se aflau în Italia, să fie concentrați la Cittaducale. Numărul acestora era în

³ George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, București, 1919, p. 63-64, apud Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Editura Augusta, Timișoara, 1996, p. 122.

aprilie de 108 ofițeri, dintre care 84 s-au înrolat în legiune, chiar de la început, 27 plutonieri și 17. 504 soldați.

În scopul coordonării optime a activității mișcării naționale peste hotare, s-a format și în Italia, la 18 iunie 1918, Comitetul pentru unitatea română, în fruntea căruia se aflau: Simion Mândrescu, Vladimir Ghica și Mihail Sturza. Comitetul avea misiunea să reprezinte în Italia interesele tuturor românilor, în vederea realizării marelui act de unitate politică a acestora. La 19 iulie 1918, din inițiativa lui Simion Mândrescu, s-a constituit la Roma și Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, cu scopul de „a uni într-un singur mănunchi pe toți românii subjugăți Austro-Ungariei, aflați în țările aliate, pentru a-i organiza într-o legiune și a face propagandă trebuitoare unității noastre naționale”⁴. Deci, competențele acestui nou organism depășeau granițele Italiei. Prin actul de constituire se stabilea: a) ca sediul Comitetului să fie la Roma, „centrul de unde au plecat legionarii români pentru a duce în Carpați și la gurile Dunării civilizația latină”; b) o parte din cei 16 membri ai Comitetului urmau să fie trimiși, ca însărcinați speciali, la Paris, Londra, Washington și în alte capitale ale unor țări prietene pentru a susține și reprezenta cauza națională⁵. Guvernul italian, la intervenția președintelui V. E. Orlando, a recunoscut la scurt timp, în mod oficial, Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina⁶.

În primăvara și vara anului 1918, Comitetele „*Pro România*” și „*Pro Romeni*”. formate din deputați, senatori, oameni de știință italieni etc. au organizat la Roma, Torino, Napoli etc. alte manifestații de susținere a programului

⁴ Arhivele Stalului București, Colecția Microfilme, Italia, Arhivele Centrale de Stat, Roma, fond. Președinția Consiliului de Miniștri, Fasc. 19. 38, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

⁵ Idem, Colecția Microfilme Italia, Arhiva istorică și diplomatică a Ministerului de Externe al Italiei, Roma, pachet J68; Cittaducale, Procesul verbal de Constituire a Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

⁶ *Ibidem*; cf. și Colecția Microfilme, Italia, Rola 13/1, nr. 66-67; Arhivele Centrale ale Statului, Roma, Președinția Consiliului de Miniștri, fasc. 19. 43. 21; cf. și V. Netea, *Lupta emigrației transilvănene pentru desăvârșirea unității de stat a României*, „*Studii*”, nr. 6/1988, p. 18-19, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, în vederea făuririi unității naționale⁷.

Tot mai frecvent, în marile orașe italiene, Roma, Milano, Torino, Genova au fost organizate întruniri și manifestații de solidaritate cu poporul român. Cu prilejul mitingului care a avut loc la Roma în ziua de 23 mai, cu prilejul împlinirii a trei ani de la intrarea Italiei în război, pe străzile „cetății eterne” românii prezenți în cadrul mulțimii adunate au defilat cu tricolorul românesc alături de drapelele italiene și au scandat: „*Eviva la Romania*” și „*Eviva il popolo romeno*”.

COMITATO ITALIANO PRO ROMENI
Roma - Vicolo Sciarra, 54

CITTADINI! 25 AGOSTO

Oggi Roma, Madre Augusta di popoli e di civiltà, Roma, il Vostra Comune, o Romani, la nostra Capitale, o Italiani, abbracciate e stringe al petto materno i figli, che a Lei ritornano nell'ora dell'amara sventura e dell'andace riscossa.

La Romania, questa sentinella avanzata della latinità in Oriente, che, or compiono due anni, con generoso ardore entrava in guerra a fianco dell'Intesa, ha soggiaciuto non alla forza delle armi tedesche, ma al vile tradimento dei "bolceviki", russi. Però la sua bandiera sventolerà ancora sui campi dove si lotta per il diritto e per l'indipendenza delle Nazioni, i suoi combattenti avranno ancora il loro posto d'onore e di sacrificio nelle file dei Crociati della Libertà.

I Romeni di Transilvania, Banato e Bucovina, gli irredenti, che opprime la duplice ferocia di austriaci e magiari, brandiscono essi la spada, che la loro Patria, sopraffatta da fatalità di eventi, ha dovuto lasciar cadere.

A Roma essi hanno costituito il centro del loro movimento politico e militare. A Roma è sorto il loro Comitato d'Azione. Da Roma partiranno i Legionari Romeni, a rinnovare la gloria dei Legionari di Traiano, che posero la Romania a guardia delle frontiere orientali della latinità, fare estremo di civiltà in faccia e contro alla barbaria.

CITTADINI!

Per celebrare un rito di fraternità latina, noi vi convochiamo Domenica 25 corrente, alle ore 18, al Foro Traiano. Tutta Roma deve partecipare alla manifestazione in onore dei Romeni irredenti, che si sono sostituiti alla Romania ufficiale nell'alleanza latina contro i barbari. Quando essi, discesi nel sacro recinto del nostro Foro Imperiale, spargeranno fiori e lauri dinanzi alla Colonna del loro Fondatore, tutto il popolo di Roma deve circondarli della sua immensa e fremente moltitudine, per acclamargli fratelli, per giurare con loro, sulle comuni memorie, sui monumenti imperituri dell'antica grandezza e della gloria insuperabile di Roma, che la nostra costanza sarà pari alle virtù degli Avi, che sapremo comandamente combattere, resistere e vincere.

CITTADINI!

È istidico presagio per noi, in questo momento di rinnovata fortuna delle nostre armi, che dall'Oriente, dai confini dell'antico Impero della nostra stirpe, a noi giunga una così appassionata invocazione di solidarietà, un così fervido omaggio a Roma ed all'Italia.

Accogliamolo con animo degno, come un nostro diritto di primogenitura, che è dovere austero, che è compito grave di responsabilità, che è missione immortale del nostro popolo.

Imbandierate le vostre case, o Cittadini, per salutare l'ora solenne che passa. Ai fratelli, che vengono, ospiti resi sacri dal dolore, a ritempere le loro forze ed a rinsaldare la loro fede presso il focolare antico della famiglia, per poi balzare in armi, con nuovo impeto e con più sereno valore, contro i comuni nemici, diamo tutto l'entusiasmo e l'affetto dei nostri cuori, intrecciamo le nostre mani colle loro nella stretta fraterna ed attorno ad essi ed al loro vessillo nazionale spieghiamo al vento i mille e mille drappi del tricolore italiano, baciate dal sole di Roma, come da una sicura promessa di vittoria.

IL COMITATO

On. Sen. Dott. Giulio Fano - On. Sen. Prof. Pio Fedi - On. Sen. Prof. Francesco Lorenzo Padellaro
On. G. A. Colonna-Duce di Cosaro - On. Dott. Luigi Federzoni - On. Eugenio Massey - On. Pissacco
Prof. G. Lorenzoni - A.C. Valentino Leonardi - Alberto Bergamini - Enrico Corradini - Prof. A. Galanti
Prof. Cesare Negri - Prof.ssa Teresa Labriola - Prof. Maffeo Pantaleoni
Maria Rygiel, Segretaria.

Peste o săptămână, din inițiativa comitetului Ligii patriotice a doamnelor, la Roma în sala „*Augusteum*” a fost organizat un mare miting de simpatie cu România.

⁷ Eliza Campus, *La Julie pour l'achevemenl de l'unité nationale roumaine (1914-1918)*, „*Revue roumaine d'histoire*” nr. 4/1965, p. 781, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

în fața unei numeroase asistențe, alături de reprezentanții unor societăți politice și patriotice, au luat cuvântul Maria Rygiel, Bruno Amate, deputații Maury și Colonna di Cesaro, precum și profesorul Mândrescu. Toți vorbitorii au protestat împotriva păcii impuse României și s-au solidarizat cu poporul român. În încheiere, profesorul S. Mândrescu a dat citire scrisorii expediate de către voluntarii români de la Cittâducale. Aceștia cereau ca în numele corpului ofițeresc și a celor 18.000 de soldați prizonieri să se arate că „ar fi foarte fericiți, dacă batalioanele noastre ar putea avea norocul să se adune sub steagul nostru național, oferit de către Liga patriotică a doamnelor italiene, ca o dovadă de fraternitate și de unirea poporului italian și a poporului român”. De asemenea, au fost citite mai multe adeziuni și scrisori de simpatie expediate de fruntașii politici și oameni de știință și cultură italieni.

La 2 iunie, cu ocazia comemorării lui Giuseppe Garibaldi și proclamării drepturilor națiunilor, în Piața Capitoliului, printre reprezentanții națiunilor oprite a luat cuvântul și un reprezentant al poporului român. În cursul aceleiași luni, guvernul italian și-a dat consimțământul pentru crearea unui comitet „*Pro-Romania*”. Scopul acestuia era de a desfășura acțiuni de propagandă pentru a face cunoscute opiniei publice italiene condițiile grele impuse României de către Puterile centrale. La cererea lui Mândrescu, comitetul creat și-a schimbat numele în „*Pro-Romeni*” pentru a simboliza solidaritatea cu românii de pretutindeni. Din el făceau parte senatori, deputați, profesori universitari, industriași, comercianți. Din inițiativa Mariei Rugyer – secretara comitetului, s-au constituit filiale asemănătoare cu cea din Roma la Milano, Torino, Ferrara, Genova, Perugia, Napoli și a luat ființă un Comitet central având ca președinte de onoare pe primarul Romei – Prospero Colonna⁸.

După această dată se înmulțesc și se intensifică manifestările de solidaritate ale poporului italian cu cauza noastră națională, precum și sprijinul acordat Comitetului pentru unitatea română, în scopul îndeplinirii programului său politic, având ca obiectiv central înfăptuirea unității naționale.

Astfel, la 25 august 1918, în Forul lui Traian, a fost organizată o mare adunare populară, la care au participat delegați din 20 de orașe italiene și 60 de asociații patriotice (două afișe anunță acest eveniment). Au rostit discursuri primarul Romei, secretarul de stat Ruffini, reprezentanta Asociației femeilor italiene, Maria Rugyer, și profesorul Simion Mândrescu, relevându-se solidaritatea italo-română și lupta comună a ambelor popoare pentru desăvârșirea

⁸ Simion C. Mândrescu, *În sprijinul unității noastre naționale*, București, f.a., p. 152-160, apud Vasile Dudaș *Voluntarii Marii Uniri*, Ed. Augusta, Timișoara, 1996, p.

unității lor naționale⁹. Președintele Consiliului de Miniștri, V. E. Orlando, într-o corespondență purtată cu reprezentanții guvernului român în Italia, își exprima admirația „*pentru vitejia armatei românești*”¹⁰ în războiul de eliberare și unitate națională, purtat în anii 1916-1917, alături de Antantă, împotriva Puterilor Centrale, precum și credința revenirii României în tabăra aliaților săi, după depășirea condițiilor dramatice în care se afla, aceasta fiind, „*singura garanție a realizării aspirațiilor sale naționale legitime*”¹¹.

La 15 octombrie 1918, guvernul italian, în urma presiunii Comitetului „*Pro Romeni*”, a dat publicității „*Decretul de constituire a Legiunii Române*”, care urma să ia parte la operații alături de Armata italiană. Comandant al Legiunii Voluntarilor Români a fost numit generalul de brigadă italian Luciano Ferigo, fost atașat militar al Italiei în România în anii 1916-1917. Legiunea urma să fie constituită din mai multe batalioane și un depozit, să fie subordonată direct Ministerului de Război Italian, iar voluntarii să fie echipați în uniforma armatei italiene, având ca semne distinctive insigne și cocarda cu tricolorul românesc. La 24 octombrie 1918, primul detașament român a intrat în frontul de luptă¹².

9 C. Cili. Marinescu, *Luptele românilor pentru Marea Unire și opinia publică europeană*, p. 434, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

10 Idem, *Unirea românilor văzută de istorici și publiciști din Anglia*, „*Cronica*”, nr. 3, 21 I, 1971, p. 8, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

11 *Ibidem*.

12 Constantin Gomboș, *Voluntarii români din Italia și acțiunile lor în sprijinul Marii Uniri*, https://www.dacoromania-alba.ro/nr39/voluntari_romani.htm, accesat 16 noiembrie 2018.

Rezultă din cele prezentate că între anii 1916 și 1918 reprezentanții mișcării naționale în frunte cu cei ai „*Ligii Culturale*”, „*Federației Unioniste*”, „*Acțiunii Naționale*” și ai altor organizații și asociații cultural-patriotice și politice românești, misiunile și emigrațiile românești, toți românii aflați în străinătate

Da dreapta: Ten. Costantino Raspoli, Ten. Norza Augusto, Generale Alberto Peano, Colonelul Luciano Ferigo, Cap. Borsarielli Ernesto, Ten. Andrea Anedeeo Peano

Comandantul Legiunii voluntarilor români, generalul Luciano Ferigo (al treilea din stânga).

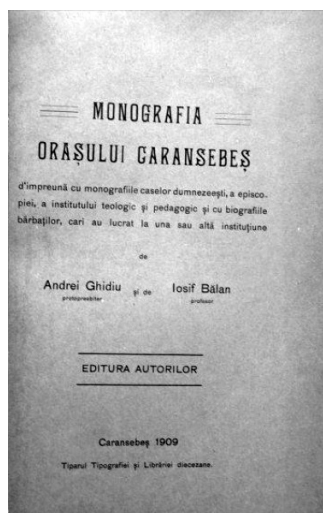
au desfășurat o amplă activitate politică, patriotică, au fost interpreții legitimi ai aspirațiilor poporului român spre unitate națională¹³. Aceștia au întreprins în susținerea revendicărilor național-teritoriale o intensă propagandă, reușind să atragă atenția opiniei publice asupra intereselor României și să câștige simpatia anumitor cercuri conducătoare din Franța, Anglia, Italia, Belgia, S.U.A. etc., să constituie unități militare alcătuite din voluntari combatanți, ceea ce va influența favorabil, va spori ponderea eforturilor diplomatice ale guvernului român în cadrul Conferinței de pace de la Paris¹⁴.

13 Cf. *Mărturii, 1918 la români*, vol. II. p. 1239, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

14 Cf. Gh. Marinescu, *Lupta românilor pentru unire în context european*, *loc. cit.*; Idem, *Opinia publică internațională în sprijinul luptei românilor pentru unire*, în vol. *Români în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 420-436, apud Acad. Constantin Marinescu, *Contribuția pe plan internațional a emigrației române la cauza unității național-statale*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/contributia.htm>, accesat 15 noiembrie 2018.

Dr. Tiberiu Ciobanu
(Timișoara)

Evul Mediu bănățean oglindit în *Monografia orașului Caransebeș**

Deși nici nu este amintită în lucrarea lui Carmen Albert, dedicată monografismului bănățean¹ (în care sunt însă menționate monografiile satești Măidan, Alibunari, Petrovoselo și Pătaș), autoarea subliniind că „monografismul românesc din Banat, până la Marea Unire, stă sub semnul istoriei”², monografia ce constituie tema studiului de față are fără îndoială o importanță deosebită pentru cunoașterea trecutului istoric

al Banatului, în general, și al milenarei așezări urbane de la confluența râurilor Timiș și Sebeș, în special. De fapt, amintitele monografii ale unor localități rurale stau „numai «teoretic» sub semnul istoriei”³, pentru că, practic, acestea se situează sub semnul etnografiei, în paginile lor având o prezență covârșitoare cultura populară. „Sub semnul istoriei” stă mai mult decât acestea *Monografia orașului Caransebeș*, prima lucrare de acest gen pentru o localitate românească bănățeană urbană. Autorii acestei lucrări erau două binecunoscute personalități caransebeșene, deoarece Andrei Ghidiu⁴ era la acea vreme protopopul Caransebeșului, iar partenerul său în munca de redactare a lucrării respective, Iosif Bălan⁵, fusese (până 1909, când

s-a pensionat) profesor de economie rurală (a mai predat și științele naturale, chimie și limba germană) la Institutul Pedagogic Diecesan din localitate⁶.

Cei doi autori scriu în *Prefață* la lucrarea monografică întocmită împreună că: „A fost de mult dorința noastră să scriem monografia orașului nostru, mai vârtos cu scopul ca să arătăm calea pe care și alții ar putea să scrie monografia comunelor lor. Ne-am folosit de autorii indicați în lucrare⁷ și de însemnările aflate pe cărțile bisericești⁸ și prin

și Biserica Albă (azi, acestea fac parte din teritoriul Serbiei), iar gimnaziul l-a urmat în Timișoara și Biserica Albă unde, în 1881, și-a susținut examenul de maturitate. În continuare, el s-a înscris la Facultatea de Filologie clasică a Universității din Budapesta, pe care, însă, nu a terminat-o. În anul 1883, s-a înscris la Academia de Agricultură din Magyaróvár (oraș în nord-vestul Ungariei, care în 1939 s-a unit cu localitatea Moson, constituind împreună orașul Mosonmagyaróvár de astăzi). Cu începere din luna septembrie a anului 1885, a activat, ca profesor extraordinar de economie rurală, la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș. Între 1885-1886, a luat parte la întemeierea Tipografiei și Librăriei diecezane, precum și a publicației „Foaia diecezană” din localitatea amintită. În anul 1890, i s-a conferit gradul didactic de profesor ordinar la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș, unde le-a predat studenților teologi economia rurală, iar studenților de la pedagogie le-a ținut cursuri (pe lângă cele de economie rurală) de științe naturale, fizică, chimie și germană. Activitatea sa didactică s-a încheiat în luna martie 1909, când a ieșit la pensie. El a mai publicat: *Cum se cresc pomii* (Caransebeș, 1895); *Iancu de Hunyad, cercetare istorică* (Caransebeș, 1897) și *Numiri de localități* (Caransebeș, 1898). Referințe: Tiberiu Ciobanu, *Monografia orașului Caransebeș*, în *Monografism bănățean. Istoria medievală a Banatului reflectată în monografiile alcătuite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2008, p. 29-33 (Tiberiu Ciobanu, *Cărturari români, mai puțin cunoscuți, cu preocupări privitoare la istoria medievală a Banatului*, în *Anexă la lucrarea Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 278, nota 1).

6 Iosif Bălan publicase în anul 1897, la Caransebeș, lucrarea (amintită deja mai sus) *Iancu de Huniad, cercetare istorică*, autorul folosind, ca sursă de informare, lucrarea lui Paul Hunfalvy, *Az oláhok története (Istoria românilor până la Mihai Viteazul)*, apărută în 1894, sub auspiciile Academiei Maghiare. Acesta recunoștea originea română a lui Iancu de Hunedoara (amănunte despre acesta vezi la nota 17 din studiul de față). Faptul este cu atât mai semnificativ – scrie Iosif Bălan – cu cât istoricul maghiar Paul Hunfalvy „în toată viața lui s-a ocupat cu istoria românilor având tendința de a dovedi că românii abia prin secolul al 13-lea ar fi venit în țara aceasta din Peninsula Balcanică, furișându-se pe nesimțite” (Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 5).

7 Îndeosebi de lucrările lui Frigyes Pesty.

8 Se pare că Andrei Ghidiu și Iosif Bălan sunt primii cercetători bănățeni care folosesc, ca sursă documentară,

* Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Editura autorilor, Tiparul Tipografiei și Librăriei diecezane, Caransebeș, 1909.

1 Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Editura Modus PH, Reșița, 2002.

2 *Ibidem*, p. 166.

3 *Ibidem*.

4 De la a cărui naștere s-au împlinit în acest an (mai exact pe 15 ianuarie) 170 de ani. Date biobibliografice despre Andrei Ghidiu vezi la finalul studiului de față.

5 În *Monografia orașului Caransebeș* există o succintă biografie a lui Iosif Bălan, care cuprinde informații despre acesta, însă numai până la data apariției lucrării amintite. Din biografia respectivă aflăm că Iosif Bălan s-a născut în Gornea-Liubcova (jud. Caraș-Severin), a urmat școala elementară, în limba română, la Sân-Mihai (localitate care, în prezent, este cuprinsă în Banatul Serbiei), a frecventat școlile germane în Alibunar

matricule. Îndeosebi am voit să arătăm importanța ce o au aceste însemnări în lipsa de alte izvoare⁹. În capitolul *Date istorice*, Ghidiu și Bălan greșesc când localizează Căranul „dincolo de Timiș, la gura Sebeșului, până în veacul al 17-lea”¹⁰. Ioachim Miloia¹¹ va demonstra, după două decenii, că această localitate era situată pe locul de azi al Căvăranului¹². După autorii monografiei, Caransebeșul s-ar fi format din cele două localități învecinate – Căranul și Sebeșul. În continuare, autorii menționează, cronologic, atestările localității în documentele istorice, începând cu anul 1289, când este pomenit Ubul, castelanul¹³ Caransebeșului. În

însemnările de pe vechile cărți bisericești.

9 Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 1.

10 *Ibidem*, p. 2.

11 Remarcabil om de cultură român bănățean (cu două doctorate [unul în istoria artelor și celălalt în litere] obținute la Universitatea din Roma) care a trăit între 1897-1940. El a fost istoric, promotor cultural, pictor, critic de artă, publicist, redactor al unor reviste, director al Muzeului Banatului, profesor la Academia de Arte Frumoase din Cluj (transferată în 1933 la Timișoara), fondator și director al Direcției Arhivelor Regionale Bănățene (filială a Arhivelor Statului), șeful Serviciului Cultural al Municipiului Timișoara, președinte al Societății de Arheologie și Istorie din Timișoara, vicepreședinte al Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Banat, președinte al Secției cultural-artistice a Institutului Social Banat-Crișana, președinte al secției istorice și etnomuzeale a Regionalei ASTREI Bănățene, membru al Corporației eparhiale (deputat sinodal). Ca pictor, împreună cu Catul Bogdan (1897-1978), a executat pictura murală din biserica ortodoxă aflată în Iosefin, Timișoara (dar și restaurarea picturii în multe dintre lăcașele de cult din Banat, precum și pictarea multora dintre acestea). Ioachim Miloia a fost declarat cetățean de onoare al Timișoarei, un bust al său, realizat de Gheorghe Groza (1899-1930), a fost amplasat pe Aleea Personalităților din Timișoara, un altul în parcul bisericii ortodoxe din Iosefin (realizat de Aurel Gheorghe Ardeleanu), iar o stradă în Timișoara îi poartă numele (ro.wikipedia.org/wiki/Ioachim_Miloia; Tiberiu Ciobanu, *Ioachim Miloia [1897-1940]*, în *Anexă la lucrarea Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 266-271).

12 Ioachim Miloia, *Căvăranul din Evul Mediu (O rectificare istorică)*, în „Analele Banatului”, nr. 1, fasc. 8, ianuarie-martie, Timișoara, 1931.

13 Persoană care stăpânește un castel*, care locuiește într-un castel sau care-l îngrijește și-l administrează. Proprietar, stăpân al unui castel; locuitor al unui castel sau administrator al unui castel. Comandant al unui castel. Provine din latinescul „castellanus” (dexonline.ro/definiție/castelan). *Clădire mare medievală, fortificată (adică prevăzută cu turnuri și cu creneluri [fiecare dintre deschizăturile înguste, făcute din loc în loc, la distanță egală, în partea superioară a parapetului unui turn de apărare, al unui castel sau al unei cetăți medievale, prin care se aruncau proiectile asupra inamicului - dexonline.ro/definiție/crenel], înconjurată de ziduri și de șanțuri), situată de obicei într-

1318, Sebeșul este amintit într-un document emis de regele Carol I Robert de Anjou¹⁴; în 1325 se scrie despre Szeri Posa, castelan al Sebeșului; la 1352, acesta i-a dăruit lui Ștefan de Mâtnic un loc de pământ lângă pâraul Mâtnic; Ludovic cel Mare¹⁵, la 1365, i-a donat țarului bulgar Ivan Stracimir¹⁶ cetățile Timișoara, Sebeș (Sebuzvar), Mihăld (Mehadia) și Orșova; la 1386, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg¹⁷ a poruncit castelanilor din Lugoș, Sebeș și Somlyo să recunoască în funcția de comite suprem pe Ladislau și Ștefan Losonczy; Nicolae Perény, ban al Severinului, în 1391, convoacă pe nobilii districtelor Lugoș, Karan, Komyath și Sebeș, la adunarea din Cuvin, pentru judecarea unei neînțelegeri privind „o bucată de pământ” disputată între Bogdan de Mâtnic și locuitorii orașului Caran (Căvăran); la 1414, regele Sigismund de Luxemburg dăruiește lui Mihai de Mâtnic satele Maciova și Dobroste, din districtul Sebeș; castelanul Sebeșului, Sigismund Losonczy, în anul 1419, înainte de Rusalii, a

un punct strategic (adesea pe o colină naturală sau artificială) și care servea ca locuință seniorilor feudali. Aceasta era apărută, de obicei, cu șanț, curține (porțiuni de zid de incintă cuprinsă între două turnuri sau bastioane succesive, porțiuni de zid care unește flancurile acestora [dexonline.ro/definiție/curtină]) și turnuri. Castelul este la origine o construcție medievală cu rol de locuință, destinată totodată să protejeze o familie nobiliară și să simbolizeze autoritatea într-un domeniu feudal (proprietate funciară întinsă, care a constituit celula economică de bază a feudalismului, ea fiind formată din rezerva de pământ seniorială [adică a seniorului, a stăpânului domeniului feudal respectiv], pământurile posedate de țărani dependenți ș.a.; formă de proprietate imobiliară [constituită din pământuri, construcții etc.] specifică Evului Mediu; provine din latinescul „dominium”, care înseamnă „stăpânire, proprietate” [dexonline.ro/definiție/domeniu; ro.wikipedia.org/wiki/Domeniul_feudal]). Termenul «castel» derivă din cuvântul latin „castellum” (acesta *însemnând* „castel, cetate, fortăreață, adăpost”), care, în arhitectura militară antică și medievală, era o fortăreață de dimensiuni mijlocii, destinată unui detașament dintr-o unitate (dexonline.ro/definiție/castel; ro.wikipedia.org/wiki/Castel; Tiberiu Ciobanu, *Ștefan cel Mare și Sfânt și strălucita sa victorie de la Vaslui obținută împotriva turcilor otomani*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2015, p. 390).

14 Acesta a domnit asupra Ungariei între anii 1308-1342 (*Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică, Română, București, 1972, p. 564).

15 Supranumit „cel Mare”, acesta a fost fiul lui Carol Robert și rege al Ungariei (între 1342-1382), precum și rege al Poloniei, începând din 1370 (*Ibidem*, p. 563, 564).

16 Acesta a cărmuit Țaratul Bulgar Apusean (cel cu centrul politic la Vidin) între 1371-1396 (*Ibidem*, p. 566).

17 Acesta a domnit asupra Regatului Maghiar, între 1387-1437, el devenind în 1410 și rege al Germaniei, iar la scurt timp și împărat al Sfântului Imperiu Roman de Neam German, fiind, însă, încoronat, ca și „kaiser” abia în 1433 (*Ibidem*, p. 561).

ținut adunarea cu nobilii și cnejii districtelor Lugoj, Sebeș, Caran și Comiat.

Sunt menționate și alte evenimente. Astfel, se arată cum, în vederea pregătirii luptelor antiotomane, regele și împăratul Sigismund de Luxemburg a fost, de mai multe ori, la Caransebeș: 28 noiembrie 1419; 29 septembrie, 9, 18, 19 octombrie, 19, 29, 30 noiembrie, 2, 4 decembrie 1428; ultima dată, în 30 noiembrie 1429, când a dăruit familiei de Bizere (Bizerea) un loc de casă în Caransebeș, pentru vitejia dovedită la cucerirea cetății Galumbocz (Golubăț) în Serbia. De asemenea, ni se spune că, din cauza năpăstuirilor îndurate din partea năvălirilor otomane, Sigismund de Luxemburg i-a scutit de toate dările pe locuitorii districtului Sebeș, scutire care va fi întărită de regele Ungariei, Vladislav al II-lea¹⁸, la anul 1493.

Autorii monografiei menționează prezența lui Iancu de Hunedoara¹⁹ la Caransebeș, aici el pregătind unele din

18 Acesta a domnit asupra Ungariei între 1490-1516, fiind, totodată, și rege al Boemiei începând din anul 1471 (*Ibidem*, p. 120, 564).

19 Considerat drept „ultimul mare cruciat european” (Ioan-Aurel Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXVI, București, 2008, p. 138), Iancu de Hunedoara s-a născut pe la 1407 (potrivit altor opinii între 1386-1388, în 1390 sau 1392 și, în fine, prin 1395-1396) și a murit, în 11 august 1456, răpus de ciumă, imediat după ce oștile creștine conduse de el au obținut celebra victorie de la Belgrad asupra uriașei armate turcești, comandată personal de sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1968, p. 41; Tiberiu Ciobanu, „*Fortissimus athleta Christi*”, *Iancu de Hunedoara 555*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 15, 27), care a domnit asupra Imperiului Otoman din 12 iulie până în 1 noiembrie 1444, între decembrie 1444 și 5 mai 1446 și din 18 februarie 1451 până în 3 mai 1481 (Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 380) și a fost supranumit astfel deoarece a reușit să cucerească (în 29 mai 1453) Constantinopolul, milenara capitală a împăraților bizantini (*Istoria lumii în date*, p. 133). Mare om politic și genial conducător de oști, Iancu de Hunedoara a deținut înalte demnități în cadrul Regatului Ungar, pornind de la cea de ban al Severinului (numit în 1438) și continuând cu cele de comite de Timiș, comite al secuilor, voievod al Transilvaniei (între 1441-1446 și 1448-1450), loctiitor și căpitan general al Ungariei (din 1445), căpitan al Belgradului (din 1446), regent sau guvernator general al Ungariei (din iunie 1446 până în 1453), comite perpetuu și ereditar de Bistrița și căpitan general (comandant suprem) al tuturor forțelor armate ale Regatului Maghiar, din februarie 1453 până în iulie-august 1455, când va demisiona din ultima funcție, păstrându-și doar dregătoria de comite al Bistriței și comanda supremă a trupelor regale din părțile sudice ale Ungariei, până la moartea sa (*Istoria militară a poporului român*, vol. II, Editura Militară, București, p. 213; Camil Mureșan, *op.*

campaniile sale antiotomane: la 26 și 27 august 1447, apoi în octombrie 1455 când a dăruit caransebeșenilor prediul Racovița. În anul 1456, Iancu de Hunedoara le-a cerut sașilor să vină la Caransebeș, de unde, împreună cu armata sa, vor pleca să cucerească Belgradul. Alte detalii importante: în anul 1428, a fost adus la cunoștința publică „un rescript al regelui Sigismund de Luxemburg prin care acesta întărește ordinațiunea antecesurului său, a lui Ludovic cel Mare, referitor la convertirea românilor (la catolicism – n.n. T.C.), căci în districtele Sebes, Miháld etc. și Hatseg sunt nobili și chinezi «schismatici», care țin popi «schismatici» și seduc poporul cel simplu”²⁰. În această împrejurare, regele „însărcinează pe minoriți și pe franciscanii din Sebeș, Hatseg și Orșova (*fratres ordini minoris S. Francisci Confessoris*) să vegheze să nu-și țină nici un nobil sau chinez vreun popă schismatic, căci altcum își pierde averea carea o va sechestra (sechestra – n.n.T.C.) castelanul cetății Sebeș”²¹. Documentul emis de regele Sigismund de Luxemburg este publicat atât în monografie, în limba latină, cât și în traducerea, făcută de către autori, în limba română. Istoricii români mai recentii au comentat apoi cu insistență acest document, extrem de important pentru statutul micii feudalități românești, înnobilate sau nu, ca și pentru apartenența confesională a

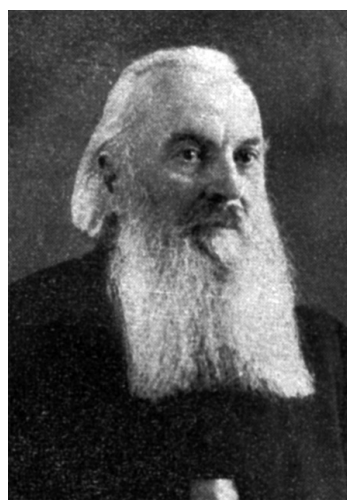
cit., p. 51-52, 185; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 411, 412; *Istoria României în date*, p. 92, 461; Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 24-26). Pentru meritele sale incontestabile, Iancu de Hunedoara a fost caracterizat, pe bună dreptate, într-o scrisoare datată 24 august 1456 (deci întocmită la două săptămâni după tragicul său sfârșit) de către Papa de la Roma, Calist al III-lea (ce a „păstorit” Biserica Romano-Catolică între anii 1455-1458 [*Istoria lumii în date*, p. 556]), drept „fortissimus athleta Christi” (adică „atletul [cu sensul de apărătorul, luptătorul] cel mai puternic al lui Hristos” [Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, București, 1890, p. 61], în unele documente de epocă el apărând ca „unico Christi fortissimo athlete Iohanne Vayvoda”, adică „Ioan Voievod, unicul și cel mai puternic atlet al lui Hristos” [Ioan Lupaș, *Voievodatul Transilvan*, în „Dacia”, nr. 8, București, 1 mai 1942, p. 3]) și „salvator Christianitatis” (adică „salvatorul Creștinătății” [Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, 61]). Iancu de Hunedoara a fost tatăl regelui maghiar Matia I Corvin, care a domnit din 24 ianuarie 1458 până după 6 aprilie 1490, când va deceda la Viena, se pare, în urma otrăvirii lui cu plumb de către medicul soției sale, regina Beatrice de Aragon (care se înțelese, în acest sens, cu reprezentanții mării nobilimi maghiare, nemulțumiți de domnia autoritară a regescului său soț de origine „valahă”). El a fost unul dintre cei mai mari suverani ai statului maghiar (poate chiar cel mai mare), în vremea lui acesta cunoscând maxima sa expansiune teritorială (Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 192-193).

20 Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 15.

21 *Ibidem*.

acesteia, pentru restricțiile la care era supusă confesiunea bizantină și adepții acesteia din Regatul Ungariei.

Cea mai mare parte a *Monografiei orașului Caransebeș* cuprinde istoria episcopiei de aici, a Institutului Teologic-Pedagogic Diecezan și a personalităților care au activat la aceste instituții. De asemenea, lucrarea are o substanțială secvență cu caracter etnografic, în care sunt prezentate îndeletniciri tradiționale, arta populară și obiceiuri. Mai există un capitol, destul de bine încheiat, despre topografia localității (interesantă este prezentarea vechilor străzi ale orașului) și a cetății Caransebeșului,

Andrei Ghidiu

autorii semnalând aici păstrarea până în vremea lor a unor aspecte din perioada medievală.

Date biobibliografice. Andrei Ghidiu s-a născut la 15 ianuarie 1849, în localitatea Deda din județul Mureș. După ce a urmat cursurile Seminarului Teologic din Caransebeș, absolvindu-le în mod strălucit, el și-a continuat studiile de specialitate la Viena și Leipzig. Între 1880-1881, a funcționat ca profesor de teologie la Caransebeș, iar în anul

1883 a fost numit protopop al Oraviței, unde va sta până în 1888, când va fi transferat pe aceeași funcție bisericească la Caransebeș. Ales președinte al Despărțământului Aстреi din Caransebeș, Andrei Ghidiu s-a manifestat ca un înflăcărat susținător al activității cultural-artistice și al instituțiilor de cultură de aici, un sprijin aparte acordându-l Societății române de cântare și muzică din Caransebeș, reuniunilor de femei și celor ale învățătorilor. Dornic să salveze patrimoniul cultural românesc din zonă, el a strâns majoritatea cărților vechi, de valoare (îndeosebi pe cele din bisericile aflate în protopopiatul pe care îl păstorea), pe care, apoi, le-a trimis apoi Bibliotecii Academiei Române de la București. Deosebit de grăitoare pentru a înțelege personalitatea lui Andrei Ghidiu rămâne cuvântarea ținută de el în anul 1911, cu ocazia inaugurării steagului Reuniunii române de cântări și muzică „Doina din Grădinari”, când, adresându-se celor prezenți la eveniment, i-a îndemnat cu însuflețire „să-și iubească plugul și cântarea, că prin aceasta ni s-a conservat individualitatea; să-și iubească limba, portul și datinile și (...) să cultive cântarea, care nobilează inimile (...)”. Dovedindu-se un bun patriot și extrem de activ, el se va implica cu însuflețire în acțiunile premergătoare Marii Uniri, participând activ la lupta dusă de

românii din Banat pentru desăvârșirea statului național unitar român. Astfel, la 7 noiembrie 1918, el va prezida Adunarea de la Caransebeș, în care s-a hotărât înființarea Consiliului Național Român local, subordonarea acestuia la Consiliul Național Român Central și înființarea Gărzii Naționale Române în fiecare comună din regiune. Ca delegat al Sfatului Național Român, al Cercului Caransebeș, a luat parte la adunările de constituire a Consiliilor Naționale și a Gărzilor Naționale în localitățile din împrejurimile Caransebeșului, prezidând, printre altele, adunările naționale ale românilor din Domașnea, Feneș, Teregova, Armeniș, Rusca ș.a. La 1 decembrie 1918, Ghidiu va participa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, în calitate de delegat de drept al Protopopiatului ortodox Caransebeș, fiind ales ca membru în Marele Sfat Național Român. De asemenea, el a avut și o susținută activitate publicistică, materializată îndeosebi printr-o fructuoasă colaborare cu publicația „Foaia diecesană” din Caransebeș. S-a remarcat, însă, în mod deosebit, prin întocmirea (împreună cu profesorul Iosif Bălan), în 1909, a documentatei monografii dedicată orașului Caransebeș. El se va stinge din viață în anul 1937. Opera (selectiv): *Monografia orașului Caransebeș, dimpreună cu monografiile caselor dumnezeiești, a episcopiei, a institutului teologic și pedagogic și cu biografiile bărbaților care au lucrat la una sau alta instituțiune* (în colaborare cu Iosif Bălan), Editura autorilor, Tiparul Tipografiei și Librăriei diecezane, Caransebeș, 1909. Referințe: Ioan Munteanu, *Marea Unire. Contribuții bănățene*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, p. 210; Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii: trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Editura Altis, Alba Iulia, 2003, p. 152; Tiberiu Ciobanu, *Monografia orașului Caransebeș*, în *Monografism bănățean. Istoria medievală a Banatului reflectată în monografiile alcătuite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Eurostampa, Timișoara 2008, p. 29-33; Idem, *Andrei Ghidiu*, în *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 60-63 și 163-165; Idem, *Monografism bănățean (1859-1914)*, în *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 100-103 și 226-228; Idem, *Aniversare 165. Andrei Ghidiu (1849-1937)*, în „Columna 2000”, Anul XV, nr. 57-58 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2014, p. 53 (Tiberiu Ciobanu, *Andrei Ghidiu (1849-1937)*, în *Anexă la lucrarea Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 226-228).

Dr. Florin Zamfir

(Variaș)

Evoluții specifice ale comunei Variaș, de la începutul veacului al XVIII-lea până la mijlocul veacului al XIX-lea

De la prima atestare documentară, din anul 1333, comuna Variaș cunoaște o continuitate de locuire, indiferent de stăpânirile vremelnice care s-au succedat pe teritoriul bănățean. În timpul stăpânirii otomane a Banatului, în veacul al XVII-lea, Variașul avea lideri locali și parohie ortodoxă. Aflăm acestea din Catastiful Patriarhiei de Pec, dintre anii 1660-1666, care cuprinde, printre donatorii ortodocși către instituția bisericească, pe cnejii (primarii) Necșa și Vuc, precum și pe preoții Ivan și Pană, din Variaș¹.

După cucerirea cetății Timișoara de către Imperiul Habsburgic, la 12 octombrie 1716, Banatul Timișean devine proprietatea camerală a împăratului austriac. În această perioadă, în anul 1717, Variașul se pare că era comuna cea mai mare din partea de nord-vest a Banatului, având 40 de case, pe când Sânnicolau-Mare avea 30 de case, iar Periamul doar 20².

Stăpânirea otomană a Banatului a fost înlocuită cu cea habsburgică, fiind introdus un regim administrativ-militar foarte sever, care a mărit de îndată birurile impuse locuitorilor. La acestea se mai adăugau diferite obligații militare: încartiruirea și întreținerea armatei austriece, rechiziții, munci forțate la cetăți și la drumuri, precum și recrutările silnice în armata imperială. Prin urmare, situația țărănimii iobage – formată atunci în majoritate din români – s-a înrăutățit considerabil și nu puține au fost cazurile când bănățenii, pentru a scăpa de exploatarea austriacă, se refugiau în Țara Românească.

În această situație, Florimund de Mercy, primul guvernator al provinciei, elaborează un „Plan de refacere pașnică a Banatului”, care avea ca obiectiv principal colonizarea acestuia și ridicarea lui economică. Se urmărea, în fond, transformarea Banatului într-o provincie menită să asigure împăratului venituri maxime în bani și efectiv uman, necesare războaielor pe care le plănuise. Firește că împăratul prefera coloniști germani (catolici),

1 I.D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980, p. 148.

2 J. Tittenhofer, *Schiță monografică a comunei Variaș* (Lucrare de diplomă dactilografată), 1963, p. 16; Ludwig Baroti, *Geschichte von Perjamos (Istoria Periamului)*, Pirkmayer, 1889.

care puteau să-l ajute, printre altele, la deznaționalizarea, îndeosebi a românilor, elementul autohton, fapt dovedit de un memoriu din anul 1720, în care se recomanda: „...infiltrarea coloniștilor germani în rândurile plebei.”

În acest scop, Curtea imperială de la Viena, trimite în părțile de sud și sud-vest ale Germaniei (Suabia, Franconia, Palatinat, Alsacia, Lotharingia și Luxemburg), ofițeri de recrutare, care zugrăveau țăranilor în culorile cele mai frumoase, viața și perspectivele pe care le-ar avea în îndepărtatul Banat, îndemnându-i să-și încerce norocul în această nouă provincie, cu promisiunea că vor primi pământ, casă, scutiri de impozite.

Ca să înțelegem în mod just cauzele adevărate care i-au determinat pe țăranii germani – în marea lor majoritate iobagi – să-și părăsească în masă patria lor și să emigreze în Banat, trebuie să cunoaștem condițiile concrete, economico-sociale și politice ale Germaniei, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Neîntreruptele războaie, atât cele interne, între feudații germani, dar și cele purtate cu Franța, aduceau țăranilor doar pustiire și jaf, nesiguranță și mizerie, împingându-i spre ruina economică. Despotismul faimos al nobililor germani și crunta exploatare feudală împingeau pe țărani la marginea răbdării. Dacă mai adăugăm la acestea dezbinarea politică specifică Germaniei acelor vremi, cu toate urmările ei nefaste, vom înțelege de ce țăranii germani au privit colonizarea în Banat drept o „mântuire” și o ultimă speranță pentru un trai mai omenesc. Cauzele enumerate mai sus i-au determinat pe germanii săraci să-și părăsească în mod „voluntar” patria, pornind pe Dunăre, în jos, în îndepărtatul Banat și nicidecum suprapopularea ținuturilor germane, teză folosită de națiști³, în sprijinul teoriei lor despre poporul german fără spațiu vital („Volk ohne Raum”). La fel de greșită este teoria unor istorici ai epocii moderne, care considerau coloniștii niște aventurieri, care migrau din plăcerea de a pribegi.

Pentru colonizare au fost folosite și alte metode: deportări forțate, „transplantații” silnice a unor țărani răzvrățiți, care refuzau dijma, robota sau serviciul militar (ca de exemplu, acțiunea cunoscută ca „Wiener Wasserschub” sub Carol al VI-lea, sau cazul locuitorilor mănăstirii Sf. Blasien, în timpul împărătesei Maria Tereza).

Când însă principii germani, speriați că vor rămâne fără brațe de muncă, au început să se opună acțiunii de colonizare, Curtea imperială a început să aducă și coloniști de altă naționalitate: bulgari catolici (din anul 1738, dintre care, unii, au fost colonizați în actuala comună Lovrin⁴) și

3 Membri ai Partidului Nazist, condus de Adolf Hitler.

4 În 1742, 200 de familii de bulgari pleacă din Lovrin și se așează în Beșenova (Dudeștii-Vechi), iar după colonizarea germanilor în Lovrin, între anii 1791-1792, ceilalți bulgari părăsesc localitatea, așezându-se în Vinga.

începând din anul 1743, câteva mii de familii de sârbi, care compuneau acea „miliție rurală”, înființată cu scopul de a apăra granița și pentru a asigura „liniștea publică”, adică a se opune răzvrătiților și fugarilor.

Se pare că o parte dintre acești sârbi au fost așezați și în comuna Variaș. Credem aceasta, pentru că la numai câțiva ani de la această colonizare, din anul 1747, încep matricolele bisericii sârbe din localitate. Comuna avea în acest an deja un protopop, în persoana lui Pavle Peici, ajutat de preotul Maxa Milutinovici, care la moartea primului, deveni el însuși protopop. Existența a doi oameni ai bisericii ne face să credem că numărul locuitorilor comunei în acei ani, era, probabil, destul de mare. De interes este o notiță din anul 1754, despre averea protopopului Maxim Milutinovici, conform căreia, acesta, împreună cu preotul Luca, aveau nu mai puțin de 60 de „zile de arătură”, pământ, 14 cai, 70 de vaci, 20 de viței, 308 oi, 32 de porci, 223 de stupi⁵.

În anul 1758, într-un inventar al bisericilor din eparhia Timișoarei sunt menționați, la Variaș, preoții: Maxim Milutinovici, protopop, născut în localitate, 43 de ani; Toma Viatovici, din Satchinez, 24 de ani, a învățat la Timișoara, cu dascălul Ioan⁶.

Într-o matricolă bisericească se menționează că în anul 1783, Variașul ar fi avut deja 3.346 de locuitori, cifră, credem, exagerată. Însă într-un tabel⁷ din acele timpuri, apare comuna cu un număr de 261 de case – informație mai veridică – dintre care 190 erau gospodării întregi, a 30 de iugăre, 36 erau jumătăți, 20 pătrimi, iar 15 gospodării nu aveau deloc pământ.

Pe lângă coloniștii sârbi – care se așează, așa cum am menționat, spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, spre sfârșitul celei de-a doua jumătăți a aceluiași secol, în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea (1765-1790), care continuă și mai activ politica de colonizare a mamei sale, Maria Tereza (1740-1780), se stabilește în comuna Variaș populația germană. Astfel, în anul 1786 sosesc aici 50 de familii de coloniști, însă nu direct din Germania, ci din alte sate deja existente în Banat și anume, din Periam, Iecă Mare, Gottlob etc. Acești primi coloniști erau copiii unor familii numeroase, care au sperat să-și găsească un rost în Variaș. La sosirea în localitate, fiecare familie a primit în folosință câte o „sesiune”⁸ de pământ, care se compunea din 24 de iugăre pământ arabil, 6 iugăre pășune, un iugăr grădină și loc de casă. Din matricolele bisericii catolice (care încep cu data de 18.08.1888) reies

5 J. Tittenhofer, *op. cit.*, p.16-18; Leo Hoffmann, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen (Scurtă istorie a germanilor din Banat)*, Timișoara, 1925.

6 I.D. Suci, R. Constantinescu, *op.cit.*, p. 282.

7 Leo Hoffmann, *op. cit.*, p. 82.

8 Sesiie.

numele de familie ale primilor coloniști germani, dintre care unele s-au păstrat până în epoca contemporană, ca de exemplu: Giel, Beitz, Neumann, Ochsenfeld, Rottinger.

Această primă serie de coloniști germani a închiriat case de la sârbi și români, conviețuind, deci, alături de locuitorii mai vechi. Au trecut câțiva ani până ei și-au cumpărat case și s-au izolat de populația „națională” (sârbii și românii).

În anul 1792 mai vin din Periam 26 de familii germane și, mai târziu, încă 42, ajungându-se, astfel, la 118 familii germane în Variaș. De data aceasta, însă, cei veniți au primit imediat locuri de casă din partea proprietarului feudal, care între timp devenise episcopul Verhovác din Zagreb (Agram). Aceste familii de coloniști se înmulțesc atât de mult, încât în anul 1821 numărul lor era deja de 1.180 de suflete⁹.

În această perioadă se conturează profilul localității, ca o comună colonizată spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea cu populație sârbă, care, într-o primă etapă a conviețuit cu o populație românească, pe care, treptat, a asimilat-o, depășind-o numeric și fiind favorizată de privilegiile ilirice, drepturi acordate populației sârbe de împăratul de la Viena. Din aceste vremuri se întâlnesc în Variaș nume ca: Brașovan, Oltean, Muntean, Crișan, Ardelean (prin maghiarizare, numele a devenit Erdelean), Stamoran, Solmoșan etc., care dovedesc existența populației românești în localitate. Spre sfârșitul secolului are loc și colonizarea germană, iar o dată cu aceasta, profilul localității este conturat.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, comuna Variaș era o așezare însemnată, mai mică totuși decât comunele „naționale” din apropiere (Secusigiu, Satchinez, Saravale), dar mai mare decât satele din zonă ale coloniștilor germani, care s-au întemeiat tot în acea perioadă, adică între 1763-1767 (Biled, Bulgăruș, Tomnatic).

Locuitorii comunei se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor și stupăritul¹⁰. Coloniștii sârbi și germani erau favorizați de regimul habsburgic, având impozite mai mici în comparație cu populația românească și posedând suprafețe de pământ mai uniforme ca suprafață și calitate a solului. De aceea, sârbii și germanii erau mai înstăriți. În satele „naționale” (românești) contradicțiile între țăranii bogați și săraci erau mai mari¹¹. Locuitorii români ai Banatului erau supuși unei exploatare duble, atât din partea împăratului, cât și din partea bisericii, fiind obligați să lucreze în condiții foarte grele (epidemii, repetatele invazii turcești). Cu toate acestea, s-au stors în mod solidar de la

9 Leo Hoffmann, *op. cit.*, p. 91.

10 J.M. Koralinsky, *Geografisch – Historisches und Produkten – Lexicon von Ungarn (Lexiconul geografic-istoric al Ungariei)*, Pressburg, 1786.

11 Leo Hoffmann, *op. cit.*, tabelul de la p. 82.

țărâtimea bănățeană bogății imense, așa cum mărturisește un funcționar imperial în 1759, că „...Banatul livrează anual suma de un milion de galbeni (ducați), deși încă o mare parte este acoperită cu mlaștini”.

Acesta era reversul planului de refacere pașnică a Banatului, al contelui Florimund de Mercy și preamărit de istoriografia modernă.

Donația Banatului, în anul 1778, de către împărăteasa Maria Tereza, feudalilor unguri, „ca recunoștință” pentru serviciile aduse împărăției, însemna pentru Curtea de la Viena un nou prilej de îmbogățire, în schimb, pentru populația Banatului a însemnat o înrăutățire simțitoare a nivelului de trai. „Administrația camerală timișeană” a pregătit vânzarea provinciei unor proprietari feudali, începând cu anul 1781. Acest lucru se făcea uitându-se promisiunile solemne, scrise, date de împărat, ca de exemplu: „Patentul comisarului imperial Falckh”, în care se preciza că „...niciodată nu se vor arenda și nicidecum vinde satele colonizate”¹².

Printr-o astfel de vânzare (sau câteodată și prin donația către un favorit, așa cum a fost cazul localității Lovrin), satul devenea, cu tot ce aparținea de el, proprietate feudală, iar locuitorii, iobagi. Această soartă a avut-o și comuna Variaș.

În anul 1792, episcopul de Zagreb (Croatia), Maximilian Verhovác, era despăgubit pentru pământurile din Croatia, donate de stat coloniștilor din „granița militară”, cu 6.001 de iugăre din teritoriile imperiale ale comitatului Torontal, cuprinzând satele: Biled, Cărpiniș, Iecă Mare, Periam și pusta Pakacz (azi comuna Șandra). Din comitatul Timiș doar comuna Variaș devenea proprietate bisericească, situație în care va rămâne până în anul 1911.

Dacă până acum țăranul era obiect de exploatare fiscală doar pentru împăratul de la Viena, de acum înainte el este îndatorat să efectueze și claca cu cai, 52 de zile pe an, cu mâna, până la 104 de zile pe an, fiind, totodată, obligat să dea și zeciuiala¹³. La acestea se adăugau jurisdicția feudalo-bisericească, despotismul, bătaia etc., așa că situația socială a țăranului nostru se va înrăutăți considerabil sub stăpânirea episcopală.

Totuși, noul stăpân s-a grăbit să-și arate „interesul” pentru credincioșii săi supuși. În 1793 s-a numit pentru populația germană din Variaș un diacon¹⁴ (capelan), iar în comună se înființa o capelă. Lăudabil și de folos pentru

¹² Johann Wolf, *Cu privire la istoria colonizării Banatului cu țărani germani în secolul al XVIII-lea*, în „Neuer Weg”, București (7 articole apărute între 10.12.1954-24.01.1955).

¹³ Dare anuală reprezentând a zecea parte din recolta de cereale, de vite etc.

¹⁴ Slujitor al cultului aflat pe prima treaptă a ierarhiei proțești.

locuitori, a fost faptul că în același an (1793) s-a înființat o școală germană catolică, cu o clasă. În localitate exista și o școală confesională ortodoxă sârbă, tot cu o clasă¹⁵. Fostul învățător și director, Johann Heim, menționează numele primilor dascăli germani: I. Greberhardt, între anii 1793-1796, urmat de Christof Nimsgern, în perioada 1796-1806. Tot Heim afirmă că nu mult mai târziu, în perioada când funcționa învățătorul Michael Huber (1806-1836), probabil începând cu anul 1810, școala germană s-a lărgit la două clase. Firește că aceste școli se aflau atunci pe o treaptă inferioară, fiind suprapopulate și mult prea neîncăpătoare pentru numărul destul de mare de copii. Lăudabil pentru acea perioadă din zorii epocii moderne este faptul că existau școli în comună. Se spune chiar, că în prima jumătate a secolului al XIX-lea școala germană a fost în repetate rânduri evidențiată, iar învățătorul superior Michael Huber a fost decorat cu „Crucea de argint cu coroană”.

La scurt timp după a doua colonizare germană, survine și mutarea localității din poziția inițială, care se afla dincolo de actuala cale ferată, în direcția nord-vest, la circa 300 de metri de la marginea de nord a așezării actuale. Prin dispoziția nr. 5388, din 21 mai 1794, dată de forul regal al administrației, a fost ordonată mutarea comunei în poziția actuală, pe un loc mai înalt, din motive sanitare, dar poate și din necesitatea de a fi situată la șoseaua care lega Seghedinul de Timișoara (prin Sânnicolau-Mare – Saravale – Variaș – Satchinez – Sânandrei). Descoperirea vestigiilor unor case situate în vechea poziție a comunei certifică faptul că satul avea, și înainte de mutare, dimensiuni considerabile pentru acea vreme.

Strămutarea localității s-a realizat la trei ani de la dispoziția menționată mai sus, deci în anul 1797, sub conducerea inginerului imperial Josef Nep. Zwing. De la el avem o mapă din care rezultă mărimea și așezarea satului. Variașul avea forma unui patruleter prelungit, compus din șase străzi orientate în direcția est-vest, tăiate de o stradă principală, și alte două laterale, toate străzile, între ele, fiind paralele. Cu alte cuvinte, comuna a primit forma pe care, în linii mari, o are și astăzi. Lățimea satului era următoarea: de la strada principală spre est erau 12 curți (gospodării), fiecare a câte 20 de stânjani lățime¹⁶; de la strada principală spre vest, cele două străzi dinspre nord aveau 18 curți (în partea ilirică), iar cele două străzi sudice, doar 15 curți (în partea germană). Tot pe baza ordinului suscit, trebuiau despărțiți coloniștii germani de „populația națională” (sârbii și românii). Astfel că germanii au ocupat cele două străzi spre sud (compuse din 112 case, pe baza registrului de impunere), iar cele patru străzi nordice (de

¹⁵ Prima mențiune documentară a școlii sârbe a fost în anul 1776.

¹⁶ Un stânjien austriac = 1,89 metri.

la nr. 110 până la nr. 368, deci 258 de case), formau „satul iliric” (sârbo-român)¹⁷, devenit mai târziu „satul sârbesc”.

Biserica ortodoxă era așezată la mijlocul străzii a doua, iar peste drum se afla școala trivială ilirică (școala confesională ortodoxă, pentru copiii sârbi și români). Capela catolică era situată în colțul de nord-vest al străzii numite „bătrâne”¹⁸ (azi strada a VI-a), școala fiind în colțul de nord-est al aceleiași străzi.

Mai amintim că din anul 1794 datează cel mai vechi document scris (în limba germană), existent încă în comună și anume o obligație (ein „Verbindnis”) a locuitorilor catolici, de a respecta cu strictețe patru zile pe an ca sărbători religioase. Se prevedea că acela care va lucra în aceste zile va avea de suferit o pedeapsă dublă: din partea comunei și a bisericii. Reiese de aici cu câtă seriozitate a știut stăpânul episcopal să le impună supușilor lui respectarea normelor rituale. S-a preocupat totodată să ridice și edificiile religioase în Variaș: în 1817 casa parohială și apoi, în anul 1821, actuala biserică catolică. Actuala biserică ortodoxă sârbă s-a ridicat în anul 1828.

Un capitol important din istoria comunei îl constituie evenimentul întemeierii și colonizării așa-numitei „Strada Nouă”. Istoria legată de această stradă este ilustrativă pentru lăcomia, exploatarea și despotismul cercurilor bisericesti de la acea vreme. După ce căzuseră, prin „grația lui Dumnezeu și generozitatea imperială”, cele 2.210 iugăre de pământ ale comunei Variaș în posesia episcopului Verhovác, acesta le dădu pentru 2 florini de iugăr – bineînțeles și în schimbul zecuielii – varieșenilor în arendă. În anul 1815, episcopul a mărit renta de arendare la 5 florini și 2 pfunzi de unt (circa un kilogram) de fiecare iugăr. După o rezistență hotărâtă din partea țăranilor, s-a ajuns la un acord: renta de arendare să fie de 4 florini pentru pământul arabil și 4 florini și 2 pfunzi de unt pentru pășune. În anul 1830 însă, episcopul a revenit asupra cererii sale de 5 florini, ferm hotărât să nu cedeze de la această pretenție.

Țăranii nu au vrut să accepte această exigență a episcopului și au renunțat în întregime la arendarea pământurilor episcopale. Aceasta a fost cauza pentru care în anul 1831 au fost aduse din alte sate bănățene, 78 de familii germane și 24 de familii sârbești (în total 102 familii), care au fost colonizate în Variaș și astfel, s-a întemeiat „Strada Nouă”. Fiecare familie colonizată a primit în folosință câte 30 de iugăre de pământ, pe timp de 30 de ani, perioadă după care, conform art. 2 din „Contractul” încheiat între seniorul bisericesc și așa-ziii „contractualiști”, pământul urma să treacă definitiv

17 Curtea imperială de la Viena i-a inclus pe români și sârbi într-o singură națiune, artificial creată pe criterii confesionale, națiunea ilirică (n.r.).

18 Pentru că pe strada a IV-a actuală locuiau multe familii românești, germanii au numit-o „Wallasch – Gass” (n.r.).

în proprietatea familiilor respective. Bineînțeles că pe durata contractului, țăranii aveau de suportat obligații foarte mari: câte un florin de iugăr arendă, a zecea parte din toată recolta, care trebuia transportată la Timișoara sau la Becse¹⁹ (pe Tisa). În plus, fiecare contractualist trebuia să muncească, cu forța proprie, 2 iugăre din pământul seniorului. Existau și alte obligații, în așa fel, încât, condițiile fiind insuportabile, majoritatea contractualiștilor a ales fuga ca singură scăpare din acest jug. Conform unui înscris din parohia locală, până în 1836 n-au rămas nici jumătate din numărul inițial al contractualiștilor. În ciuda tuturor greutăților, unii au rezistat cu cerbicie până la expirarea contractului, când, conform convenției, se puteau considera stăpâni pe lotul lor, refuzând să mai plătească arenda. Atunci, episcopul și-a încălcat în mod flagrant cuvântul și a denunțat contractul. Contractualiștii au pierdut procesul intentat episcopului (28.06.1866) și prin urmare, au fost deposezați de pământ, aceasta fiind o dovadă elocventă a inechității „dreptului feudal”. Doar locul de casă și grădina le puteau răscumpăra țăranii, după ce, timp de 30 de ani au trudit în speranța că vor deveni proprietari pe pământul lucrat. Este evident că majoritatea contractualiștilor au fost complet ruinați.

Acest eveniment din istoria comunei Variaș, demonstrează că țăranimea de aici a avut același destin tragic și a apelat, în linii mari, la aceleași forme de protest ca oamenii obidiți din alte zone ale țării. Exemplul menționat mai sus, de exploatare cruntă a țăranilor și de încălcare a unui act legal, contrazice imaginea idilică despre Banat, pe care unii istorici au încercat să o impună, afirmând că în acest ținut ar fi fost numai „timpuri de aur”.

E foarte probabil ca strămoșii varieșenilor să se fi opus exploatării feudale și în forme mai radicale. Anul 1848, an revoluționar în întreaga Europă, a însemnat și pentru locuitorii Variașului trezirea și manifestarea unui spirit înnoitor. Dintr-o „scrisoare de plângere”, aflăm că îndeosebi în rândurile populației sârbe²⁰ domnea un adevărat spirit revoluționar în 1848. Și printre germani, împărțiți în două opinii divergente²¹, se manifesta o efervescență transformatoare. În vârtejul evenimentelor,

19 Astăzi Bečej, în Serbia (Banatul sârbesc).

20 Având privilegiile ilirice acordate de Viena și neajungând la nicio înțelegere cu Budapesta, sârbii au fost de partea Imperiului Austriac în această revoluție. Drept răsplătă pentru atitudinea sârbilor, împăratul Franz Iosif a unit Banatul cu Voivodina Sârbească într-o singură provincie (între 1849-1860), subordonată direct Vienei și având sediul la Timișoara.

21 O importantă parte a germanilor erau de partea revoluției maghiare, din motive sociale, deoarece Kossuth a decretat desființarea iobăgiei.

Prof. dr. Dragoș Lucian Curelea

(Sibiu)

Un reprezentant al elitei confesional ortodoxe la conducerea organismului tranzitoriu de putere: Consiliul Național Român Alba Iulia (1918-1919)

În introducerea studiului pe care îl supunem atenției dumneavoastră, subliniem că Astra a urmărit de la începutul activității sale construcția națiunii române din Transilvania, dar și emanciparea, respectiv, afirmarea acesteia prin mijloace cultural-specifice și funcțional-organizatorice¹. Emanciparea socială, culturală, economică, în fond cea națională a fost însoțită de formarea, respectiv, cultivarea unei conștiințe specifice la românii din Transilvania și Banat. Acestea au fost obiectivele esențiale prin care Comitetul central al Asociațiunii din Sibiu, începând din anul 1861, dar și Partidul Național Român din Austro-Ungaria, începând din anul 1881, au știut să pună în aplicare, în condițiile complexe pentru români ale Pactului Dualist după 1867, strategia sa². Urmare a acestor demersuri culturale, economice, școlare, naționale a putut fi realizată Unirea din anul 1918, rezultat firesc al activității elitelor românești (confesionale, cultural-laice, economice)³.

În ceea ce ne interesează, în acest studiu urmărim să reconstituim într-o manieră succintă istoria Consiliului Național Român local din Alba Iulia în perioada 1918-1919, sub conducerea protopopului ortodox de Alba Iulia, Ioan Teculescu, dar și activitatea desfășurată în plan organizatoric privind organizarea, cazarea, hrănirea participanților la Marea Adunare de la Alba Iulia. Protopopul sus menționat, a îndeplinit și funcția de director al Despărțământului Alba Iulia al Astrei (1902-1923)⁴. Din vara anului 1914, în condițiile izbucnirii Marelui Război, adunările generale ale membrilor acestui despărțământ au

fost sistate, conducerea biroului local al Astrei a fost supusă unei monitorizări atente din partea organelor locale de poliție⁵. Între 1914-1918, protopopul ortodox I. Teculescu s-a aflat permanent în atenția organelor maghiare de poliție locală. Zilnic a fost invitat la această instituție și atenționat să nu se implice în nicio acțiune națională românească⁶. În ceea ce privește persoana sa și activitatea pe care a desfășurat-o în perioada Marelui Război, autoritățile locale maghiare din Comitatul Alba au făcut publică știrea potrivit căreia, în condițiile răsculării populației românești din zona Munților Apuseni împotriva ordinii de stat din Austro-Ungaria și din acest comitat albaulian, protopopul I. Teculescu urma să fie judecat și condamnat la moarte. Execuția, conform procedurilor de drept în vigoare ale statului austro-ungar, urma să fie aplicată prin spânzurare de un felinar aflat în piața publică centrală din Alba Iulia: „i-au desemnat [chiar] și stâlpul de felinar din piața orașului, de care urma [protopopul I. Teculescu] să fie spânzurat, îndată ce populația de la munte s-ar fi mișcat și răsculat în contra stăpânirii maghiare”⁷.

Referindu-ne pe scurt la trăinicia caracterului său, atât de încercat, și la credința și puterea ființei acestui om, menționăm că în perioada 1910-1918 evenimente tragice i-au răpit pe cei apropiați și i-au marcat viața. Astfel, remarcăm că după două decenii de conviețuire s-a stins din viață soția sa, Eliza Teculescu, în anul 1910⁸. În aceeași perioadă ființa și viața sa au fost puternic zguduite de moartea prematură a trei dintre copiii săi, iar în anul Unirii din 1918, în cursul lunii mai a fost din nou afectat de stingerea din viață a uneia dintre ficele sale, Septimia⁹. În toamna anului 1918, cu toate greutățile îndurate în anii de război, protopopul Teculescu și-a exprima bucuria „din toată inima că soarta, care parcă ne prigonea timp de 17 veacuri și-a întors în sfârșit fața spre noi, aducându-ne zile de neîntrecută glorie și bucurie”¹⁰.

A doua parte a anului 1918 a fost înregistrat, ca urmare a capitulării statelor Puterilor Centrale, dar și a armistițiului semnat cu Germania, sfârșitul Marelui Război, atât în Europa, dar și pe alte continente. Însă, tot acum s-au declanșat puternice frământări și convulsii sociale și politice, care au condus în această parte central-

5 Jurebița, 1932, p. 6-8; Teculescu, 1938, pp. 6-12.

6 *Ibidem*, pp. 8-10.

7 *Ibidem*.

8 Eliza Teculescu, soția protopopului de Alba Iulia, I. Teculescu, era născută în familia preotului ortodox Ioan Comănescu, parohul din Codlea. A fost mamă a 7 copii, dintre care 4 fete și 3 băieți. Cercetătorul covăsnean dr. Ioan Lăcătușu menționează într-unul dintre studiile sale că protopopul Teculescu a avut împreună cu soția sa 10 copii. Vezi în acest sens în: Lăcătușu, 1994, p. 408.

9 Teculescu, 1918: pp. 49-50.

10 *Transilvania*, anul XLVIII, nr. 1-12, 1919, p. 4.

1 Georgescu, 1921, pp. 28, 35, 41; *Astra în anii de după război*, 1928: 18; Agârbiceanu, 1936, pp. 10-12; Hulea, 1944, pp. 26, 50; Preda, 1944, pp. 142-143; Curticăpeanu, 1961, pp. 1439-1466; Curticăpeanu, 1968, pp. 54, 75-78; Matei, 1986, pp. 20, 45; Matei, 2005, pp. 14-18, 102; Grecu (Coordonator), 1987, pp. 28-31, 53-55; Avram; Mariș; Oprișiu, (Redactori), 1992, pp. 20, 53, 67; Moga, 2003, pp. 18-28; Tomoni, 2009, p. 9-12.

2 Mârza, 1987, pp. 59-60; Mârza, 2010, p. 93.

3 Curticăpeanu, 1968, p. 80; Tomoni, 2009, pp. 11-14.

4 Lăcătușu, 1994, pp. 407-414; Moga, 1994, pp. 441-491.

estică a Europei, la desființarea Monarhiei Austro-Ungare, iar în acest context au apărut și evoluat statele succesoriale. În ceea ce privește situația Transilvaniei, remarcăm că elita politică românească a declarat inițial autonomia provinciei, pentru ca mai apoi s-a urmărit unirea cu Regatul României¹¹. În octombrie 1918, s-a desfășurat în Budapesta întâlnirea membrilor secției române a Partidului Social Democrat cu cei ai Partidului Național Român. Aceștia s-au pus de acord asupra unei colaborări viitoare comune în cadrul unui organism comun, idee care s-a concretizat la sfârșitul lui octombrie 1918, atunci când a fost constituit Consiliul Național Român Central, compus din 12 membri (6 social-democrați, 6 național-români) în Arad¹². Lua ființă în casa avocatului Ștefan Cicio-Pop structura politică centrală chemată să pună în aplicare, în Transilvania, politica de autodeterminare, prin alăturarea principalelor forțe politice național-românești¹³.

Consiliul Național Român Central din Arad a fost forul care a dirijat acțiunea generală de organizare a Transilvaniei pe baze românești și de preluare a puterii de către români în întreg spațiul acestei provincii prin activitatea consiliilor naționale române locale și a gărzilor naționale românești. Menționăm scrisoarea circulară emisă de Theodor Mihalț în 3 noiembrie 1918, din care rezulta în principal ideea ca în fiecare comitat din Transilvania să se înființeze un consiliu național român, care să aibă structuri ca secții comunale și sătești în toate așezările respectivei structuri administrativ-teritoriale, tocmai pentru a demonstra capacitatea organizatorică, politică și administrativă a românilor și a elitelor acestora¹⁴.

În aceste condiții și pe aceste direcții s-au constituit la începutul lunii noiembrie 1918, consiliile și gărzile naționale din Alba Iulia și Blaj¹⁵. Consiliul Național Român din Blaj a fost înființat în 4 noiembrie 1918, sub conducerea vicarului capitular Vasile Suci (viitorul mitropolit unit de Alba Iulia și Făgăraș), alături de acesta fiind profesorii Victor Macavei și Gavrilă Precup, în calitate de vicepreședinți, respectiv, Zenovie Pâclișanu și Alexandru Borza ca secretari, alături de aceștia activând și alte persoane locale¹⁶.

În paralel cu activitatea acestei structuri politice tranzitorii din Blaj, a fost înființată și a activat garda națională românească sub comanda ofițerilor Ioan Munteanu, Virgil Pop, Victor Munteanu, Iustin Nestor, dar și a medicilor militari Aurel Circa și Vasile Hâncu.

11 Mitu; Grăf, 2009, pp. 261-263; Vesa, 2008, p. 608.

12 Ilovan, 2007, pp. 162-164; Groza, 2014a, p. 130.

13 Bocșan, 1997, p. 232.

14 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar nr. 89, f. 1-2; Gabăr, 2004, pp. 148-149.

15 Pleșa, 1977, p. 249.

16 Știrban, 1992, p. 221.

Garda națională din Blaj a fost afiliată Legiunii Române din Alba-Iulia, iar în raza sa de competență teritorială au intrat următoarele așezări: Blajul, Aiudul, Uioara/Ocna Mureș, Sânmărtin, Ibașfălău, Ernot, Hususău, Ocnișoara, Odverem, Asinip, Ciuguzel, Hopârta, Obreja, Mihalț, Presaca, Doștat, Păuca, Bogatu și Ungurei¹⁷.

Consiliul Național Român din Alba Iulia a fost constituit în 4 noiembrie 1918, (deși discuții preliminare în acest sens au existat încă din 2 noiembrie). Președintele structurii politice tranzitorii românești menționate a fost ales protopopul ortodox al Albei Iulia, I. Teculescu¹⁸. Alături de acesta a activat în calitate sa de vicepreședinte, protopopul greco-catolic al orașului sus menționat, Vasile Urzică¹⁹. Ca membri au activat avocații Ioan Pop, Ioan Marciac, Zaharie Munteanu, Ioan Colbazi, Ribin Pațița jr., medicul Alexandru Fodor, farmacistul Virgil Vlad și inginerul Aurel Stoica²⁰. În ziua constituirii, membrii consiliului din Alba Iulia au lansat un apel denumit *Frați români!*, prin care a fost chemată populația albaiuliană la o întrunire în 5 noiembrie 1918, pentru a fi informată de *constituirea unui comitet care să fie încredințat a face toate măsurile de lipsă în interesul susținerii ordinii și pentru toate trebuințele locale*²¹.

În același timp a fost constituit un organism cu rol militar denumit *Consiliul Militar Român*, structură care și-a avut sediul în Alba Iulia și care este cunoscută în istoriografie sub titulatura de *Legiunea Română din Alba Iulia*²². În conducerea acestei structuri intrau următorii

17 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar 9, f. 1.

18 Lăcătușu, 1994. P. 408; Cornea; Catrina; Lăcătușu, 2008, pp. 27-34; Josan, 2000, pp. 189-193.

19 Curelea, 2018, pp. 68-93; Idem *Contribuție la o cunoaștere a vieții și activității protopopului greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică, între 1916-1942*, în <http://asociatiaculturaladobreanu.blogspot.com/>, accesat în 27.07.2018, ora 20.00, studiul este în curs de publicare în „Acta Carpatica”, V/2018.

20 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba-Iulia*, inventar nr. 72, dosar 6, f. 1-2; *Ibidem*, dosar 8, f. 1-2; dosar 16, f. 1; dosar 18, f. 1; *Ibidem*, dosar 15, f. 1-2; Traian Popa, 1929, pp. 7-8; Groza, 2012, p. 205; Groza, 2014, pp. 131-132.

21 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar 3, f. 1.

22 *Ibidem*, dosar 9, f. 1. În sfera de competență militar-teritorială a acestui organism intrau localitățile: Alba Iulia, Ighiu, Vințul de Jos, Teiuș – fără Obreja și Mihalț, Aiud – fără Ocnișoara, Odverem, Asinip, Ciuguzel și Hopârta, Sângătin – fără Presaca, Doștat, Păuca, Bogatu și Ungurei. Blaj și Aiud, Uioara/Ocna Mureș, Sânmărtin, Ibașfălău, Ernot, Hususău, Ocnișoara, Odverem, Asinip, Ciuguzel, Hopârta, Obreja, Mihalț, Presaca, Doștat, Păuca, Bogatu și Ungurei. Abrud Roșia, Câmpeni și Turda, Iara și Trascău. Această Legiune română din Alba Iulia a fost compusă din patru batalioane dislocate în

ofițeri: Ioan F. Negruțiu, Aurel Coteni, Zeno Dumitrescu, Dominic Medrea, Florian Medrea, locotenentii Cornel Cosma, Marțian Caluți, sublocotenentii Septimiu Pop, Ovidiu Gritta, Ioan Malasu, George Man, Florian Rusan. Comanda garnizoanei Legiunii din Alba-Iulia a fost asigurată de căpitanul Florian Medrea, care a organizat în colaborare cu Consiliul Național Român Alba Iulia apărarea orașului cu prilejul organizării Marii Adunări din 1 decembrie 1918²³. Consiliul Național Român Alba Iulia a trecut la rezolvarea problemelor cu care se confruntau Alba Iulia și cercurile administrative-teritoriale din aria acestui comitat. Astfel, a trecut la preluarea magazinelor în administrarea proprie, înlăturarea mitralierelor postate în diferite puncte-cheie ale Albei Iulia, desființarea serviciului maghiar de jandarmi comitatensi, arendarea terenului arabil și efectuarea unui recensământ al populației din aria de competență după naționalitate. De asemenea, a urmărit limitarea acțiunilor anarhice în comitat și înapoierea bunurilor jefuite proprietarilor de drept și a urmărit combaterea propagandei antiunioniste care s-a desfășurat intens prin intermediul cercurilor maghiare din acest comitat²⁴.

Prin intermediul unor emisari speciali, Consiliul Național Român Alba Iulia a urmărit înarmarea gărzilor românești din comunele și satele aflate în raza sa. De asemenea, s-a preocupat de aprovizionarea organismelor de putere locale românești cu armament, muniție, alimente și ofițeri pricepuți și cu experiență militară²⁵. În fruntea organismului protopopul I. Teculescu a fost implicat în organizarea Marii Adunare de la Alba Iulia²⁶. Remarcăm că acesta a fost ales în demnitatea de senator din partea Cercului electoral din Alba Iulia în primul Parlament al României Mari²⁷. Menționăm că semnătura sa este întâlnită pe documentele decizionale ale Marii Uniri: credenționalele. Prezentăm, în studiul nostru, un exemplu și anume conținutul actului prin care dr. Camil Velican, avocat în Alba Iulia și membru în toate comitetele locale de conducere ale Despărțământului Alba Iulia al Astei între anii 1910-1937, era mandatat ca delegat oficial la Marea Adunare de la 1 decembrie 1918 din partea cercului electoral din Alba Iulia²⁸. Avocatul dr. Camil Velican, a

devenit încă noiembrie 1918, cel dintâi primar român ales în Alba Iulia²⁹.

O altă măsură adoptată de organismul local de conducere din Alba Iulia a fost înființarea unei societăți comerciale care a dus la apariția periodicului *Alba Iulia*, intitulat „organ al unității naționale”, în noaptea de 30 noiembrie spre 1 decembrie 1918. Periodicul cuprindea cuvântul de *Bun venit* adresat participanților la Marea Adunare de la Alba Iulia de președintele organismului tranzitoriu din localitate, I. Teculescu³⁰. În aceeași structură locală de putere, menționăm și activitatea unuia dintre fiii protopopului, Horea Teculescu. Acesta era profesor de Limba română și Limba germană în cadrul primei instituții de învățământ liceal românească înființată în Transilvania la Alba Iulia – Liceul „Mihai Viteazul”³¹. În baza surselor de arhivă, cu privire la înființarea acestei unități de învățământ, aflăm faptul că meritul constitutiv i-a revenit profesorului Horea Teculescu³².

Între alte demersuri în care a fost implicat în calitate oficială pe care a deținut-o între 1918-1919, I. Teculescu alături de Nicolae Ivan au fost și directori ai Astei locale. Îi menționăm pe aceștia în calitate de raportori pentru Transilvania ai Proiectului de Lege asupra Unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmăruului și Maramureșului cu vechiul Regat al României³³. Mai amintim primirea pe care protopopul de Alba a făcut-o în Cetatea Unirii generalului francez Henri Mathias Berthelot³⁴. Remarcăm și adresa transmisă sub nr. 577/1918 de comanda Regimentului 5 Vânători (dislocat la acea dată în Blaj) pe adresa Consiliului Național Român Alba Iulia, din dorința unei primiri cât mai reușite a înaltului oaspete și prieten al României în Alba Iulia³⁵.

La 1 ianuarie 1919, la exact o lună de la înfăptuirea Unirii, președintele Consiliului Național Român, I. Teculescu, prin cuvântul de bun venit, pe care l-a adresat înaltului ofițer oaspete, H. M. Berthelot, oferea strălucire

aceasta se îndreptățește a reprezenta ca delegat ales cercul electoral din Alba Iulia, la Adunarea națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania” Alba Iulia, la 20 novembre 1918. Semnează, Ioan Teculescu, președinte.

29 *Cartea Încoronării*, 1923, pp. 72-76; Josan, 2000, p. 190; Moga, 2018b, pp. 293-295.

30 *Ibidem*, pp. 192-193; Bâscă, 1988, pp. 59-61.

31 Moga, 2003, p. 85.

32 S.J.A.A.N., Fond *Prefectura județului Alba, Acte înregistrate*, dosar nr. 1357/1920; *Breviar, Alba Iulia*, 1993, p. 251; *Alba Iulia*, anul I, nr. 4 din 28 ianuarie 1919, p. 3.

33 Popescu-Puțuri; Pascu, (Coordonatori), 1989, p. 386; Pinca, 2013, p. 175. Curelea; Curelea, 2018, pp. 28-37.

34 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar 101/1918, f. 1; Pinca, 2013, p. 179.

35 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român, Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar nr. 101/1918, f. 2-4.

zonele Alba Iulia, Aiud-Blaj, Abrud-Câmpeni și Turda.

23 Hulea, 1976, pp. 343-363; Aurel Cosma jr., 2012, pp. 622-623.

24 S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar nr. 6, f. 1-2; *Ibidem*, dosar nr. 8, f. 1-2; *Ibidem*, dosar nr. dosar 16, f. 1; dosar 18, f. 1; dosar 19, f. 1.

25 Groza, 2014b, pp. 188-189; Moga, 2018a, pp. 287-289.

26 Hulea, 1976, pp. 358-360.

27 Jurebiță, 1932, pp. 7-9; Pinca, 2013, p. 173.

28 Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, 2003, p. 34; Josan, 2000, pp. 189-190. *Credențional*, „*Dl. dr. Camil Velican, avocat, locuitoriu în Alba Iulia / Com. Alba inferioară / prin*

acestei primiri, spunând printre altele: „Azi când nobila noastră soră Franța își trimite pe marele și ilustrul său reprezentant ca să ne viziteze în persoană, ne simțim oarecum sfioși și uluiți de marea onoare ce ni se face”³⁶. Mișcat de primirea și căldura albaiulienilor, dar și de alocuțiunea președintelui I. Teculescu, generalul francez Berhelot și-a exprimat bucuria de „a călca și vorbi în acest oraș istoric” respectiv de a privi „același soare pe care l-a văzut strălucind Mihai Viteazul”³⁷.

În încheiere menționăm că structura de putere tranzitorie a românilor în comitatul Alba și-a încetat activitatea la mijlocul lunii februarie 1919, cum rezultă din documente. După acest an, protopopul ortodox de Alba Iulia, Ioan Teculescu, a activat în plan cultural în conducerea Despărțământului Alba Iulia al Astei, dar și în fruntea organismului confesional ortodox din județul Alba. Pentru meritele sale, protopopul a fost promovat în prima parte a anului 1923, în fruntea Episcopiei militare cu sediul în Alba Iulia, sub numele de Justinian, urmare a investirii sale în această înaltă demnitate confesional-ortodoxă în luna aprilie a anului 1923 și după tunderea/hirotesia sa în rândurile cinului monahal la Mănăstirea Bodrog de lângă Arad³⁸.

Bibliografie

Agârbiceanu, Ion, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român „Astra”*. *Ce a fost?, Ce este?, Ce vrea să fie?*, Sibiu, Editura Astei, 1936, pp. 10-12.

Arhire, Sorin, „Generalul Henri Berhelot la Alba Iulia”, în Laura Stanciu (Coordonator), *Alba Iulia. Memoria urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 314-316.

„*Astra în anii de după război (1918–1928)*”, Sibiu, Editura Astei, 2018, p. 18.

Alba Iulia, anul I, nr. 4 din 28 ianuarie 1919, pp. 2-3.

Avram Mircea et alia, „*Astra*” 1861-1991. *130 de ani de la înființare*, Biblioteca Județeană „Astra” Sibiu, Pilsib, 1992, pp. 20, 53, 67.

Bâscă, Ioan, „Izvoare de mare valoare și autenticitate «Unirea» din Blaj 1918 și «Alba Iulia» organ al proclamării unității naționale”, în *Presa noastră*, anul 32, nr. 11-12, 1988, pp. 59-61.

Bocșan, Nicolae, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 232.

Breviar, Alba Iulia, Alba Iulia, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Alba, 1993, p. 251.

Cartea Încoronării. Album comemorativ, București Imprimeria Cultura Națională, 1923, pp. 72-76.

Curelea Dragoș; Curelea Daniela, „Considerații cu privire la activitatea arhierescă a Părintelui Justinian Teculescu: Episcopul militar de Alba Iulia (1923-1924) și Episcop de Cetatea Albă și Ismail”, în *Tabor*, anul XII, nr. 9 septembrie 2018, pp. 28-37.

Curelea Dragoș, „Contribuție la o cunoaștere a vieții și activității protopopului greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică, între 1916-1942”, în *Subcetate, la Centenarul Marii Uniri (1918-2018)*, (coordonatori: Doina Dobreanu; Vasile Dobreanu), Târgu Mureș, Editura Cezara Codruța Marica, 2018, pp. 68-93.

Curelea, Dragoș Lucian, „Contribuție la o cunoaștere a vieții și activității protopopului greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică, între 1916-1942”, în <http://asociaxiculturaladobreanu.blogspot.com/>, accesat în 27.07.2018, ora 20.00.

Curticăpeanu, Vasile, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, București, 1968, pp. 54, 75-78.

Curticăpeanu, Vasile „Întemeierea societății Astra și rolul ei în cultura poporului român”, în *Studii. Revistă de Istorie*, anul XIV, nr. 6, 1961, pp. 1439-1466.

Cornea, Luminița et alia, *Teculeștii din neam în neam*, volum apărut cu binecuvântarea Preasfințitului Ioan Selejan, Episcopul Covasnei și Harghitei, Editura Angustia, Sfântu-Gheorghe, 2018, pp. 27, 37.

Cosma, Aurel jr., „Armata Unirii de la 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, volum îngrijit de Valeriu Leu; Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 622-623.

Gabăr, Cornelia, „Aspecte din activitatea Consiliilor Național Române și a gărzilor naționale române din județul Arad”, în volumul *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor 1918-2003*, Coordonator: Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004, pp. 148-149.

Georgescu, Ioan, *Ce este și ce vrea să facă Asociațiunea?* Sibiu, Tipografia Astra, 1921, pp. 28, 35, 41.

Greco, V. Victor (Coordonator), *Astra 1861-1950. Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*, Institutul Poligrafic Sibiu, 1987, pp. 28-31, 53-55.

Groza, Mihai-Octavian, „Sebeșul și Marea Unire. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Sebeș (3 noiembrie 1918-13 februarie 1919)”, în volumul, *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, p. 130.

Groza, Mihai-Octavian, „Alba-Iulia, permanență în optica națională. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia (noiembrie 1918-ianuarie 1919)”, în volumul *Imaginea în istorie. Tipologii în*

36 Stan; Șerban, 2002, p. 176; Arhire, 2018, pp. 314-316.

37 Pinca, 2013, p. 179.

38 Curelea; Curelea, 2018, pp. 31-34.

- societatea de ieri și de azi*, (Coordonatori: Ana Maria Macavei; Roxana Dorina Pop), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 188-189.
- Groza, Marius-Octavian, „Consiliul Național Român din Blaj versus Consiliul Național Român din Alba Iulia”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, (Coordonatori: Doru Sinaci; Emil Arbonie), IX, Arad, „Vasile Godiș” University Press, 2016, pp. 131-132.
- Hulea, Eugen, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu Editura Astrei, 1944, pp. 26, 50, 102.
- Hulea, Eugen, „Despre contribuția voluntarilor români la înfăptuirea Unirii”, în *Apulum*, XIV, 1976, pp. 343-363.
- Ilovan, Vasile, *Românii din Nord-Vestul Transilvaniei și Marea Unire 1910-1920*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2007, pp. 162-164.
- Jurebița, George, „Viața și activitatea P.S. Sale. Scurtă schiță biografică”, în *Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail*, anul IX, nr. 8, august, 1932, pp. 6-32.
- Josan, Nicolae, „Cărturarii județului Alba în slujba Unirii Transilvaniei cu România”, în *Apulum*, XXXVII/2, 2000, pp. 189-193.
- Lăcătușu, Ioan, „Episcopul Justinian Teculescu militant pentru unitatea națională a românilor”, în *Apulum*, XXXI, 1994, pp. 407-414.
- Matei, Pamfil, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (*ASTRA*) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, pp. 20, 45.
- Matei, Pamfil, *Asociațiunea în lumina documentelor. (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2005, pp. 14-18, 102.
- Mârza, Iacob, *Școală și națiune. Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, pp. 59-60;
- Mârza, Iacob, *Conceptul de educație în gândirea iluminist-romantică a românilor din Transilvania*, în (Coordonatori: Victor Neumann; Armin Heinen), *Istoria României prin concepte*, Iași, Polirom, 2010, p. 93
- Mitu Sorin; Gräf Rudolf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009, pp. 261-263.
- Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, *România 85 (1918-2003). Documente ale Marii Uniri*, Alba Iulia, Editura Altip, 2003, p. 34.
- Moga, Valer, *Despărțământul Alba Iulia al „Astrei” 1918-1948*, în *Apulum*, XXXI, 1994, pp. 441-491.
- Moga, Valer, *Astra și Societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 18-28.
- Moga, Valer, „Consiliul Național Român din Alba Iulia”, în Laura Stanciu (Coordonator), *Alba Iulia. Memoria urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 286-289.
- Moga, Valer, „Primul primar român al orașului”, în Laura Stanciu (Coordonator), *Alba Iulia. Memoria urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 293-295.
- Pinca, Petru, *Istoricul Episcopiei Armatei (cu Sediul la Alba Iulia) între anii 1921-1948*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2013, pp. 173-179.
- Pleșa, Ioan, „Colaborarea consiliilor naționale române din comitatul Alba Inferioară cu Consiliul Național Român Central din Arad pentru pregătirea Adunării Naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918”, în *Ziridava*, nr. VII, 1977, p. 249.
- Popa, Traian, *Amintiri din revoluția din 1918*, Alba Iulia, f.e., 1929, pp. 7-8.
- Popescu-Puțuri Ion; Pascu Ștefan, Coordonatori, *Documentele Unirii*, volumul IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 386.
- Preda, Gheorghe, *Activitatea „Astrei” în 25 de ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Editura Astrei, 1944, pp. 142-143.
- S.J.A.A.N., Fond *Consiliul Național Român Alba Iulia*, inventar nr. 72, dosar nr. 3, f. 1; dosar nr. 6, ff. 1-2; dosar nr. 8, ff. 1-2; dosar nr. 9, f. 1; dosar nr. 15, ff. 1-2; dosar nr. 16, f. 1; dosar nr. 18, f. 1; dosar nr. 89, ff. 1-2; dosar nr. 101/1918, ff. 1-4.
- S.J.A.A.N., Fond *Prefectura județului Alba, Acte înregistrate*, dosar nr. 1357/1920, ff. 1-10.
- Stan I Constantin; Șerban, I. Ioan, „Călătoria generalului Henri M., Berthelot în Transilvania și Banat (decembrie 1918-ianuarie 1919)”, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2002, pp. 176-177.
- Știrban, Marcel, *Mica Romă în zilele lui noiembrie 1918*, în *Tribuna*, anul IV, nr. 46-47, 1992, p. 2.
- Teculescu, Ioan, *Mulțumită*, în *Telegraful român*, anul LXVI, nr. 49-50, 1918, pp. 49-50.
- Teculescu, Horea, „Sfârșitul unei lupte de veacuri – Ultima adunare a românilor din Ardeal ținută sub vechiul regim, la Alba-Iulia”, în volumul, *Calendarul pe anul 1938 al Ligii antirevizioniste române*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1938, p. 6-10.
- Transilvania*, anul XLVIII, nr. 1-12, 1919, p. 4.
- Vesa, Vasile, „Unirea Transilvaniei cu România”, în *Istoria Transilvaniei, vol. III (de la 1711 până la 1918)*, (Coordonatori: Ioan-Aurel Pop; Thomas Năgler; Magyari András), Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 608.

Prof. dr. Dumitru Tomoni

(Făget)

Bănățeni participanți la Marea Unire, victime ale regimului comunist

Mulți dintre făuritorii României Mari, după instaurarea regimului comunist au fost victime ale prigoanei dezlănțuite în anii '50. Printre aceștia, se numără și bănățenii: episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu (mort la Sighet), senatorul Victor Feneșiu (mort la Canalul Dunăre-Marea Neagră), avocatul Liviu Cigărean (mort la Penitenciarul Văcărești), omul politic Coriolan Băran și canonicul Nicolae Brânzeu (închiși la Sighet), avocatul și publicistul Aurel Cosma jr., avocatul Iuliu Coste și socialistul Traian Novac (arestați) și preotul Avram Corcea, profesorul Teodor Bucurescu și avocatul Nicolae Imbroane (arestați, deportați sau cu domiciliu obligatoriu).

VALERIU TRAIAN FRENȚIU (1875-1952)

S-a născut în Reșița la 25 aprilie 1875, ca fiu al preotului greco-catolic Ioachim și al Rozăliei, născută Demeter. A urmat liceul la Blaj, iar teologia la Budapesta, hirotonindu-se ca preot celib la 20 septembrie 1898. Îndată după hirotonire a obținut o bursă pentru a studia la Viena, la Institutul „Sfântul Augustin”, unde a rămas până în 1902, când și-a susținut

doctoratul în teologie. Între 1902-1904 a ocupat funcția de vice notar consistorial și arhivar diecezan în Lugoj, iar între 1904-1912 pe cea de paroh și protopop în Orăștie, apoi vicar unit la Hațeg.

În 4 noiembrie 1912 a fost numit episcop al Lugoșului. Sfințirea sa a avut loc în Catedrala „Sfânta Treime” de la Blaj, în 14 ianuarie 1913, prin participarea mitropolitului Victor Mihali de Apșa și a episcopilor Demetrie Radu de Oradea și Vasile Hossu de Gherla. Aici ctitorește o școală confesională greco-catolică de fete, pune bazele unei școli de meserii pentru copiii românilor bănățeni și finalizează edificiul seminarului teologic. În toamna anului 1918 are o bogată activitate pe

tărâm național, fiind unul din organizatorii adunării naționale din 3 noiembrie de la Lugoj. Aici ține o cuvântare în care se pronunță pentru unirea Banatului cu România, pentru întemeierea Consiliilor naționale române și a Batalionului Românesc (G.N.R.). La Marea Adunare de la Alba Iulia, participă ca delegat titular al Episcopiei greco-catolice a Lugoșului. Este ales membru în Marele Sfat Național Român. La 22 iulie 1919 întâmpină cu o însuflețitoare cuvântare Armata Română, la intrarea în Lugoj.

În anul 1920 vinde proprietatea sa de la Găvojdia pentru a crea două fundații, una pentru ajutorarea parohiilor sărace și alta la dispoziția diecezei.

La 25 februarie 1922, episcopul Valeriu Traian Frențiu a fost transferat la Oradea, fiind instalat la 3 mai 1922, cu participarea unui mare număr de preoți și laici. Programul său, anunțat cu aceea ocazie, urmărea să restaureze profilul moral religios al enoriașilor din dieceză. În 1923 a efectuat o călătorie sau vizită „ad-limina” la Roma, unde i s-a acordat titlul de „Asistent la Tronul Papal”, pe care o va repeta în luna mai 1925, împreună cu episcopii Iuliu Hossu și Alexandru Niculescu, de astădată în fruntea unui numeros grup de enoriași pelerini. Sub arhipăstoria sa, în zilele de 15-16 iunie 1927 s-a sărbătorit aniversarea a 150 de ani de la întemeierea Episcopiei greco-catolice de Oradea, când Sfântul Părinte Pius al XI-lea i-a acordat distincția „Paliul arhiepiscopal”. A fost apreciat și de guvernul român, care în 1926 i-a acordat distincțiile de „Mare ofițer al Ordinului Coroanei României” și „Răsplata muncii pentru biserică”. Cu sprijinul material al lui Valeriu Traian Frențiu s-au tipărit mai multe periodice („Vestitorul” care a apărut la Oradea, din 1925 cu nici o întrerupere până în 1948 și „Observatorul” la Beiuș, între 1928 și 1934). În vederea unei mai temeinice pregătiri a preoțimii, a mijlocit „ridicarea”, din 1922 a Seminarului greco-catolic din Oradea la rangul de Academie teologică.

După decesul mitropolitului Alexandru Nicolescu în 1941, episcopul Valeriu Traian Frențiu a fost mutat în funcția de Administrator Apostolic al Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș, păstorind aici pe toată perioada războiului, lăsându-l la Oradea, în calitate de episcop-auxiliar pe Ioan Suci.

În 1947 a revenit la Oradea, unde a fost arestat pe 28 octombrie 1948 și dus în vila patriarhală de la Dragoslavele, transformată în lagăr pentru episcopii greco-catolici, iar de acolo, în urma refuzului de a trece la Biserica Ortodoxă Română, în februarie 1949, a fost dus la Mănăstirea Căldărușani. În 1950 a ajuns în Penitenciarul de la Sighet, unde, după 2 ani, nemaiputând suporta duritatea regimului de exterminare, a murit la 11 iulie 1952. Asemenea și celorlalți episcopi morți la Sighet, a fost înhumat într-o noapte, fără sicriu, într-o groapă comună din Cimitirul Săracilor. Mormântul i-a fost nivelat pentru a nu se mai cunoaște locul înhumării și pentru a se evita, mai târziu,

pelerinajele la mormintele martirilor uciși în Sighet. Nu a fost judecat și nu a avut condamnare.

VICTOR FENEȘIU (1890-1952)

S-a născut la 14 noiembrie 1890, într-o familie animată de profunde sentimente patriotice, fiind fiul lui Dionisie Feneșiu.

După desăvârșirea studiilor la Făget, Lipova și Timișoara, s-a întors în comuna natală, secundându-și tatăl atât în meseria de tăbăcar, cât și în acțiunile cultural-naționale. A trăit în 1918 bucuria realizării marelui ideal național, fiind membru în Garda Națională Română din Făget și delegat cu drept de vot la Alba Iulia.

Alături de majoritatea delegațiilor din Lugoj și zona Făgetului, Victor Feneșiu a plecat spre Alba Iulia în 30 noiembrie 1918, cu un tren special din Lugoj, format din șase vagoane și împodobit cu steaguri tricolore.

Reîntors la Făget, după o călătorie în Italia, Elveția și Austria, unde ia contact cu realitățile europene, a fost ales primar, contribuind în această calitate la electrificarea localității și amenajarea parcului din partea românească. O activitate deosebită pentru ridicarea economică și spirituală a Făgetului și a întregii zone va desfășura, însă, după 1933, când va activa în parlamentul României Mari, fiind ales senator al județului Severin. În timpul guvernării liberale (1933-1937) sprijină material bisericile din Făget, Bătești, Bucovăț, Curtea, ridicarea crucii de pe Muntele Mic, amenajarea de școli primare și biblioteci în plasa Făget, săparea de fântâni arteziene și activitatea unor societăți profesionale, culturale și sportive: Asociația generală a micilor morari din România, Asociația de turism și pentru protecția naturii „Touring-Club România”, Comisia de vânatoare a județului Severin, Asociația foștilor luptători din Gărzile Naționale Române din Ardeal și Banat, din anii 1918-1919, Asociația de lectură și corală „Progresul” din Lugoj etc.

Victor Feneșiu a avut un rol decisiv în realizarea celei mai importante investiții a perioadei interbelice, construirea noului pod peste Bega. Punerea pietrei de temelie s-a făcut la 11 aprilie 1937, când la invitația senatorului Victor Feneșiu au venit la Făget cu un tren special ministrului comunicațiilor Richard Franasovici, episcopul Vasile Lăzărescu, numeroși parlamentari și funcționari. Construcția obiectivului, ce a costat 4,8 de milioane lei, s-a finalizat până la sfârșitul anului 1937, podul fiind considerat drept cel mai frumos pod de beton armat realizat în perioada interbelică în județul Severin. Pe lângă importantul rol economic, podul constituia, din punct de vedere strategic, un mijloc de comunicare de cea mai mare însemnătate, iar în ceea ce privește tehnica de execuție el rivaliza cu cele mai reușite lucrări de acest fel.

Ca o recunoaștere a acestei activități desfășurate pentru ridicarea economică și culturală a Făgetului și Banatului, guvernul condus de Gheorghe Tătărăscu îi acordă mai multe distincții: Ordinul „Vulturul României” pentru răsplătirea senatorilor și deputaților, Medalia „Răsplata muncii” clasa I pentru construcții școlare, Medalia „Meritul comercial și industrial” clasa I, iar regele Carol al II-lea Ordinul „Coroana României” în gradul de cavaler.

Datorită prestigiului de care se bucura în Banat va fi ales deputat și în alegerile din noiembrie 1946. Și în această calitate contribuie la constituirea corului „Lira” din Făget, la dotarea cinematografului cu aparatură și mobilier, la pavarea centrului localității cu piatră cubică. În perioada 1945-1947, prin intervenția directă la ministrul finanțelor, Al. Alexandrini, obține numeroase subvenții pentru 12 biserici și oficii parohiale, 10 primării și 19 școli.

Această prodigioasă activitate va fi oprită de vremurile tulburi impuse de regimul comunist. Noile autorități comuniste îl arestează la 4 martie 1948 și-l condamnă la doi ani închisoare pentru „crimă de sabotaj la adresa statului”. Deși eliberat după un an și șase luni, se va bucura de o libertate aparentă, fiind supus unor presiuni și amenințări permanente. În aceste condiții „donează” toată averea statului: casa, gospodăria și 12 jugăre de pământ, încercând astfel să tempereze prigoana autorităților comuniste. În ciuda acestor demersuri, rămâne pe lista neagră a chiaburilor făgețeni, fiind privit și tratat ca „dușman de clasă”. De aceea, în 29 iulie 1952, într-o vădită stare de disperare, soliticită Sfatului Popular al comunei Făget să fie șters din lista chiaburilor, deoarece nu mai dispune de mijloacele de exploatare menționate de Rezoluția Plenarei C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949: „Nu mai posed niciun fel de avere, sunt în etate de 62 de ani, bolnav, suferind de cord, din care cauză neputincios la orice lucru, lipsit de orice venit, sunt ajutat de copii”.

În loc de răspuns, în noaptea de 15 august 1952, când făgețenii și invitații lor sărbătoreau hramul bisericii (Ruga), va fi din nou arestat și trimis la Timișoara, iar de aici la ucigătorul canal, alături de alți foști deputați și senatori.

Despre calvarul din „lagărul groazei”, cum mai era numit lagărul de la Valea Neagră, relatează Mihai Capotescu în articolul „Convoiul morții”: „Era târziu în noapte când la porțile lagărului au sosit primele mașini din care au început a coborî, mai mult îmbrânciți și înjurați, sprijiniți în ciomege și cârje niște bătrâni încovoiați de povara anilor pe care îi duceau în spate. Erau toți uzi și murdari pe hainele pe care le purtau pe ei, de-abia târându-se prin noroi.

Călăii îi mânau din urmă, fără nici o milă, ca pe niște animale, țipând și înjurând, lovindu-i pe unde nimereau. (...) Am întâlnit în acest convoi mulți oameni care făcuseră parte din elita intelectualității bănățene și care ne-au

condus orașele cu cinste și demnitate în Banat. Am întâlnit aici pe fostul primar al orașului Timișoara, dr Băran, pe senatorul Victor Feneșiu din Făget și încă mulți alții. (...) Mulți dintre ei s-au îmbolnăvit și nu au mai apucat să-și mai vadă familia. Dr. Bălu din Reșița a murit în aceste locuri groaznice. Senatorul Feneșiu din Făget a murit în brațele noastre”.

Îmbolnăvindu-se grav, moare la 30 decembrie 1952 în localitatea dobrogeană Valea Neagră, neavând parte nici măcar de un mormânt sau o slujbă religioasă, în ciuda faptului că sprijinise toată viața biserica ortodoxă română, fiind un creștin practicant și ani de-a rândul a reprezentat Protopopiatul Făgetului în Adunarea eparhială a Episcopiei Caransebeșului și în Adunarea Națională Bisericească.

Ca o recunoaștere a rolului avut în dezvoltarea localității, Consiliul Local Făget a hotărât ca strada unde s-a născut și a trăit să-i poarte numele, iar un bust dezvelit în 19 decembrie 1998 în centrul orașului să-i eternizeze memoria.

Dr. LIVIU CIGĂREAN (1875-1952)

S-a născut în 7 decembrie 1875, în localitatea Turda, în familia unui notar comitatens. Urmează cursurile școlii primare din Turda, liceul din Blaj, și se înscrie în anul 1893 la Facultatea de Drept din Cluj, dar, în anul următor, va fi exmatriculat, împreună cu alți 41 de colegi studenți, din cauza semnării unui apel în apărarea memorandiștilor. În urma intervenției guvernului de la București, se reînscrie la Facultatea de Drept din Budapesta. După obținerea licenței, în anul 1903, obține titlul de doctor în științe juridice. În anul 1899, s-a angajat practicant pe lângă subprefectul județului Turda, apoi avocat în birourile avocaților dr. Ármin Koning din Vârșeț, dr. Alexa Mangiuca și dr. Mihai Groșianu din Oravița. În 15 noiembrie 1904 s-a înscris stagiar în Baroul Timiș, iar începând cu anul 1921 și-a stabilit sediul profesional la Timișoara, unde va profesa avocatura până în anul 1952, dată la care renunță definitiv la exercitarea profesiei, dorind să se retragă la Oravița.

În anul 1906 înființează, împreună cu învățătorul Gheorghe Jian, dr. Ion Nedelcu și Ion Epure, ziarul orăvițan „Progresul”, iar în 1907 tipografia cu același nume, trecută ulterior la Societatea „Librăria școalelor”. Ziarul menționat va fi tipărit pînă în anul 1913, când, din cauza neînțelegerilor permanente dintre editori și autoritățile maghiare, dar și datorită lipsei de fonduri, își încetează apariția.

În toamna anului 1918 a fost numit președinte al Consiliului de Război, înființat de Consiliul Național Român din regiunea Oravița pentru judecarea celor ce săvârșesc acte contrare legii și care urma să funcționeze pînă la intrarea trupelor române în Valea Carașului și instaurarea administrației românești.

Alegerea sa, alături de încă patru persoane, ca delegat al românilor din cercul Oraviței la Adunarea Națională de la Alba Iulia s-a petrecut cu prilejul întrunirii de la 26 noiembrie 1918, organizată din inițiativa Consiliului Național Român Oravița.

După Marea Unire, a ocupat demnitatea de Decan al Baroului în perioadele 1924-1927, 1927-1929, 1937-1939, prefect al județului Timiș în perioada 1928-1929. În anul 1927 a fost ales membru al Consiliului Uniunii Avocaților, iar în anul 1939 a fost numit, de către ministrul Justiției Victor Iamandi, notar public în locul lui Octavian Puticiu. A profesat ca notar în perioada 1939-1948. Pentru activitatea desfășurată, a fost decorat cu Ordinul Coroana României în grad de comandor și Ordinul Ferdinand în grad de ofițer. A fost autorul lucrării „Dreptul minier”, care cuprindea o serie de aspecte teoretice și practice.

La data de 14 martie 1952, este arestat de către organele de Securitate, depus în beciurile Securității din Timișoara, transferat în Penitenciarul Văcărești, unde moare în 21 august 1952.

Dr. CORIOLAN BĂRAN (1896-1979)

Se naște în comuna Nerău la 6 februarie 1896, ambii părinți fiind învățători. Școala elementară o urmează în comuna natală și la Dumbrăvița, iar gimnaziul îl începe la liceul din Makó și îl finalizează la Gimnaziul greco-ortodox român din Brașov, unde va lega o strânsă prietenie cu poetul și filozoful Lucian Blaga. După terminarea liceului se înscrie la Facultatea de Drept din Budapesta, apoi în cadrul Facultății de Drept din Cluj va obține licența și doctoratul în anul 1923. Se înscrie stagiar, în anul 1920, în Baroul Timiș, efectuând perioada de stagiu în birourile avocaților timișoreni dr. Aurel Cosma și dr. Vasile Chiroiu. După promovarea examenului de definitivat, își deschide birou propriu, având sediul profesional pe strada Eugeniu de Savoia nr. 7.

În timpul primului război mondial participă ca ofițer de rezervă în regimentul din Szeged. Este grav rănit în bătălia de la Doberdo și aflându-se în concediu la Budapesta funcționează ca ajutor de secretar pe lângă dr. Ioan Erdely. Se alătură Partidului Național Român, iar din anul 1921 devine secretar general al P.N.Ț. în județul Timiș-Torontal. Tot acum redactează ziarul „Voința Banatului”.

În toamna anului 1918 el organizează Garda Națională din Sănnicolaul Mare, fiind delegat titular al acesteia. A fost primar al Timișoarei în perioada 23 decembrie 1929-28 august 1930, 26 septembrie 1938-6 februarie 1939 și 22 decembrie 1939-6 octombrie 1940, prefect al județului Timiș, subsecretar de stat sub guvernele Miron Cristea și Armand Călinescu.

În același timp, desfășoară și o bogată activitate social-culturală: înființează și conduce societatea „Corală Banatului”, face parte din conducerea „Astrei Bănățene” și a Institutului Social Banat-Crișana, fiind totodată director general al Băncii Comerciale din Timișoara și președinte al Clubului de fotbal „Ripensia” (1938-1942).

A fost arestat în data de 5 mai 1954, făcând parte din lotul demnitarilor, și depus în Penitenciarul Sighet, unde este ținut în arest 5 ani, fără a fi judecat. La Sighet a stat o perioadă în celula nr. 22, de unde a putut discuta prin perete „vreme îndelungată” cu Giurescu, folosind alfabetul bătailor în zid. După cum a menționat același istoric, la 29 septembrie 1954 Coriolan Băran a fost mutat în celula nr. 13, unde se aflau mai mulți deținuți, fiind folosiți la pompa care aproviziona închisoarea cu apă. Este transferat, în cele din urmă, în beciurile Securității din Timișoara, supus unor interogatorii numeroase, judecat de către Tribunalul Militar Timișoara, care-l condamnă la 5 ani și 6 luni închisoare. Calvarul continuă și după executarea pedepsei, fiind obligat să presteze diferite munci: muncitor necalificat, traducător la un institut de proiectări etc. Chiar și după punerea în libertate, a fost atent supravegheat de către organele de Securitate, fiind reținut sub diferite motive.

S-a stins din viață la 2 iunie 1979 în Timișoara.

NICOLAE BRÂNZEU (1883-1962)

Acest neclintit luptător pentru drepturile românilor s-a născut la Vulcan în 17 august 1883. Încă de tânăr se angajează în lupta pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania. Se alătură ca licean lui Petru Groza la marea întrunire națională pentru sprijinirea candidatului național Aurel Vlad. După terminarea liceului din Orăștie, urmează universitatea la Budapesta și Viena unde își ia doctoratul în teologie la 1 mai 1908. Revine ca preot capelan la Petroșani (1908-1910), paroh în Vulcan (1910-1917), apoi protopop greco-catolic la Comloșul Mare (1917-1920). La intrarea României în război este internat în lagăr până la începutul anului 1918. Întors la Comloș, organizează adunarea națională din 7 noiembrie a românilor din zona Comloșului, la care ține o însuflețitoare cuvântare pentru Unirea cu Țara. La Marea Adunare Națională participă ca delegat titular.

În anul 1920 este numit prim notar al Consistoriului greco-catolic din Lugoj și director al tipografiei naționale, iar din 1921 este instalat canonic al Episcopiei greco-catolice din Lugoj. Din 1937 este președintele canonicilor, prepozitul capitlului, până în 1947.

Membru al Partidului Poporului și ulterior al Partidului Național Agrar înființat de Octavian Goga,

va rămâne fidel acestei formațiuni politice și după transformarea ei în Partidul Național Creștin.

Încă din studenție colaborează la mai multe publicații românești; „Gazeta Transilvaniei”; „Românul”; „Unirea” din Blaj; „Lupta”, „Cultura creștină” din Blaj; „România creștină” din București; „Solia satelor” din Cluj; „Progresul” din Oravița; „Libertatea” din Orăștie; „Drapelul” de la Lugoj. În calitate de președinte al Consiliului Național al Operei pentru Propagarea Credinței Catolice editează la Lugoj în anul 1936 revista Misionarul, după ce anterior s-a implicat ca prim-redactor în apariția gazetei „Sionul Românesc”, organ al Diecezei greco-catolice bănățene. A mai editat și „Cuvântul adevărului” (mănăstirile Prislop 1913-1916 și Bixad 1927-1930), „Calea vieții” (Vulcan 1916 și Comloșu Mare 1917-1920), „Drapelul” (Lugoj 1919-20), „Albina” (București 1921-1922) și „Păstorul sufletesc” (Lugoj 1929-1931). Publică mai multe lucrări: Chestii contemporane, Petroșani, 1910; Pocăiții, Cuvântări bisericești asupra așa-numiților pocăiți (advențiști, nazarieni), Petroșani, 1913; Noțiuni de istorie, liturgică și constituție, Lugoj 1921, (ed. a II-a, Lugoj, 1927); Cultele în România, Lugoj, 1925; Maslul, Căsătoria, Sf. Scriptură și Tradițiunea, Lugoj, 1925 (ed. a II-a, Lugoj, 1930); Sfintele Taine, Botezul, Mirul, Pocăința, Lugoj, 1926 (ed. a II-a, 1933); Păstorul și turma (Hodegetica), Lugoj, 1930; Semănătorul I. Catehetica, Lugoj, 1936; Semănătorul II. Omiletica modernă, Lugoj, 1944 și Catehism pentru cl. III de liceu și școli normale, Sighișoara, f.a.

Nicolae Brânzeu a fost arestat în 28 octombrie 1948 împreună cu ceilalți preoți greco-catolici și a stat internat în lagărele de la mănăstirile Neamț și Căldărușani până în mai 1950, când a fost mutat la închisoarea de la Sighet. După eliberare, între 15 februarie 1952-6 noiembrie 1953, a stat la Călărași și Orăștie cu domiciliu forțat. A fost urmărit și după întoarcerea sa la Lugoj, după cum o dovedește dosarul său de la CNSAS, fiind chiar pe punctul de a fi din nou arestat, în ciuda vârstei înaintate.

A murit la Lugoj în 30 decembrie 1962.

AUREL COSMA Junior (1901-1983)

Între cei 1228 de delegați care au votat Unirea cu România a fost și Aurel Cosma Junior, în calitate de reprezentant al comandamentului Gărzilor Naționale din comitatul Timiș. Referindu-se la această zi astrală și la poziția delegaților bănățeni, Aurel Cosma Junior consemna: „a fost foarte frumoasă, iar dorințele exprimate erau categorice. Nimeni dintre bănățeni nu admitea nici un fel de formă cu substrat de autonomie locală, ci toată lumea era de acord să fie votată unirea fără condiții”

S-a născut la data 25 martie 1901, în Timișoara. Rămas orfan, după ce tatăl său a decedat în 1907, a fost adoptat de unchiul său, dr. Aurel Cosma, care s-a îngrijit de instrucția și educația sa. Crescut în cartierul Fabric din Timișoara, Aurel Cosma Junior și-a făcut studiile primare, gimnaziale și liceale la Timișoara, după care a urmat cursurile Institutului Teologic Ortodox din Arad. În anul 1919, s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din București, pe care a absolvit-o în 1922, devenind membru al Baroului de avocați din Timișoara. În anii 1923-1926 a continuat studiile universitare la Paris, obținând diploma de doctor în științele economice și politice la Facultatea de Drept cu teza *La Petite Entente*. În același timp, la Paris Aurel Cosma a urmat și cursurile de ziaristică la *L'École du Journalisme* din Rue de la Sorbonne.

Începând cu anul 1927, Aurel Cosma Junior a candidat și a fost ales deputat de Timiș-Torontal în trei legislaturi din partea Partidului Național Liberal. În calitate de membru al Comisiei de afaceri străine, el a participat la multe reuniuni interparlamentare, precum sunt cele de la Istanbul (1935), Geneva (1935), Bruxelles (1935), Nisa (1936), Budapesta (1936), Roma (1937), Paris (1937). Ca membru al Comisiei interparlamentare, a luat parte și la conferințe internaționale de comerț (care își aveau sediul la Bruxelles), anume la cele desfășurate în capitalele: Belgrad (1934), Londra (1935), București (1936), Paris (1937), Varșovia (1938). Cu începere din 1 martie 1943, Aurel Cosma Jr. a avut funcția de consilier ministerial pe lângă Ministerul Propagandei (fiind șef al resortului presei străine). Această funcție și faptul că a publicat, în anul 1941, *România în noua ordine europeană* – și versiunea acesteia, în limbile germană, franceză, italiană –, a adus asupra lui, în 1945, prigoana regimului comunist, fiind inclus în celebrul lot al ziaristilor

La 4 iunie 1945, Aurel Cosma Jr. a fost condamnat de Tribunalul Poporului, în lipsă, „la pedeapsa detenției pe viață și degradarea civică pe timp de 10 ani”. Abia în 19 august 1960 a fost descoperit și arestat la Eforie, dar a fost eliberat în urma amnistiei deținuților politici din 1964, întorcându-se în Timișoara.

Aurel Cosma Jr. a desfășurat o impresionantă activitate publicistică colaborând la revistele: „Românul”, „Nădejdea”, „Luceafărul”, „Dacia”, „Orizont literar”, „Ardealul”, „Revista Institutului de Științe Social-Politice”, „Caraș-Severin”, „Flamuri”, „Magazin istoric”, „Mitropolia Banatului”, „Orizont”, „Drapelul roșu”, „L'Illustration” etc. În decembrie 1918 Aurel Cosma Junior a colaborat la ziarul „Românul”, iar în 1921 a fondat cu scriitorul Ioan Jivi Bănățeanu și poetul Alexandru Popescu-Negură revista bilunară de satiră și umor „Urzica”, apărută la Timișoara între anii

1921-1922. Adevărata activitate literară și gazetărească a desfășurat-o A. Cosma Jr. la ziarul „Nădejdea” din Timișoara, începând cu anul 1922 la revista literară „Luceafărul” fondată de el în 1935. În 1937, revista „Luceafărul” a trecut la Regionala „Astra Bănățeană”, iar dr. Aurel Cosma Jr. a fost ales vicepreședinte, ocupându-se în continuare de revistă și de Editura „Astra Bănățeană” până în decembrie 1940.

În același timp, Aurel Cosma Jr. a publicat numeroase lucrări: Extrase din ziarul «Banatul» referitoare la situația din Banat în anul 1919 (dezrobirea Banatului), 1919; Un mic istoric al bisericii române din Fabric, Timișoara, 1926; *La Petite Entente*. Teza de doctorat la Facultatea de Drept de la Universitatea din Paris, 1926; *Les Problèmes actuels du régime représentatif*, 1935; Documentele Unirii de la Alba Iulia, Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918, 1928; *Istoria presei române din Banat*, Editura ziarului „Unirea Română”, Timișoara, 1932; *Bănățeni de altă dată*, vol. I, Timișoara, 1933; *Din trecutul românilor timișoreni*, Timișoara, 1938; *Sfântul Munte*, Editura Cartea Românească, București, 1939; *Tracce di vita italiana nel Banato*, Institutul de Cultură Italiană din România – Secțiunea Timișoara, Timișoara, 1939; *Reminiscente italo-bănățene*, Timișoara, 1939; *Pictura românească din Banat de la origine până azi*, Timișoara, 1940; *Studii de folclor mitologic românesc*, Timișoara, 1940; *Studii și folclor românesc*, Editura Universul, București, 1942; *Cosmogonia poporului român*, Editura Universul, București, 1942; *Mythologie roumaine*, Editura Universul, București, 1942; *Monografia Institutului Politehnic din Timișoara, semicentenar 1920-1970*, vol. I-III, Timișoara, 1970 (în colaborare); *Condeierii țărani din Banat*, Timișoara, 1971; *Camil Petrescu în Banat. Activitatea sa ziaristică în anii 1919-1921. Amintiri și evocări*, 1972; *Peregrinări prin anii tinereții 1917-1922*, 1974; *Viața și activitatea scriitorului Ioan Jivi Bănățeanu*, 1974; *Însemnări memoriale ale lui Aurel Cosma Jr.*, vol. I, 1976; *Cronici și recenzii literare (1968-1976)*, 1976; *Prin Timișoara de altădată – evocări*, Editura Facla, 1977 etc.

A decedat în Timișoara, la data de 26 februarie 1983, și a fost înmormântat în cimitirul din Calea Buziașului.

IULIU COSTE (1876-1967)

S-a născut la Nădlac, jud. Arad, la 26 aprilie 1876. A urmat cursurile școlii primare în localitatea natală, cele liceale la Makó și Chișineu-Criș, iar cele universitare la Oradea și Budapesta. În anul 1899 a promovat examenul de doctorat la Budapesta, iar în anul 1903, după promovarea censurii, și-a deschis birou avocațial propriu. A profesat avocatura la Ciacova până în anul 1921, apoi s-a stabilit în Timișoara.

În anul 1916 a fost încorporat timp de un an în Regimentul 61 Infanterie Timișoara. În toamna anului 1918 a fost delegat al Cercului electoral Ciacova din comitatul Timiș la Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Nu a reușit să ajungă la Alba Iulia, deoarece delegația din care făcea parte a fost reținută de către autoritățile militare sârbe în gara Timișoara, delegații fiind eliberați în ziua de 2 decembrie 1918.

După Unire a devenit membru al Partidului Național Liberal, iar la 9 iunie 1930 a înființat și condus organizația Partidului Național Liberal din Ciacova. A deținut funcția de prefect al județului Timiș-Torontal în două rânduri, 4 februarie 1922-4 iulie 1925 și 27 iunie 1927-15 noiembrie 1928. În timpul regimului de autoritate monarhică a regelui Carol al II-lea a fost președinte al organizației Frontului Renașterii Naționale a județului Timiș-Torontal.

A înființat banca „Ciacoveana” și a fost unul dintre acționarii principali ai fabricii „Kandia” din Timișoara. A participat la adunarea de constituire a Regionalei „Astra Bănățeană” din 28 februarie 1937, în calitate de președinte al „Caselor Naționale” din Banat. În discursul ținut cu această ocazie și-a exprimat convingerea că „tot ce este întemeiat pe cultură este indestructibil mai ales când la baza ei se găsește moralitatea”.

Pentru activitatea desfășurată a fost decorat cu Ordinul „Coroana României” în grad de comandor și „Răsplata Muncii”.

În anul 1952 a fost arestat, apoi deportat și eliberat după 9 luni de detenție, fiind obligat să-și ducă viața în privațiuni și izolare.

S-a stins din viață la 8 decembrie 1967.

TRAIAN NOVAC (1882-1969)

Luptătorul socialist se naște în 2 octombrie 1882 la Ticvaniu Mic. Urmează cursurile primare în localitatea natală, iar cele gimnaziale la Banjaluka (Bosnia). În anul 1900 se află la Oravița; intră în rândul clasei muncitoare, având meseria de tâmplar.

Însuflețit de idealul dreptății sociale, fiind un orator talentat, va avea un rol important în mișcarea socialistă din Transilvania. În anul 1903 devine membru al P.S.D. Din 28 martie 1905 este ales secretar general al sindicatului muncitorilor de pământ din Banat, când înființează 75 secții ale acestuia în satele bănățene. Este întemnițat în câteva rânduri de autoritățile austro-ungare ca fiind conducătorul și organizatorul numeroaselor greve ale muncitorilor și țăranilor. În anul 1907 este membru al Comitetului Central al Secției române a P.S.D., iar în timpul primului război mondial are o bogată activitate împotriva militarismului și războiului.

În toamna anului 1918, contribuie la înființarea Gărzilor militare naționale din județul Caraș-Severin, a Consiliilor naționale și a Consiliilor muncitorești. La 30 noiembrie participă la consfătuirea organizată de P.N.R. și P.S.D. din Ardeal și Banat la Alba Iulia, ca delegat titular al secției române a P.S.D. din Timișoara, unde se pronunță pentru Unirea fără condiții a Transilvaniei cu România și înfăptuirea de reforme democratice. Alături de Caius Brediceanu și Silviu Dragomir este ales notar al Marelui Sfat Național Român.

La Timișoara editează în 1919 gazeta „Înainte”, ca organ al P.S.D. român din Banat. Și după împlinirea marelui vis al românilor, activitatea lui Traian Novac este susținută și neobosită; în cadrul organizațiilor social-democrate, pentru apărarea drepturilor oamenilor muncii, a libertăților democratice, având un rol conducător. În lunile august-septembrie 1940 este unul dintre organizatorii marilor demonstrații de la Timișoara împotriva Dictatului de la Viena.

Activitatea lui continuă și după 1944. În anul 1946 este primar al municipiului Timișoara. Onest și demn, nu acceptă compromisul cu regimul totalitar, fiind scos cu forța din primărie de o bandă de derbedei bătauși, condusă de comuniști. Refuzând să se alătore grupului social-democrat a lui Lothar Rădăceanu care urma să fuzioneze cu comuniștii, după 1947 va fi arestat și întemnițat. Cu sănătatea grav zdruncinată va suporta mai mulți ani domiciliu obligatoriu, departe de familie.

Se stinge din viață la Timișoara în 18 iulie 1969.

AVRAM CORCEA (1868-1951)

Preot și folclorist, scriitor originar din Coștei (născut la 14 aprilie 1868), părinții săi fiind țărani.

Școala primară o face la Coștei, liceul la Beiuș și Teologia la Sibiu. La 12 mai 1891 este numit preot în satul de origine, unde va desfășura o intensă activitate pentru emanciparea consătenilor. Lui i se datorează aprobarea Statutului Reuniunii de citire și cântări Coștei, precum și continuarea activității acestei societăți cultural-artistice; de altfel, a și fost ales în fruntea Reuniunii, el rămânând în funcția de președinte până în anul 1918. Sub conducerea lui corul bisericesc se transformă în cor laic și ajunge „pe cele mai înalte culmi ale măiestriei profesionale” și tot acum se înființează fanfara în cadrul societății culturale pomenite. În anul 1906 corul coșteian participă la Concursul corurilor tuturor românilor cu ocazia Expoziției jubiliare de la București. Concursul este desfășurat în „Arenele romane”, corul având în repertoriu cântecele: „Marșul”, „La arme”, „Durerea Basarabiei”, „Ceasul rău”.

Interpretarea artistică, ținuta impecabilă, disciplina pe scenă au adus corului Medalia de aur a Expoziției, Diploma mare de onoare și Diploma mică de onoare. Cu acest prilej a fost decorat și dirijorul Josif Micu. Împreună cu Reuniunea de citire și cântări și fanfara din localitate, organizează buna desfășurare a aeromitingului prilejuit de zborul lui Aurel Vlaicu la Vârșeț în august 1912. Preotul Avram Corcea, împreună cu învățătorul din Coștei, au convocat sătenii în fața bisericii să le comunice marea veste și să-i invite să meargă într-un număr cât mai mare la Vârșeț: „Frați români, sunt mândru că pot să vă aduc vestea că un român de-al nostru și-a construit un aeroplan, și cu el vine și la noi, la oraș. Să ne mândrim și să-l susținem, că-i un frate de-al nostru!”. Într-adevăr, coșteienii au răspuns invitației, astfel cu trăsurile și carurile cu boi au transportat avionul de la gara din Vârșeț până la periferia orașului, acolo unde e azi aeroportul. Au ajutat la ridicarea cortului (hangarului), iar înăuntrul lui s-a montat avionul.

După moartea protoprezbiterului Vârșețului David Terfăloagă, cu data de 15 februarie 1903, preotul Avram Corcea din Coștei a fost numit catihet al tinerimii ortodoxe române la școlile din Vârșeț. Înzestrat cu o deosebită autoritate, putere de muncă și inițiativă, el reușește să capaciteze sătenii la diverse acțiuni în folosul satului. Astfel, în 1911 se construiește Casa Culturală (Națională) în Coștei, o veritabilă premieră pentru acele părți ale Banatului. Semnificativ este faptul că pentru completarea fondurilor bănești necesare clădirii, A. Corcea a cedat pe timp de un an întregul venit al sesiei sale preotești de 32 iugăre.

A organizat la Coștei peste 20 de colecte în scopuri culturale și sociale: ridicarea de monumente pentru diverse personalități (Andrei Baron de Șaguna, G. Barițu, Mihai Eminescu), ori eroilor căzuți între 1916-1918 pentru România Mare, pentru clădirea căminului elevilor de la Școala pedagogică Caransebeș, pentru bisericile Jin, Coștei și Vârșeț etc.

În repetate rânduri a fost președinte și membru al despărțământului Vârșeț al „Astrei”; de asemenea, fondator și director al Institutului de economii și credit „Luceafărul” din aceeași localitate. Menționăm că preotul Avram Corcea a fost, totodată, asesor consistorial, iar din iunie 1910 și secretar al Biroului eparhial Caransebeș.

De remarcat sunt și scrierile sale, unele de o deosebită valoare. Astfel, în 1899, publică la Caransebeș *Balade populare*, acestea fiind culese de la Coștei, de la lăutarul Vichentie Micu; în 1904 tipărește la Budapesta o lucrare ce cuprindea sfaturi pentru țărani, *Mijloace de înaintare*; cu ocazia campaniei electorale din anul 1905, în care el candida pentru deputat român în cercul Vârșeț, dă tiparului lucrarea *Adevărul în chestia mișcării electorale naționale din cercul Moravița* și, în fine, în 1912, editează

la Oravița studiul *Nicolae Iorga îndrumător al țăranului român*. Publică epigrame, versuri și articole în diferite publicații: „Foaia Diecezană”, „Drapelul”, „Biserica ortodoxă română”, „Educatorul”, „Românul”, „Tribuna”, „Transilvania”, „Tribuna Banatului” ș.a.

Împreună cu episcopul Ciorogariu, Vasile Goldiș și alte personalități ale Banatului, participă la Congresul Naționalităților, ținut la Budapesta pe 10 iunie 1895. Acest congres avea drept scop purtarea luptei împotriva politicii de maghiarizare. Cu alți intelectuali convoacă o conferință la Vârșeț pe 10 aprilie 1906, invitând pe toți fruntașii politici români să participe la alegeri. Avram Corcea răspunde negativ la cerințele insistente ale antistei comunale de-a trimite actele referitoare la biserică în limba maghiară, susținând că prin lege este garantat ca limba română să fie limbă oficială în afacerile interne și externe ale bisericii. După intrarea României în război, în 1916, Avram Corcea a fost internat în lagărul de la Sopron, deoarece era considerat periculos de către autoritățile austro-ungare.

Pentru meritele sale pe tărâmul luptei românilor pentru afirmare națională, economică, socială și culturală, preotul Avram Corcea a fost ales să reprezinte cercul electoral Moravița la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și, de asemenea, membru în Marele Sfat Național Român. După Alba Iulia a fost constrâns să părăsească Coșteiul și să trăiască în pribegie câteva luni. Dar și în aceste împrejurări a continuat să servească cauza națională românească, el însoțindu-l pe maiorul D. Oancea, (primul ofițer român de legătură între Comandantul român din Transilvania și Trupele de ocupație din Banat) în mișcarea de informare a acestuia asupra evenimentelor ce se înregistrau în regiunea pomenită, în primăvara anului 1919, înainte de instaurarea administrației românești.

De altfel, după război, preotul Avram Corcea s-a stabilit în satul Mercina. Din nefericire, în timpul regimului comunist instaurat în România după cel de al doilea război mondial, Avram Corcea va fi deportat în Bărăgan, unde a și încetat din viață în anul 1951. Este înhumat în satul Petroiu din județul Ialomița.

TEODOR BUCURESCU (1885-1967)

Bogata activitate cultural-politică și didactică l-a impus pe învățătorul Teodor Bucurescu ca un militant de frunte în cadrul mișcării naționale românești din Banat. S-a născut în Comloșu Mare, la 27 aprilie 1885. După încheierea claselor confesionale române din comuna natală urmează Liceul din Brașov și Institutul pedagogic-teologic din Arad.

Funcționează ca învățător în comuna Checea

Română, apoi în localitățile Urseni și Jadani (1905-1910) din județul Timiș și profesor și director al Gimnaziului mixt din Comloșu Mare (1910-1920), unde se stabilește în anul 1910. A fost un hotărât luptător pentru apărarea drepturilor românilor și propășirea lor cultural-națională. Sprijină activitatea P.N.R. în timpul campaniilor electorale, activitatea „Astrei”, difuzarea ziarelor românești în rândurile țărănimii bănățene. Pentru bogata sa activitate națională va fi acuzat în anii primului război mondial „că a propagat cauza unității românilor” și va fi întemnițat la Seghedin între 15 februarie și 14 iulie 1918.

Are o contribuție esențială la instaurarea administrației românești în Banat, la organizarea importantei adunări naționale de la Comloșu Mare din 7 noiembrie 1918, unde miile de români prezenți și-au exprimat plin voinea de unire cu România. Întemeiază Consiliul Național Român din Comloșul Mare și sprijină înființarea Gărzii Naționale Române. Delegat titular al Cercului electoral Comloșu Mare, exprimă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia hotărârea bănățenilor de făurire a statului național unitar român. Va fi ales membru în Marele Sfat Român de la Sibiu.

După Marea Unire își desăvârșește studiile, absolvind Facultatea de Litere a Universității din Cluj. Funcționează ca profesor de istorie și geografie la Liceul din Sânnicolau Mare, distingându-se printr-o remarcabilă activitate cultural-educativă și politică. Deputat în Parlamentul României (1919-1920) și (1926-1927); publi-cist în presa românească din Banat; harnic pedagog și mai ales un neobosit slujitor al școlii naționale. Pune bazele unui cămin pentru elevii săraci și orfani; întemeiază o bogată bibliotecă publică la Sânnicolau Mare; editează revista culturală „Primăvara” (1921-1929) în 1.200-2.000 de exemplare și „Calendarul Primăvara” în 5.000-15.000 de exemplare; publică lucrările: „Eminescu în Banat”, 1928; „Noua lumină”, 1919; „Credința mea”, 1923; „Comoara din Sânnicolau Mare”, 1941. A înființat cea dintâi librărie românească în Sânnicolau Mare.

A fost fondatorul și președintele Societății de Educație Fizică „Șoimii României” (1924-1934), președintele Cooperativei de plasă „Economul” din Sânnicolau Mare, președintele despărțământului „Astra” din Sânnicolau Mare, deputat sinodal al Episcopiei Ortodoxe Române Timișoara etc. A fost decorat cu „Steaua României”, în grad de ofițer. A funcționat ca director al Gimnaziului „Principele Carol” din Sânnicolau Mare, timp de 20 de ani, până la pensionare, în anul 1941. Prin strădania sa este ridicat monumentul poetului Eminescu la Sânnicolau Mare, la 11 octombrie 1925, în fața a peste 10.000 de participanți, în prezența poezilor Octavian Goga și Ion Minulescu.

În ciuda bogatei activități și a patriotismului dovedit de-a lungul vieții, regimul comunist l-a considerat „dușman al poporului” și l-a arestat în perioada 15 august 1952-20 ianuarie 1953, apoi a fost trimis cu domiciliu obligatoriu în comuna Săveni, județul Botoșani, până în 15 octombrie 1954, alături de alți șapte profesori și generali ai armatei române.

Decedează la Timișoara în 17 august 1967.

Dr. NICOLAE IMBROANE (1883-1961)

Originar din Coștei, unde a văzut lumina zile la 20 octombrie 1883, părinții săi fiind Mihai Imbroane și Romanița. Deci, era frate cu dr. Avram Imbroane.

Școală primară a făcut-o la Coștei, cele 4 clase gimnaziale la Biserica Albă, iar liceul la „Andrei Șaguna” în Brașov, absolvindu-l în anul 1903. A continuat cu studii universitare la Budapesta și Cluj, iar după obținerea doctoratului a dat examen de avocat la Târgu Mureș. Totuși, în 1913 își începe practică de avocat la Vârșeț și aici se căsătorește cu Ecaterina Bojici, dintr-o familie de intelectuali sârbi.

Toată viața va menține o strânsă legătură cu meleagurile natale. De altfel, în adolescență și tinerețe a cântat în corul din Coștei, cu care a concertat la București, Constanța, Sinaia și în alte multe localități. La Vârșeț a fost membru al „Astrei” și a participat la toate manifestările culturale ale românilor din cercul Vârșeț, cum a fost primirea lui Aurel Vlaicu.

S-a manifestat ca un neobosit luptător pentru drepturile naționale ale românilor, fiind implicat direct în evenimentele premergătoare Marii Uniri din 1918. Este unul din aderenții la apelul lansat de Consiliul Militar Vârșeț către ofițerii și soldații români din Banatul de Sud, el figurând în documentele respective ca „voluntar sergent”. A făcut parte din comitetul de conducere al Consorțiului pentru înființarea ziarului „Opinca”, care a fost în scurtă sa apariție o tribună de luptă a românilor, o verigă de transmitere a deciziilor Consiliului Național Român.

Dr. Nicolae Imbroane a reprezentat la Alba Iulia pe românii din Cercul electoral Moravița.

După primul război mondial, în 1918, se stabilește la Lugoj, după care se mută la Timișoara. În anii 1921-1922, respectiv 1926-1927 este prefect al județului Timiș-Torontal și deputat de Timișoara și Oravița în Parlamentul României Mari. Ca prefect a sprijinit asiduu înființarea Școlii Politehnice din Timișoara.

Dr. N. Imbroane a colaborat la mai multe publicații bănățene, între care: „Banatul”, „Independența” și „Poporul”.

În anul 1951 a fost reținut de către organele de Securitate pentru verificări și i s-a stabilit domiciliu obligatoriu în localitatea Salcâmi (Fetești), fiind pus în libertate abia în anul 1956.

S-a retras la Vărădia, unde a și decedat la 16 martie 1961.

Bibliografie:

Bălan, Ion, *Un folclorist bănățean: Avram Corcea în „Actele simpozionului «Libertatea»*”, Panciova, 1974.

Bogdan, Vasile, *Când Dumnezeu a fost cu românii. 1 Decembrie 1918 o zi pentru istorie*, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2012.

Brânzeu, Nicolae, *Jurnalul unui preot bătrân*, Ediție, prefață și note de Pia Brânzeu și Luminița Wallner-Bărbulescu, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2011.

Brânzeu, Nicolae, *Memoriile unui preot bătrân*, Timișoara, Edit. Marineasa, 2008.

Corduneanu, Vali; Dudaș Vasile, *Prefecții Județului Timiș-Torontal (1919-1949)*, Timișoara, Edit. Marineasa, 2009.

Gruneanțu, Lazăr; Ionescu, Mirel, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2018.

Luchescu, Gheorghe, *Din galeria personalităților timișene*, Lugoj, Edit. Dacia Europa Nova, 1996.

Munteanu, Ioan; Zaberca, M. Vasile; Sârbu, Mariana, *Banatul și Marea Unire 1918*, Edit. Mitropoliei Banatului, 1992.

Munteanu, Ioan; Tomoni, Dumitru; Zaberca, M. Vasile, *Banatul și Marea Unire. Bănățeni la Alba Iulia*, Timișoara, Edit. Partoș, 2018.

Popi, Gligor, *Românii din Banatul Sârbesc în secolele XVIII-XX. Pagini de Istorie și Cultură*, Edit. „Libertatea”, Panciova, Edit. Fundației Culturale Române, București 1993.

Roșu, Costa, *Personalități românești din Voivodina*, Panciova, Edit. Libertatea, 2004.

Tomoni, Dumitru, *Morți fără de morminte: Victor Feneșiu*, în Simpozionul internațional „Jertfă și mărturisire”. Episcopia Caransebeșului. Oravița, 24-25 aprilie 2017, Caransebeș, Edit. Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017.

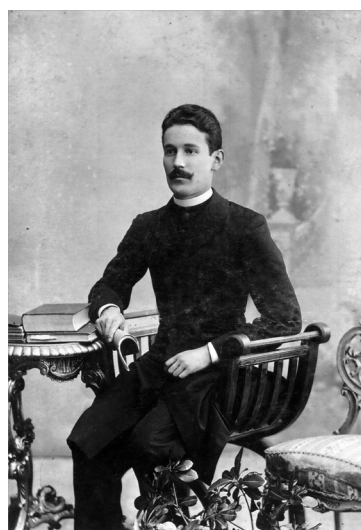
Tomoni, Dumitru, *Nord-estul Banatului și Marea Unire. Contribuții documentare*, Timișoara, Edit. Mirton, 2003.

Tomoni, Dumitru; Oltean Ioan Gh., *Personalități ale Făgetului. Restituiri istorice*. vol. I, Lugoj, Edit. Dacia Europa Nova, 1999.

Dr. Constantin-Tufan Stan

(Lugoj)

Aurel C. Popovici-Racoviță – Primul bănățean laureat al Premiului național de compoziție „George Enescu”

Dirijor și profesor de muzică la Lugoj

Declanșarea Primului Război Mondial, în ziua de 1 august 1914, va conduce la apariția unor disfuncționalități în activitatea vechii societăți corale lugojene „Lira”, fondată în 1871, unul din cele mai vechi ansambluri vocale bănățene. În aceste împrejurări vitrege, o personalitate providențială, Aurel C. Popovici,

profesor de muzică la Seminarul Teologic Greco-Catolic din Lugoj, fost preot la biserica unită din Ticvanu Mic, în ținutul Carașului (în comuna limitrofă Ticvanu Mare a dirijat, episodic, Corul „Armonia”), a reușit totuși să continue tradiția corală greco-catolică lugojeană, preluând bagheta dirijorală de la canonicul Ioan Ienea (numit protopop la Oraștie), apelând la vocile de copii și cele feminine, dar și la bărbații care nu fuseseră trimiși pe front, asigurând periodic răspunsurile liturgice în cadrul serviciului divin. Episodul aducerii lui Aurel Popovici la Teologia din Lugoj, în anul școlar 1913-1914, în primul corp profesoral al noii instituții, este surprins de prepozitul capitular Nicolae Brânzeu în memoriile sale: „Rector a fost numit canonicul I.[acob] Radu, vicerector V.[ictor] Poruțiu, protopop la Oravița, vădov, ca să nu mai stea cu menajera lui; după ce acesta a plecat la Vărădia, a fost adus Aug.[ustin] Radu, tot vădov; dr. Gh. Fireza a fost numit prefect de studii, iar At.[anasie] Roșca – spiritual, ambii celibatari. Profesori: la dogmatică, însuși episcopul, la drept și istorie I. Radu, la Biblie dr. Iuliu Hossu, la morală pastorală Bîrlea. Dar asta nu a mers mult. Au fost aduși dr. Felician Bran, preot pensionar, la drept-istorie, și dr. Ioan Marianescu, de la Gherla, la dogmatică [...]. La cânt și muzică a fost adus preotul de la Ticvanu

Mic, Aurel Popovici, bun muzicant și conducător de coruri, susținut de rudele lui Frențiu de la Ticvaniu” (Brânzeu 2008, 211)¹. Promovarea sa la Lugoj s-ar putea datora însă nu doar excepționalelor calități muzicale, ci și atitudinii sale unioniste (Episcopul Frențiu fiind sensibil la astfel de manifestări), în urma implicării în disputele electorale, la Ticvaniu Mic, când, după ce-i dojenise pe cei care-l votaseră pe un oarecare Segeszku Jozsef, fusese condamnat la două luni de închisoare și plata unei amenzi de 200 de coroane (Theodoru 1999, 30).

Aurel C. Popovici-Racovița (supranumele și l-a luat mai târziu, pentru a evita, probabil, o confuzie cu profesorul, publicistul și filozoful Aurel C. Popovici)², născut în comuna timișeană Racovița, lângă Buziaș, la 1 ianuarie 1879³, licențiat în teologie la Blaj (1904), unde a avut privilegiul să studieze muzica cu Iacob Mureșianu, a făcut parte, ca profesor de cânt bisericesc (o oră pe săptămână), muzică

1 După cum aflăm din anunțul publicat în „Drapelul” (Lugoj, XIII, 105, 1913, 3: *Deschiderea Seminarului Teologic din Lugoj*), în primul corp profesoral a fost cooptat și Romul Crișan (arhivar diecezan și protocolist), la catedra de administrație bisericească. Numele lui Aurel Popovici apare în documentele oficiale mai târziu, în prima parte a anului 1914. Într-o chitanță eliberată de Cassa Centrală a Eparhiei Greco-Catolice din Lugoj la 1 martie 1914 (identificată în Arhiva „Ion Ploscaru” a Episcopiei Greco-Catolice din Lugoj), contrasemnată de dr. Iacob Radu, rectorul Seminarului, A. Popovici certifică primirea integrală a sumei de 75 de coroane, echivalentul salariului ce i se cuvenea ca profesor titular de muzică și cânt pentru a doua jumătate a lunii februarie și luna martie 1914. Un eseu despre beneficiile fondării unui seminar teologic la Lugoj fusese publicat cu un an înainte de înființare, în 1912, semnat cu pseudonimul Lectorul („Drapelul”, Lugoj, XII, 69, 1912, 3: *Seminarul Român Greco-Catolic din Lugoj*), de unde unele confuzii privind anul înființării instituției. Seminarul teologic lugojean a funcționat până în anul 1919, când, datorită numărului redus al seminaristilor, conferința episcopală de la Blaj, ținută în iarna anului 1919, a decis transferarea lor la Seminarul din Blaj. Informații care atestă continuitatea instituției, în Brânzeu 2008, 212, „Drapelul”, Lugoj, XV, 75, 1915, 3 (*Concurs pentru primirea elevilor gimnaziști în convicatul diecezan gr.-catolic român din Lugoj*), „Foaia oficioasă a Diecezei Lugojuului”, IV, 12, 1917, 1 (*Concurs pentru primirea la Teologie*), „Sionul Românesc”, Lugoj, XXVI, 4, 1939, 21-22 († *Felician Bran*).

2 Supranumele compozitorului apare, în sursele bibliografice consultate, atât sub forma de Racovița, cât și cea de Racovița. Am optat pentru prima variantă, utilizată în Voicana 1964, 340.

3 Tatăl său, preotul Simeon Popovici, parohul bisericii greco-catolice din Racovița, era originar din Banatul sârbesc. La Ticvaniu Mic, unde a slujit ca preot unit înainte de a se stabili la Lugoj, Aurel Popovici-Racovița s-a „fidanțat” cu Ersilia Iorgovan, fiica lui Vasile Iorgovan, primul primar român al comunei Ticvaniu Mare după Marea Unire („Drapelul”, Lugoj, IV, 11, 1904, 1).

vocală și instrumentală (3 ore săptămânal) și din primul corp didactic al nou-înființatei Preparandii Greco-Catolice Române, inaugurată în 15 septembrie 1914⁴, destinată instruirii viitoarelor învățătoare din Dieceza Greco-Catolică de Lugoj, instituție fondată și păstorită de Episcopul Valeriu Traian Frențiu, care fusese întronizat cu un an în urmă, după plecarea lui Vasile Hossu, numit episcop la Gherla (cf. „Drapelul”, Lugoj, XV, 61, 1915, 2: *Raport despre Preparandia Gr.-Cat. Română de Fete pentru școlile populare elementare din Lugoj*)⁵. A activat la instituția confesională greco-catolică (cunoscută, după etatizare, și sub numele de Școala Normală de Fete), una din primele școli de acest fel din Banat și Transilvania, până la Marea Unire, în anul 1918, când a fost înlocuit de Ioan Bacău (un eminent muzician format la Seminarul din Blaj, la școala lui Iacob Mureșianu), după care s-a stabilit în Basarabia, la Tighina, unde a profesat ca dascăl de religie, limba română și muzică, urmând exemplul multor preoți care trecuseră la cariere civile, cu acceptul episcopilor, în condițiile în care administrația românească ducea o acută lipsă de personal⁶.

4 Din primul colectiv profesoral al tinerei instituții mai făceau parte Elisabeta Butean (directoare), Livia Coroian, Ioan Bodoca (catehet greco-catolic), dr. Aurel Mihaescu (catehet greco-ortodox) (Bîrlea [1922]) și Eleonora Ciurdariu (profesoară la școala de aplicație), licențiată a Facultății de Filozofie din Budapesta (v. „Drapelul”, Lugoj, XIV, 67, 1914, 3). Internatul noii instituții își avea sediul în casa Fundației episcopale „Vasile Hossu”, din vecinătatea rezidenței episcopale. Atât la internat, cât și la seminar erau primite eleve române (ordinare sau „privatiste”) de confesiune greco-catolică și ortodoxă.

5 Valeriu Traian Frențiu fusese consacrat ca episcop al Lugojuului în toamna anului 1912, după ce păstorise ca protopop al Orăștiei și Hațegului. S-a născut la Ticvaniu Mare în 24 aprilie 1875. După obținerea doctoratului în teologie, la „Augustineum” din Viena (1902), a funcționat ca notar consistorial la Lugoj. A inaugurat Seminarul Teologic Unit (1913) și cursurile Școlii Pedagogice Greco-Catolice de Fete (1914), viitoarea Școală Normală de Fete (ambele instituții au funcționat, cu intermitențe, în monumentala clădire edificată în anul 1913). După tragica dispariție a Episcopului Demetriu Radu (8 decembrie 1920, în atentatul cu bombă din sala de ședințe a Senatului României) a activat ca episcop diecezan al Oradei, unde a desfășurat o prodigioasă activitate culturală. Arestat la Oradea, în 30 octombrie 1948, a luat calea martirajului în temnița din Sighetu Marmației, unde a trecut la Domnul în 11 iulie 1952. În preludiul festivităților de instalare (care urmau să culmineze, în 9 februarie 1913, printr-un concert festiv, în pavilionul grădinii „Concordia”) se organizase o ceremonie de întâmpinare a Arhierelui, la gara din Lugoj, cu participarea celor două reuniuni surori, Societatea Corală „Lira” și corala ortodoxă, Reuniunea Română de Cântări și Muzică, dirijată de Ioan Vidu. La concertul festiv, reuniunea greco-catolică, dirijată de Ioan Ienea, a interpretat și o lucrare semnată de Aurel Popovici-Racovița, *Dorul ardeleanului* (Stan 2005, 28-30).

6 Câteva succinte informații despre un diferend cu o

Consecvent cu vocația sa muzicală, și-a definitivat ulterior studiile la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București. A locuit pentru o scurtă perioadă de timp în Capitală, unde a predat muzica la Liceul „Sfântul Sava”, fiind, în același timp, angajat ca funcționar la Ministerul de Finanțe. După un alt stagiul petrecut la Tighina, a revenit în apropierea locurilor natale, stabilindu-se la Arad, unde a devenit titularul catedrei de muzică la Liceul „Moise Nicoară”, până la pensionare, între anii școlari 1925-1926 și 1938-1939, instruind corul și orchestra venerabilei instituții. Unul dintre foștii săi elevi, prof. Sever Ageu (care i-a succedat la catedra de muzică), evocă cu emoție și nostalgie portretul fizic, moral și profesional al muzicianului: „Aurel Popovici-Racoviță era de statură mijlocie, cu fața rotundă, părul negru, ochii vioi, negri, voce puternică [...]. Era simpatic, te apropii ușor de el și te simțeai dispus sub bagheta lui, chiar atunci când făcea observații mai aspre. Dar, mai ales, avea multă putere de muncă și devotament fără margini față de cântecul popular românesc, căruia i-a fost credincios întreaga viață [...]. Compoziția îl preocupa febril în timpul rămas liber de la catedră. Când s-a copt melodia sau corul, le scria unde se afla, în recreația dintre ore sau la masa de lucru [...]. Ca dirijor de cor, A. Popovici-Racoviță avea simțul proporțiilor de glasuri, avea urechea fină la intonații, stăpânea ritmul cântecului, conducea mulțimea cântăreților cu multă bărbăție. Îți părea că în ochi și în fiecare mână avea scrisă partitura. Ca orice dirijor bun, era dușman al partiției scrise, care nu lăsa pe corist să ridice capul de pe foaie și să se concentreze la dirijor. Puterea lui de stăpânire și concentrarea cântăreților împlineau totul, și corul ieșea ritmat și dus după voia lui. Căuta să inspire elevilor coriști dragostea de cântec și le cerea purtare bună. Cine avea aceste calități rămânea în corul liceului, făcând și educație muzicală” (Monografia Liceului „Moise Nicoară” 1971, 73, 211; Evocări 1971, 271-272).

Și-a găsit veșnica odihnă în orașul de pe malurile Mureșului, la 1 februarie 1942 (astăzi uitat de arădeni), fără ca prețioasa sa moștenire componistică să fie inventariată, sistematizată, analizată, reeditată și valorificată.

Laureat la prima ediție a Premiului Național de Compoziție „George Enescu”

Ca preot-paroh la biserica greco-catolică din Ticvanu Mic și paroh-administrator protopopesic la Oravița, cu puțin timp înaintea debutului său didactic la Seminarul Teologic din Lugoj, Aurel C. Popovici a avut

bancă din Budapesta (în legătură cu o obligațiune), care i-ar fi putut afecta imaginea publică și determina părăsirea activității pastorale, ne sunt transmise de Nicolae Brânzeu în memoriile sale (Brânzeu 2008, 211-212), neoferindu-ni-se însă nicio dovadă a vreunei sancțiuni care să ducă la o eventuală excludere din rândul cinului preoțesc.

o ascensiune remarcabilă în domeniul componisticii, afirmându-se, pe plan național, ca unul din creatorii de perspectivă ai generației sale. Într-un memoriu adresat, la Brașov, secretarului Societății pentru Fond de Teatru Român (expediat din Ticvanu Mic în 5 octombrie 1910), compozitorul solicita admiterea „spre cenzurare” a compozițiilor trimise (5 caiete cu compoziții muzicale pentru cor de copii, coruri bărbătești și mixte și o baladă pentru cor mixt cu acompaniament de pian) și votarea sumei de 600 de coroane pentru tipărirea lor. În cazul în care cererea sa nu ar fi întrunit votul comitetului Societății, Aurel Popovici sugera acordarea unui premiu din Fondul „Dr. Ioan Mișu”, destinat de fondator, cu prilejul adunării generale a Societății care avusese loc la Alba Iulia în 1909, premierii pieselor teatrale și compozițiilor muzicale⁷. A participat la concursul de creație Fondul „Dr. Ioan Mișu”, sub auspiciile Societății pentru Fond de Teatru Român, în 1911⁸, și la Concursul „Cazotti”, în 1913, sub aceleași auspicii, unde a prezentat o creație corală, *Moartea lui Mihai și mama lui*⁹.

Dar punctul culminant al activității sale componistice din acea etapă l-a constituit obținerea unei mențiuni, cu lucrările *Ahasverus* (o transpunere muzicală a mitului evreului veșnic rătăcitor), pentru orgă, voce (nu cunoaștem cărei voci îi era adresată partitura), violoncel, cor și timbale (instrument de percuție de origine sud-americană), și *Umbra lui Mihai și mama lui*, pentru cor cu acompaniament de armoniu (probabil o reluare a piesei prezentate la concursul anterior, cu o mică modificare a titlului), la prima ediție a Premiului Național de Compoziție „George Enescu” (organizat la Casa Școalelor din capitala Regatului Român în 15/28 și 16/29 octombrie 1913), inițiat și prezidat de George Enescu, cel care elaborase și regulamentul, premiile

7 v. Catrina 2002. În același an, Aurel Popovici a participat la manifestările ASTREI, susținând o conferință în prezența a 600 de auditori (*Înfrățirea și despre virtuțile strămoșești*), la Ticvanu Mare, localitate aparținând de despărțământul Oravița (v. „Transilvania”, Brașov, XLI, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 550). Informații despre personalitatea lui Ioan Mișu și crearea fondului omonim, în „Luceafărul”, Sibiu, VII, 18, 1908, 443 (*Dr. Ioan Mișu*); „Luceafărul”, Sibiu, IX, 15-16, 1910, 395 (*Fondul ziaristilor români din Ungaria*); „Gând Românesc”, Cluj, VII, 7-9, 1939, 394-397 (*Evocarea unui precursor: Dr. Ioan Mișu*, articol semnat de Aurel Decei).

8 v. G. Dima, *Concursul nostru muzical din 1911*, în „Revista teatrală” (Brașov, I, 2, 1913, 117). La concurs au mai participat Dariu Pop, Vasile Selișteanu, Iust Cl. Iuga, Tiberiu Brediceanu, Leonida Domide și Ion Borgovan, ultimii trei fiind premiați; cf. Catrina 2008, 255.

9 v. G. Dima, *Dare de seamă asupra compozițiilor muzicale intrate la Concursul „Cazotti”*, în „Revista teatrală”, Brașov, I, 3, 1913, 158.

fiind decernate de însuși marele maestru¹⁰. Într-o cronică publicată sub semnătura lui Rodolphe Uhry (*Le concours Georges Enesco*, în „L'Indépendance Roumaine”, București, 36, nr. 11.613, 18/31 octombrie 1913, p. 2, la rubrica Chronique musicale) erau transcrise aprecierile lui George Enescu, care își exprima satisfacția pentru promițătoarele perspective ale tinerilor reprezentanți ai școlii naționale de compoziție: „Toți acești tineri compozitori sunt adevărate naturi și am constatat, cu

10 La concurs au participat 17 candidați, care au prezentat 30 de compoziții. Juriul, prezidat de George Enescu, era alcătuit din Dimitrie Dinicu, Alfonso Castaldi, Mihail Mărgăritescu, D. G. Kiriac, Ernesto Narice, Constantin Dimitrescu și Theodor Fuchs. Premiul I a fost obținut de Dimitrie Cuclin (*Scherzo* pentru orchestră), student la Schola Cantorum din Paris, la clasa de compoziție a lui Vincent d'Indy, și Ion Nonna Otescu (*Narcisse*, poem simfonic pentru orchestră), premiul al II-lea i-a revenit lui Alfred Alessandrescu (*Didona*, uvertură pentru orchestră), alte mențiuni fiind atribuite lui Ioan C. Bohociu (*Baladă pentru soli, cor și orchestră*), George Fotino (*Rapsodia Română pentru pian și orchestră*), Augustin Bena (*Furtună pe mare*, baladă pentru cor și orchestră) și Ion Borgovan (*Aprilie*, pastel simfonic) (Voicana 1964, 335; cf. Voicana 1971, 403, și „Luceafărul”, Sibiu, XII, 24, 1913, 811-812). Proiectul fondării unui premiu național de compoziție fusese pregătit cu un an în urmă, în 1912, prin organizarea unui turneu concertistic în mai multe orașe din Regat, în scopul străngerii fondurilor necesare, precedat de un intempestiv concert la Lugoj, în 3 martie, la invitația muzicianului local Iosif Willer (v. Stan 2017): Craiova (4 martie), București (5 și 11 martie), Ploiești (6 martie), Brăila (15 martie), Galați (16 martie), Iași (18 martie) și Botoșani (19 martie). După episodul concertistic bucureștean din 21 februarie/5 martie 1912, petrecut pe scena Ateneului Român, presa ardeleană a subliniat demersul artistului: „Maestrul s-a produs, marți, 21 februarie [5 martie stil nou], în sala Ateneului. Venitul concertului, adunat cu acela pe care-l va obține din alte concerte ce le va da prin țară, sunt destinate pentru instituirea unui premiu național de compoziție” („Luceafărul”, Sibiu, XI, 10, 1912, 207: *Concertul Gheorghe Enescu*, cronică semnată de I.[oan] B.[orgovan]). Informații detaliate despre inițiativa și evoluția proiectului lui George Enescu privind fondarea premiului național de compoziție, în Voicana 1971, 386-404, și în interviurile acordate în 1912 presei românești, preluate în Manolache 2005, 69-83.

Un act care atestă fondarea prestigiosului premiu este textul unei epistole trimise de A. H. Cohen, directorul Teatrului Modern din București, în 6 decembrie 1911, lui Mihail Sadoveanu, directorul Teatrului Național din Iași, în care acesta este rugat să pună la dispoziția lui George Enescu sala instituției, în vederea unor preconizate două concerte, în 3 și 5 (6) martie 1912, „pentru formarea unui fond din care să se acorde premii celor mai distinși compozitori români” (document aflat în custodia Arhivelor Statului din Iași, dosar nr. 269, fila 59, prezentat în cadrul expoziției aniversare *George Enescu și Societatea Compozitorilor Români*, vernisată în 14 septembrie 2010 la Muzeul Național „George Enescu” din Capitală, proiect realizat de Viorel Cosma și Cristina Andrei).

o imensă bucurie, că nu mă înșelasem atunci când îmi spuneam că țara noastră trebuie să fie pentru muzică o mină prețioasă și neexplorată”. Anunțuri care invitau concurenții să trimită manuscrisele la administrația Casei Școalelor din București, până în 12/25 octombrie 1913 inclusiv, au fost publicate în „Unirea”, Blaj, XXIII, 102, 1913, 5 (*Concursul pentru compoziție muzicală premiul „George Enescu”*), și „Luceafărul”, Sibiu, XII, 18-19, 1913, 600 (*Premiul „G. Enescu”*)¹¹, periodic care a prezentat cititorilor, în nr. 24/1913, p. 811-812 (*Trei instituțiuni de artă: Concursul de Compoziție Muzicală „George Enescu”, Orchestra Ministerului de Instrucțiune și Societatea „Carmen”*, articol semnat cu inițialele I.B.), și rezultatul concursului, subliniind succesul muzicienilor ardeleni: „S-au relevat compozitorii ardeleni dnii protopop Aurel Popovici din Oravița (*Umbra lui Mihai și mama lui și o melodramă instrumentală*)¹², A. Bena (*Furtună*

11 În cuprinsul anunțurilor erau precizate și câteva condiții ale regulamentului concursului: concurenții trebuiau să fie români, iar lucrările prezentate să aibă forme ample (erau preferate opusurile simfonice, cele destinate muzicii de cameră, oratoriile și cantatele), miniaturile și genul liric fiind excluse. Se solicita, totodată, ca, în limita posibilităților, candidații să trimită și reducții pianistice. Câteva din prevederile regulamentului fuseseră formulate de Enescu și într-un interviu publicat, sub semnătura lui Ion Borgovan, în „Luceafărul” (Sibiu, XI, 15, 1912, 287-288: *La Gheorghe Enescu*): „Vor fi admiși să concureze numai tineri români cu lucrări de muzică românească, lucrări cu extensiune mare, instrumentate pentru orchestră, muzică de cameră și chiar pentru piano singur”. Potențialilor candidați li se comunica și cuantumul în lei al fondului concursului, în valoare de 26.000 de lei, pus la dispoziție de George Enescu, sumă rezultată din onorariile obținute cu prilejul concertelor susținute în țară, care urma să fie augmentată, anual, cu câte 1.000 de lei din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice.

12 Anunțuri similare au fost publicate în periodicele bucureștene „Sănătatea”, din 19 octombrie 1913 (*Premiul „George Enescu”*), și „Universul”, XXXI, nr. 289 din 20 octombrie 1913. În „Sănătatea” și „Luceafărul” erau prezentați câștigătorii mențiunilor onorifice (I. Bohociu și Gh. Fotino), în final fiind enumerați compozitorii „relevați” de comisie: I. Borgovan, Aurel Popovici și A. Bena, de unde, ulterior, au luat naștere unele confuzii, perpetuate de-a lungul timpului. În ceea ce mă privește, am preluat aprecierea formulată în Voicana 1971, 403, în care atât compozitorii distinși cu mențiuni onorifice, cât și cei „relevați” sunt considerați ca fiind menționați. În unele surse bibliografice consultate, publicate în anii „obsedantului deceniu” (v. „Muzica”, București, V, 5, mai 1955, 57-58: *Laureați ai Premiului Național de Compoziție „George Enescu”*), numele a doi compozitori „relevați”, I. Borgovan și A. Bena, sunt precizate la rubrica mențiuni, cel al lui Aurel Popovici nefiind amintit, autorii urmând, foarte probabil, directivele epocii, compozitorul bănățean fiind, la data obținerii mențiunii, protopop, reprezentantul unui cult interzis de regimul comunist

pe mare) și I. Borgovan (*Aprilie*, pastel simfonic)".

Personalitate a vieții muzicale bănățene interbelice

Aurel C. Popovici-Racoviță a fost un eminent elev, apoi student al Seminarului Teologic din Blaj, Iacob Mureșianu, prestigiosul său maestru, încredințându-i organizarea serbărilor școlare și dirijarea corului și orchestrei Societății de Lectură „Inochentie Micu Klein” a studenților teologi greco-catolici. Conținutul unora din programele seratelor literar-muzicale ale Societății, desfășurate în ianuarie 1901, ne relevă, pe lângă disponibilitățile dirijorale (*Răsunetul Ardealului* de Ioan Vidu, *Marșul cântăreților*, *Marșul economilor* și *Cisla* de Ciprian Porumbescu, *Ceasul rău* de Isidor Vorobchievici), și preocupările interpretative (solo de vioară din opera *Martha* de Flotow, cu acompaniamentul pianistic al Melaniei Brândușan, și un fragment transcris pentru vioară din opera *Trubadurul* de Verdi, cu acompaniamentul pianistic al lui Iacob Mureșianu) și componistice ale studentului bănățean (cvartetul *Sfânt, sfânt* și *Mazurca*, duet cu acompaniament de pian; interpreți: Aurel Popovici și Melania Brândușan) („Unirea”, Blaj, XI, 4, 5, 1901; cf. Solomon 2007, 56-57).

La câteva luni de la sosirea sa la Lugoj, Aurel Popovici a însoțit corul tinerilor clerici uniți lugojeni în pelerinajul la icoana făcătoare de minuni de la Mănăstirea Prislop: „Noile compoziții [*Dragoste, dor și fericire* și *Țăran și ciocoli*] au plăcut foarte mult, probă sunt ovațiile ce s-au făcut dlui Popovici”. Cu acel prilej, A. Popovici a la sfârșitul anului 1948. În Voicana 1964, 335, numele tuturor celor trei compozitori „relevați” sunt omise.

În „Foaia oficioasă a Diecezei Lugojuului”, I, 3, 1914, 3, se anunța că, în urma ședinței consistoriale „ținute” la 27 ianuarie 1914, „mult onoratul Aurel Popovici, paroh-administrator protopopesc în Oravița, a fost denumit de contabil al Cassei Centrale Diecezane și de referent-revizor [inspector școlar] la Escatoratul [probabil Inspectoratul] Diecezan”. E posibil ca Aurel Popovici, ca urmare a meritelor sale artistice, dar și a atitudinii în problema națională, să fi fost avansat ca paroh-administrator protopopesc în urmă cu câțiva ani (1911-1912), fapt confirmat și de câteva documente identificate în Arhiva „I. Ploscaru” a Episcopiei Greco-Catolice lugojene. E vorba de mai multe procese-verbale (așa-numite „arătări tabelare”) redactate în urma unor inspecții efectuate la școala confesională unită din Ticvanu Mic, în care Aurel Popovici semnează atât în calitate de paroh, cât și ca paroh-administrator protopopesc, cu sediul la Oravița, de unde tragem concluzia că exercita simultan ambele funcții.

În aceeași perioadă, la Institutul Teologic „Andreian” din Sibiu activa, ca profesor de cântare bisericească și tipic, un alt Aurel Popovici (coleg cu Timotei Popovici), cu consistente contribuții publicistice în „Revista teologică” (unde semna și cu pseudonimul Cantor), fără a avea însă preocupări componistice.

delectat asistența cu câteva melodii interpretate la vioară: „Spunând drept și sincer, i-am admirat arta fină și eleganța într-adevăr artistică cu care a executat câteva învățate și ardelen. Ovații furtunoase i-au acoperit ultimele tonuri („Drapelul”, Lugoj, XIV, 54, 1914, 1-2: *Pelerinajul la Prislop*, articol semnat cu pseudonimul Peregrin).

A fost receptat, încă din timpul vieții, ca un prestigios compozitor, opusurile sale corale făcând parte din repertoriul multor reuniuni vocale bănățene și transilvănene: Corul Vocal Bisericesc Greco-Oriental din Bozovici¹³, Reuniunea Română de Cântări din Reșița¹⁴, Corul Societății de Lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș¹⁵, Corul bisericii române din Brașovul vechi¹⁶, Corul Societății „Petru Maior” din Budapesta¹⁷, Corul și

13 La 5 iunie (st. n.) 1913, de Înălțarea Domnului, reuniunea din Bozovici a „aranjat” un concert cu teatru și joc, în sala Hotelului „Almăjana”, interpretând patru creații semnate de Aurel C. Popovici: *Marșul lui Tudor*, *Doinitorii români*, *Răsunetul văilor* și *Rămas bun*. S-au cântat, cu acel prilej, și lucrări de I. Vidu și N. Ștefu, fiind pusă în scenă comedia într-un act *Trei doctori* de Virginia A. Vlaicu („Drapelul”, Lugoj, XIII, 57, 1913, 3).

14 Cu prilejul serbării jubileului de 40 de ani al Reuniunii Române de Cântări și Muzică din Bocșa Montană (16/29 septembrie 1912), Reuniunea Română de Cântări din Reșița a interpretat *Dorul ardeleanului* și *Doinitorii români* de Aurel Popovici, din repertoriu făcând parte și lucrări de I. Vidu, Gh. Dima, I. Perian și C. Porumbescu („Drapelul”, Lugoj, XII, 104, 1912, 2-3: *Jubileul cântării la Bocșa*).

15 Joi, 30 ianuarie/12 februarie 1914, sala mare a Hotelului „Pomul verde” din Caransebeș a găzduit un concert în memoria Episcopului Ioan Popasu, în organizarea Societății de Lectură „Ioan Popasu”, despărțământul teologic-pedagogic. Corul societar a interpretat compoziții corale (*Un falnic glas*) și orchestrale (*Marșfinal*) de Antoniu Sequens și *Dorul ardeleanului* de A. C. Popovici („Drapelul”, Lugoj, XIV, 10, 1914, 3). Peste câteva luni, la 6 iunie 1914, la Caransebeș va concerta Corul „Doina” din Turnu Severin, dirijat de I. Șt. Paulian. În cadrul programului instrumental, L. Acher (vioară) și P. Sergescu (pian) au interpretat *Aubade pour Violone et Piano* de George Enescu, o versiune pentru vioară și pian a trioului *Serenadă pentru vioară, violă și violoncel în Do major (Aubade)*, prima mențiune identificată în presa bănățeană despre interpretarea unui opus enescian la Caransebeș („Drapelul”, Lugoj, XIV, 53, 1914, 3).

16 În 28 ianuarie (st. n.) 1912, Corul bisericii române din Brașovul vechi a oferit o „reprezentățiune muzical-teatrală cu dans”, în sala mare a Redutei din Brașov, între piesele interpretate aflându-se *Doinitorii români* de A. C. Popovici și lucrări de D. G. Kiriac și Gh. Dima („Drapelul”, Lugoj, XII, 5, 1912, 3). Totodată, a fost pusă în scenă piesa în 3 tablouri *Păcatele lui Gânju* de N. Rădulescu-Niger.

17 Sub patronajul dlor Gh. Pop de Băsești, I. Mezei, I. Ciordaș, Octavian Goga, I. Maniu, T. Mihaly, Al. Vaida-Voevod, cu concursul drelor Delia Plopu și Gheorghina Roșiu, Societatea „Petru Maior” din Budapesta a organizat o serată muzicală

orchestra Seminarului Teologic din Blaj¹⁸, corul țăranilor din comuna Feldru (Bistrița-Năsăud)¹⁹ ș.a.

În 13-14 septembrie 1936, cu prilejul desfășurării, la Timișoara, a Marii Serbări Jubiliare a Cântecului Românesc (împlinirea a 30 de ani de la grandiosul concert coral prilejuit de Expoziția Generală Jubiliară din București), a făcut parte dintr-o selectă comisie de jurizare prezidată de Tiberiu Brediceanu (directorul Conservatorului „Astrei” din Brașov), George Breazu (profesor la Academia de Muzică și Artă Dramatică din București), Timotei Popovici (dirijorul Corului Mitropolitan din Sibiu), Sabin V. Drăgoi (directorul Conservatorului de Muzică Municipal din Timișoara), Alexandru Zirra (directorul Academiei de Muzică și Artă Dramatică din Iași), Atanasie Lipovan (profesor la Academia Teologică din Arad), Augustin Bena (directorul Academiei de Muzică și Artă Dramatică din Cluj), Eugen Cuteanu (profesor la Conservatorul de Muzică Municipal din Timișoara) ș.a.

După dispariția sa, un nemeritat vâl al uitării s-a așternut asupra biografiei și operei remarcabilului compozitor bănățean, primul a cărui creație a fost laureată la Premiul Național de Compoziție „George Enescu”²⁰,

„împreună” cu dans, în 23 februarie/8 martie 1913, în sala de dans a Hotelului „Royal” din Budapesta, cu participarea corului (dirijor: V. Petrașcu) și orchestrei Societății (dirijori: Octavian Beu și Emil Chețian), venitul fiind destinat „sporirii” bibliotecii și pentru „pornirea sportului nostru”. Numele lui Aurel Popovici (*Doinitorii români*) a fost alăturat unor personalități ilustre ale artei componistice românești și europene: Tib. Brediceanu, I. Mureșianu, Gh. Dima, C. Porumbescu, M. Bruch, Tosti, Pergolesi, Massenet („Drapelul”, Lugoș, XIII, 21, 1913, 3).

18 În programul serbării elevilor Seminarului Teologic din Blaj, din 3/15 mai 1922, a figurat și *Potpuriu Românesc*, cor mixt cu șase soliști, de Aurel Popovici, fostul student al instituției, sub bagheta lui Eugen Hopârtean. Corul și orchestra seminaristilor blăjeni au mai interpretat, cu acel prilej, *Imnul Regal* de Ed. Hübsch, *Primăvara – Hora op. 52*, cor mixt pe 12 voci cu soliști și orchestră, de Heinz Heltman (dirijor: compozitorul), balada *Brâncoveanu Constantin și Turtucaia – Balcic* (marș pentru orchestră) de Iacob Mureșianu (v. Solomon 2009, 256-262).

19 La serbările care s-au organizat, în 1909, cu prilejul inaugurării școlii din Feldru (Bistrița-Năsăud), preotul Emil Ștefănuțiu (1862-1924) a dirijat corul țăranilor din localitate, care a prezentat următorul program: *Bine ați venit și Dorul Ardealului* de A. Popovici, *Hora Oltului* de C. M. Cordoneanu, *Mândruliță de demult* de Gh. Dima și *Hora dobrogeană* de M. Spacovici (Solomon 2007, 53-54).

Alte informații privind preluarea compozițiilor lui Aurel Popovici, în perioada petrecută la Ticvanu Mic, în „Drapelul”, Lugoș, VI, 80, 1906, 3 (*Concert în Ticvanu Mare*), „Drapelul”, Lugoș, VI, 89, 1906, 3 (*Concert și teatru în Ciclova Montană*), „Drapelul”, Lugoș, IX, 96, 1909, 3 (*Concert și teatru în Ictar*), „Drapelul”, Lugoș, IX, 118, 1909, 3 (*Concert în Sasca Montană*).

20 La cele 27 de ediții ale Premiului Național de

doar o fericită recentă întâlnire cu nepotul său, domnul ing. Victor Verzea, rezident în Târgu Mureș, facilitându-mi reconstituirea principalelor etape biografice, identificarea și reconsiderarea creației sale corale și instrumentale, atât de prezentă, în perioada ante- și interbelică, în repertoriul coralelor și orchestrelor bănățene, dar și a virtuților sale pedagogice, ca valoros profesor la Liceul „Moise Nicoară” din Arad.

Rapsodia Română

Capodopera lui Aurel C. Popovici-Racoviță, *Rapsodia Română I și II, pentru cor mixt cu soli acompaniat de pian și orchestră* (Editura autorului, Arad, Litografia Maxim Kállai) a fost interpretată în primă audiție absolută în 13 aprilie 1929, în sala festivă a Hotelului „Dacia” din Lugoș, de Societatea Corală „Lira”, cu aportul orchestrei Regimentului 17 Infanterie, sub bagheta lui Ioan Bacău:

„În partea a II-a, centrul de greutate îl formau cele două compoziții din urmă, *Cătălina* și mai ales *Rapsodia nr. 1*, ale dlui prof. Aurel Popovici, o compoziție plină de brio, pe aiurea furtunoasă ca un vânt de stepă și totuși gingașă și plină de farmec. Am remarcat aici evoluția uriașă a talentului muzical al autorului în cei din urmă 10 ani. E de prisos să mai spunem că d. prof. Bacău a știut să se străpună total în atmosfera de idei și de sentimente a acestor două compoziții mari, scoțându-le la iveală rarele frumuseți artistice, ceea ce a mulțumit pe deplin pe ambii autori cari au asistat la repetiții²¹. [...] Îndeosebi ne-a impresionat vocea caldă, delicată și școlărită a trei

Compoziție „George Enescu”, desfășurate între 1913 și 1946, cu excepția lui Aurel Popovici-Racoviță, doar 5 alți compozitori bănățeni au mai fost laureați ai prestigioasei competiții: Sabin Drăgoi (în 1922, premiul II, pentru *Cvartet de coarde*, 1923, mențiunea I, pentru *Suită de dansuri populare*, și în 1928, premiul I, pentru *Divertisment rustic*), Zeno Vancea (în 1934, mențiunea I, pentru *Suita pentru pian, Psalm 137 pentru cor, Preludiu, Fugă și Final pentru pian*, 1936, premiul III onorific, pentru *Psalm*, 1937, premiul II onorific, pentru *Două dansuri groțești*, 1938, premiul II, pentru *Cvartet de coarde*, și în 1943, premiul I, pentru *Muzică la Pomelnicul unui erou*, pentru cor și orchestră, opus dedicat generalului-erou lugojean Dimitrie Petrescu Tocineanu, violonist amator, membru fondator, în 1927, al Orchestrei Societății Filarmonice din Lugoș), Vasile Ijac (în 1937, mențiunea I, pentru *Simfonia*), Mircea Popa (în 1940, mențiunea I, pentru *Simfonia I*, și în 1943, premiul III, pentru *Cvartet de coarde*) și Mihai Brediceanu (în 1945, mențiunea a II-a, pentru *Suită pentru orchestră mică*).

21 În partea I a concertului au fost interpretate *Îngerul a strigat* de Iacob Mureșianu, *Răsunet de la Crișana* de Ioan Vidu și *Lăudați* de Sabin Drăgoi. Probabil că Sabin Drăgoi este celălalt autor prezent la repetiții la care face trimitere autorul cronicii, semnat cu pseudonimul Meloman, folosit, de obicei, de Filaret Barbu.

Nuța Raina²² în doinele *Rapsodiei*, apoi cântecul de bariton temperat și nuanțat, ca la un elev de conservator, al dlui Gheorghe Micu, care a fost pentru mulți o revelație” (*Concertul Corului „Lira”*, în „Sionul românesc”, Lugoj, XVI, 7-8, 1929, 28-29, și „Răsunetul”, Lugoj, VIII, 16, 1929; cf. Stan 2005, 153-154). Monumentalele opusuri vocal-simfonice ale lui Aurel Popovici-Racoviță au fost reluate, sub aceeași baghetă, în 27 aprilie 1930, pe scena Teatrului Orășenesc lugojean („Compozitorul Popovici-Racoviță de abia acum începe a-și face loc în lumea compozitorilor muzicali [sic!] români, deși are la activul său un mănunchi destul de mărișor de compoziții lucrute din folclorul nostru muzical. Compoziții ca cele două *Rapsodii* și *Imnul Transilvaniei* îi vor asigura foarte mult dreptul la aprecierea iubitorilor de muzică românească” – v. Iosif Miclău, *Marele concert coral al Societății Corale „Lira” din Lugoj*, în „Răsunetul”, Lugoj, IX, 20, 1930), în 26 aprilie 1931, pe scena Teatrului „Traian Grozăvescu” (v. „Vestul”, Timișoara, II, 303, 1931, și „Răsunetul”, Lugoj, X, 16, 1931), pe scena Ateneului Român din Capitală, în 20 decembrie 1936, în interpretarea Corului și Orchestrei Asociației Culturale „CFR”, sub bagheta lui N. Georgescu-Postelnicu (soliști: E. Ciovica, V. Mora și G. Marinescu), și sub cupola Palatului Cultural din Blaj, în 31 octombrie 1937. Cu un an înaintea morții compozitorului, acordurile *Rapsodiei Române I* au răsunat în sala Teatrului Municipal din Sibiu, în 22 februarie 1941, în interpretarea Orchestrei și Corului Reuniunii „Gheorghe Dima”, sub bagheta lui Petru Gherman. *Rapsodia Română*, „catenă de melodii populare bazate pe elementul de dezvoltare vocală, respectă desăvârșit frăgezimea cuceritoare a cântecelor contopite într-însa, pe cari le putem auzi și azi răsunând la șezătoare sau la horă, cu transparențele acelea de gând urnit la margine de codru sau în atmosfera fremătătoare de ghidușii tinerești a întâlnirilor «pe lună» la butuci” (Sibianu 1941, 35-37)²³. Două secvențe extrase din *Rapsodie*, pentru cor mixt *a cappella* (*Bine ați venit* și *Bună seara*), au fost interpretate, în 19 aprilie 1958, la Rupea, de Corul Casei Raionale de Cultură „George Enescu” din localitate, sub bagheta lui Constantin Catrina, sub genericul „Arta în slujba poporului”.

22 Elena Ienea-Raina (1907-1997), absolventă a Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din București, a activat ca învățătoare la Lugoj. A avut o tulburătoare poveste de dragoste cu Achim Stoia, cu care fusese colegă la Conservatorul bucureștean, compozitorul ardelean dedicându-i un lied (manuscrisul se află în posesia autorului acestui studiu), rămas încă inedit.

23 În prima parte a concertului, dedicată muzicii corale, au fost interpretate opusuri de C. Porumbescu (*Tatăl nostru*), I. Vidu (*Răsunet de la Crișana și Negruța*), P. Gherman (*Așteptare*) și A. Stoia (*Fata ardeleană*), iar în partea secundă, lucrări semnate de Gh. Dima (*Cantata*) și T. Popovici (*Avram Iancu, regele munților*).

Confirmarea vocației componistice

Cu doar doi ani înainte de a se stinge din viață, Aurel Popovici-Racoviță a reconfirmat vocația sa de creator reprezentativ al școlii bănățene și naționale de compoziție, obținând mențiunea I, pentru *Cvartet de coarde*, la ediția din 1940 (22 decembrie) a prestigiosului Premiu Național de Compoziție „George Enescu”, comisia pentru acordarea premiilor, întrunită la Casa Școalelor, fiind prezidată de George Enescu²⁴.

Din ampla creație a lui Aurel Popovici-Racoviță (corală, cameral-instrumentală, vocal-simfonică sau destinată muzicii de fanfară), astăzi puțin cunoscută și cântată, caracterizată printr-un evident meșteșug componistic, cu generoase și expresive construcții melodice și complexe abordări armonice, până la o viitoare sistematizare și editare, reținem: *Mama lui Mihai Viteazul*, baladă pentru cor mixt, cu acompaniament de pian și orchestră, *Moartea lui Mihai*, baladă pentru cor cu acompaniament de orgă (pian), *Dragoș*, baladă populară, pe versuri de V. Alecsandri, *Potpuriu românesc*, pentru cor mixt și orchestră de coarde, *Cântece patriotice* (10 coruri mixte pentru 4 voci cu acompaniament de pian și orchestră), *Buchet de hore* pentru fanfară, valsurile *Năluca* (pe versuri de George Coșbuc) și *Farmec de primăvară* (coruri mixte cu acompaniament de pian și orchestră editate la Litografia Maxim Kállai din Arad), dar și opusurile corale *a cappella* de factură laică (*Cântece pentru uzul societăților corale – 15 coruri bărbătești și mixte*, antologie care cuprinde: *Împărate ceresc*, *Dulce Bucovină*, *Cântec de vară*, *Marșul lui Tudor*, *Rămas bun*, *Arcașul*, *Cântec de primăvară*, *Odă marelui Inocențiu M. Klein*, *Dorul ardeleanului* (o variantă pentru cor mixt și una pentru cor bărbătesc), *Răsunetul văilor* (două variante), *Doinitorii români* (două variante), *Mulți ani* – Editura autorului, Ticvaniu Mare, 1905; cf. „Drapelul”, Lugoj, IV, 127, 1904, 3), *Imnul Transilvaniei*, *Câte păsărele în codru*, *Auzi buciumul*, *Dragoste, dor și fericire*, *Țăran și ciocoi*, *Răsunetul văilor*, cor bărbătesc, *Iarna*, pe versuri de V. Alecsandri, *Toamna*, pe versuri de Șt. O. Iosif, *Cântecul muncii*, pe versuri de O. Goga, *Simfonia broaștelor* ș.a. Din creația religioasă: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, partitură editată în 1918, la Tipografia C. Kern, care cuprinde aranjamente și armonizări ale unor fragmente preluate din vechea liturghie grecească și literatura psaltică românească (funerale, liturghii), semnate de G. Musicescu, I. Vidu,

24 Aurel Popovici-Racoviță a concurat într-o companie selectă: Alexandru Zirra (premiul I, pentru poemul simfonic *Pe șesul Moldovei*), Constantin Lazăr și Sigismund Toduță (premiul II, pentru *Simfonieta*, respectiv *Variațiuni simfonice*), Romeo Alexandrescu (premiul III, pentru *Allegretto rustico*) și Mircea Popa (mențiune, pentru *Simfonia I*) (Voicana 1964, 340).

Ed. Wachman, Iacob Mureșianu, dar și din propria creație religioasă; *Imnuri religioase. 100 coruri pentru patru voci mixte* (Editura autorului, Litografia și Tipografia Maxim Kállai, Arad, 1926, volum alcătuit din două părți: I: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*; II: *Imnuri la diferite servicii și serbări religioase*); *Imnuri religioase. 57 coruri pentru trei voci egale*, op. 355-411 (Editura autorului, Tipografia Maxim Kállai, Arad, 1932; p. I: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, p. a II-a: *Slujba înmormântărilor*); *Ca pe Împăratul, Cari pre Heruvimi, Ave Maria* ș.a.

Prin caracterul lor patriotic, cu generoase conotații istorice, creațiile sale laice, constituite într-un important suport cultural-ideologic al mișcării unioniste în perioada antebelică, au avut un amplu ecou în epocă, în contextul instabilității politice a anilor premergători Marii Uniri, fiind preluate în structurile repertoriale ale mai multor societăți corale bănățene și transilvănene. În mod inexplicabil, după o strălucită carieră didactică la prestigiosul Colegiu „Moise Nicoară” din Arad și o efervescentă activitate componistică încununată cu mențiunea I la ediția din 1940 a Premiului Național de Compoziție „George Enescu”, pentru *Cvartet de coarde*, numele lui Aurel C. Popovici-Racoviță este în prezent cvasinecunoscut în mediile muzicale (inclusiv la Arad, orașul său de adopție), fiind omis din cuprinsul lexicoanelor dedicate muzicienilor români²⁵.

O singulară, dar tranșantă apreciere concludivă se poate desprinde în final: Aurel C. Popovici-Racoviță este unicul muzician preot greco-catolic care a fost laureat al prestigiosului Premiu Național de Compoziție „George Enescu” (chiar la prima ediție, în 1913), primul muzician bănățean care a reușit această importantă performanță artistică, prin care numele său merită să fie așezat la loc de cinste în Panteonul compozitorilor români. O concluzie-constatare care obligă la reconsiderarea personalității sale și punerea în valoare a moștenirii sale componistice, un act atât de necesar pentru reconstituirea geografiei spirituale bănățene.

Bibliografie

Ageu [f.a.] = Sever Ageu, *Compozitori arădeni*, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, inv. nr. 5.958, dactilogramă.

25 În 1930, cu prilejul sărbătoririi zilei de 10 Mai, Aurel C. Popovici-Racoviță a fost decorat, alături de alți compozitori și dirijori bănățeni, cu „Coroana României” în grad de Cavaler, „pentru merite câștigate pe teren muzical”, în cadrul unei solemnități desfășurate la Palatul Directorial din Timișoara, în prezența ministrului Sever Bocu („Răsunetul”, Lugoj, IX, 21, 1930).

Alte surse biobibliografice: „Societatea de mâine”, Cluj, V, 10, 1928, 208; *Bibliografie. Lucrări muzicale de Aurel C. Popovici-Racoviță, profesor Arad*; Velceanu 1929, 105; Brediceanu 1938, 32-33; Bruchenthal 1940, 33-34; Oallde 1973; Ișfan 1984; Cosma 1986, 37, 50, 532; Stan 2010a și Stan 2010b; Ageu [f.a.], 8-9.

Bîrlea [1922] = Dr. Victor Bîrlea, *Anuarul III al Școalei Normale de Învățătoare din Lugoj, pe anul școlar 1921-22*, Tipografia Națională, Lugoj; *Adaos la Anuarul 1921-22, conform Ord. Ministeriului Instrucțiunii din 20 mai 1922, No 44445. Istoricul Școalei Normale de Fete din Lugoj de la 1914-1922*.

Brediceanu 1938 = Tiberiu Brediceanu, *Histoire de la musique Roumaine en Transylvanie*. Extract de „La Transylvanie”, Bucarest.

Brînzeu 2008 = Nicolae Brînzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, Ediție, prefață și note de Pia Brînzeu, Editura Marineasa, Timișoara.

Bruchenthal 1940 = Mihai Pop Bruchenthal, *Realități muzicale*, în „Vestitorul”, Oradea, XVI, 4.

Catrina 2002 = Constantin Catrina, *Ideii și momente din viața muzicienilor noștri. Corespondență inedită (1886-1979)*, ms., în Bibl. U.C.M.R.

Catrina 2008 = Constantin Catrina, *Note și însemnări despre muzica românească din Transilvania*, în „Țara Bârsei”, Brașov, 7.

Cosma 1986 = Octavian Lazăr Cosma, *Hronical muzicii românești*, vol. 7, Editura Muzicală, București.

Evocări 1971 = *Evocări din trecutul Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” Arad*, I.P.B., subunitatea Arad.

Ișfan 1984 = Nicolae Ișfan, *Un compozitor*, în „Flamura”, Reșița, din 21 februarie 1984, rubrica Microenciclopedia Banatului.

Manolache 2005 = *George Enescu. Interviuuri din presa românească (1898-1946)*, Ediția a II-a prefațată, îngrijită și adnotată de Laura Manolache, Editura Muzicală, București.

Monografia Liceului „Moise Nicoară” 1971 = *Monografia Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” din Arad*, I.P. Bucureștii Noi, Arad.

Oallde 1973 = Petru Oallde, *Corul din Grădinari*, Reșița.

Sibianu 1941 = Sabin Sibianu, *Reuniunea de Muzică „G. Dima”. Cu prilejul concertului din 22 februarie a.c.*, în „Lucefărul”, Sibiu, I, serie nouă, 1 aprilie.

Solomon 2007 = Adrian Solomon, *Iacob Mureșianu și Blajul*, Editura Buna Vestire, Blaj.

Solomon 2009 = Adrian Solomon, *Serbările și concertele muzicale ale elevilor blăjeni*, în „Țara Bârsei”, Brașov, serie nouă, revistă on-line de cultură, nr. 8.

Stan 2005 = Constantin-Tufan Stan, *Societatea Corală „Lira” din Lugoj*, Editura Marineasa, Timișoara.

Stan 2010a = Constantin-Tufan Stan, *De la Reuniunea Română de Cântări și Muzică la Corul „Ion Vidu”. 1810-2010. 200 de ani de cânt coral românesc la Lugoj*, Editura Eurostampa, Timișoara.

Stan 2010b = Constantin-Tufan Stan, *Aurel C.*

Popovici Racoviță. Preotul-compozitor și profesorul, Editura Eurostampa, Timișoara.

Stan 2017 = Constantin-Tufan Stan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a, Editura Eurostampa, Timișoara.

Theodoru 1999 = Radu Theodoru, *Urmașii lui Atilla*, Editura Miracol, București.

Velceanu 1929 = Iosif Velceanu, *Corurile și Fanfarele din Banat*, Editura Scrisul Românesc, Craiova.

Voicana 1964 = Academia R.P.R., Institutul de Istoria Artei, *George Enescu*, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și a lui Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana și Elena Zottoviceanu, coordonator: Mircea Voicana, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R., București.

Voicana 1971 = Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istoria Artei, *George Enescu. Monografie*, coordonator: Mircea Voicana, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

Evoluții specifice...

(Urmare din pag. 26)

magazinele evreilor²² din Variaș au fost luate cu asalt și jefuite. La 13 mai 1849, 12 sârbi, considerați „căpetenii de răzvrătiți”, au fost acuzați de „înalță trădare” de către revoluționarii maghiari și împușcați pe locul unde astăzi se află o cruce comemorativă, la numai circa 300 de metri de la marginea comunei, lângă șoseaua spre Periam. Printre cei omorâți se afla și învățătorul sârb Toșa Miladinovici. Doi dintre ei, Arsa Naumov și Damian Marince, n-au fost răniți mortal și au scăpat cu viață, murind mai târziu de moarte naturală²³.

Din zorii Epocii Moderne și până la mijlocul secolului al XIX-lea, comuna Variaș, cunoaște o continuitate de locuire și importante prefaceri: schimbarea stăpânirii otomane cu cea austriacă, colonizările sârbilor și germanilor, mutarea așezării în poziția actuală, trecerea localității din proprietatea Curții de la Viena, în cea a episcopului de Zagreb. Evenimentele revoluționare din anii 1848-1849 nu au ocolit comuna Variaș și au lăsat în urma lor o jertfă de sânge, rămasă în memoria colectivă a localității până în zilele noastre.

²² Evreii au simpatizat cu Kossuth, în speranța că vor depăși statutul de tolerați și vor deveni cetățeni cu drepturi depline. După înfrângerea revoluției au avut de suferit pentru atitudinea lor.

²³ J. Tittenhofer, *op.cit.*, p. 20-25.

Dr. Mircea Rusnac

(Reșița)

Răscoala anticomunistă a țăranilor arădeni din anul 1949

Mijloacele prin care populația României a reacționat față de instaurarea regimului represiv comunist au fost foarte diverse. În zonele de deal și de munte, unde pădurile ocupau suprafețe întinse, locuitorii au ales să recurgă la mișcarea de partizanat, care în Banat a fost extrem de puternică și a acoperit arii întinse. În schimb, în zona de câmpie situația era mai grea, deoarece locuitorii nu aveau pădurea în apropiere, pentru a se putea ascunde la nevoie, atunci când greutatea ajungeau să depășească limita suportabilului. Din acest motiv, mișcările protestatare au fost ceva mai rare în zonele de câmpie. Totuși, și acolo nemulțumirile se acumula și nu de puține ori ele ajungeau să îmbrace forme violente. Așa a fost cazul puternicei răscoale țărănești din județele Arad și Bihor din vara anului 1949.

La sfârșitul lunii iulie și în primele zile ale lunii august 1949, țăranii din zece localități din zona Aradului au inițiat și au participat la o revoltă populară, generată de practicarea unor cote aberante de către regimul comunist, constând în confiscarea grâului direct de la batoze. Aceste localități erau: Ateaș, Apateu, Berechiu, Chereluș, Gurba, Moțiori, Sinteia Mare, Șepreuş, Siclău și Șomoșcheș. (1) În acea vară, oamenii se întorceau acasă plângând, cu căruțele aproape goale, doar cu 10-12 saci de grâu rămași pentru sămânță. (2) Ei știau că de atunci înainte aveau să trăiască doar cu mălai și cu mămăligă. Tot în acea perioadă, celebra plenară a C.C. al P.M.R. din martie 1949 deschisese calea către colectivizarea agriculturii, perspectivă care nu putea decât să-i neliniștească pe țărani. De altfel, în rândurile acestora fuseseră deja operate masive arestări și deportări, pentru a fi deschis drum liber colectivizării, iar pământul și bunurile celor arestați și deportați au constituit baza materială a viitoarelor gospodării colective.

Revolta la care ne-am referit a izbucnit mai întâi la Ucuriș, în județul Bihor, și s-a extins în satele dinspre Arad, la Șepreuş, apoi la Cermei, Șomoșcheș și Berechiu, dar și spre Tinca, în satele bihorene Batăr, Talpoș, Tăut și altele. Dar primele semne de nemulțumire apăruseră mai demult. Astfel, în comuna Berechiu agitațiile începuseră încă din 28 iulie, însă fără a lua forme violente. La Șomoșcheș, deja la 23 iulie, peste 200 de locuitori au semnat o cerere întocmită de Ioan Sas de a nu se mai preda cotele, iar de a doua zi ei au început să o și aplice. (3)

Tot în perioada imediat anterioară izbucnirii răscoalei, în zonă fuseseră împrăștiat manifeste de către o organizație de partizani care activau în județele Arad și Timiș-Torontal,

care cuprindea și preoți catolici. (4) Autoritățile bănuiau că această organizație era în legătură cu profesorul timișorean Nicolae Grivu, care la rândul său avea contacte cu notarul Gheorghe Ionescu, conducătorul cunoscutului grup din Teregova, ambii fiind liberali. Un manifest asemănător mai fusese lipit și pe clădirea Primăriei din comuna Hitiaș, județul Timiș-Torontal. (5) Și foștii membri și simpatizanți ai Partidului Național Țărănesc își intensificau activitatea, conform mărturiilor oficiale.

La 28 iulie, în Berechuiu au intrat doi țărani călare din comuna Talpoș, județul Bihor, care au luat legătura cu localnicii, îndemnându-i să organizeze rezistența împotriva măsurilor luate de guvern referitoare la treieris și colectare, susținând că doar o opoziție de masă va putea avea efect și sorți de izbândă. (6)

Revolta a izbucnit simultan la Berechuiu, Apateu, Șepreuș și Șomoșcheș în 31 iulie 1949, atingând punctul culminant la Șomoșcheș. La Berechuiu, populația adunată în număr mare scanda următoarele lozinci: „Vrem pâine și nu mălai!”, „Vrem libertate!”, „Trăiască regele Mihai!”, „Trăiască Iuliu Maniu!”, „Trăiască regele Carol al II-lea!”, „Jos comuniștii!”. (7) În aceeași zi, în comună s-au constituit grupuri înarmate cu ciomege și pietre, care l-au atacat pe secretarul biroului de plasă Ineu al P.M.R. și l-au bătut, conform raportului redactat de locotenent-colonelul Koloman Ambruș de la Securitatea din Timișoara la 4 august pentru Direcția Generală a Securității Poporului din București. Câteva grupuri înarmate din această comună au încercat să ajungă până la Șomoșcheș, aflat la 3 km. distanță, pentru a extinde răscoala și acolo, dar au fost oprite de grăniceri și de securiști. Țăranii s-au mobilizat și au ieșit în întâmpinarea unui camion cu milițieni, obligându-i pe aceștia să intre în localitate numai după ce erau dezarmați. Populația era foarte înfuriată și striga lozinci insultătoare la adresa regimului, a partidului și a conducătorilor acestuia. A fost căutat pentru a fi linșat președintele Sfatului popular din comună, Iustin Cârlig, care a fugit în ultimul moment cu un camion. (8)

În aceeași zi, și la Apateu s-au constituit grupuri înarmate cu ciomege, furci și arme de foc, care i-au bătut pe învățătorul și pe notarul din comună, care căutaseră să liniștească spiritele. (9) Locuințele celor doi au fost devastate, la fel ca și clădirile Primăriei și ale Școlii primare, dându-se foc la o parte din mobilier și la întreaga arhivă. Se strigau și acolo aceleași lozinci „huliganice”, după expresia lui Ambruș, ca și la Berechuiu. (10)

Pe la orele 21, când milițienii s-au apropiat de comuna Apateu, au început să se tragă clopotele bisericii în semn de alarmă. Populația comunei a început să manifesteze împreună cu femeile și copiii, iar la marginea satului o echipă de șase oameni înarmați cu furci, ciomege și cu o armă Z.B. au așteptat camuflați sosirea milițienilor. Când au luat contact cu aceștia, ei au început să fluiera și mulțimea

a răspuns cu fluierături și cu focuri dese de armă Z.B. Cei șase au fost capturați împreună cu arma pe care o aveau asupra lor. Milițienii s-au retras apoi sub acoperirea armelor, deoarece era întuneric și nu dispuneau de forță suficientă pentru a pătrunde în sat. (11)

La Șepreuș, ziua de 31 iulie a cunoscut aceleași adunări, lozinci și dezordini. Adunarea populației s-a făcut și aici prin tragerea clopotelor, la fel ca în vremea lui Horia și a lui Avram Iancu. Grupurile înarmate cu ciomege, furci și arme de foc au devastat cooperativa comunei, ferma de stat, au incendiat sediul Sfatului popular, arzând întreaga arhivă, au tăiat firele telefonice, la fel ca în Apateu și în Berechuiu, au dezarmat și au bătut o patrulă călare de trei milițieni și au format posturi permanente în jurul satului pentru a împiedica intrarea autorităților comuniste. (12) La ferma de stat au fost uciși trei ștabi pe care răsculații i-au găsit acolo, un al patrulea fiind grav rănit. Delegatul de la județean P.M.R., Balazs, care se afla în comună, a dispărut, ascunzându-se în altă parte. (13)

La Șomoșcheș, grupurile constituite, înarmate la fel ca și cele din restul satelor răscolite, au incendiat arhiva Primăriei și au rupt firele telefonice. În toate cele patru localități se trăgeau clopotele bisericilor ca semn de a se trece la rezistență. (14) Tot la Șomoșcheș a venit să aplaneze conflictul însuși președintele Sfatului popular județean Arad, Petre Bele. Dar cum a înțeles acest ștab de frunte al partidului să se comporte? La reclamațiile țăranilor că nu au ce mânca din cauza cotelor pe care trebuiau să le achite, Bele le-a răspuns cu nerușinare: „Duceți-vă pe islaz și pașteți iarbă!” (15) Răspunsul semăna foarte mult cu cel dat de către primarul comunei Ucuriș, Teodor Cotuna, care avea două clase primare, țăranilor din comuna pe care o conducea: „Mâncați prune și castraveți ca să puteți strânge cureaua!” (16)

La Șomoșcheș, reacția populației față de Petre Bele a fost extrem de violentă. Imediat ce a coborât din mașină pentru a „lămuri” populația cu privire la treieris și colectări, el a fost bătut și trântit la pământ, putând fi cu mari greutate salvat de către însoțitorii săi și transportat la spitalul din Arad. (17) În continuare, populația adunată în mijlocul comunei a depus un jurământ că nu va preda cotele, iar dacă o persoană va încălca acest jurământ, ea urma să fie judecată de către ceilalți.

Autoritățile au reacționat extrem de rapid și cu maximă duritate pentru înăbușirea acestei răscoale. În după-amiaza zilei de 1 august 1949, batalionul de grăniceri din Radna a intervenit, restabilind ordinea în comunele Șomoșcheș, Apateu și Berechuiu. În comuna Șepreuș au acționat 40 de milițieni și 40 de grăniceri, având loc schimburi de focuri și fiind răniți doi grăniceri. În celelalte comune nu s-a tras niciun foc. În comuna Șepreuș au fost arestați 57 de locuitori, fiind executați pe loc Mihai Iancicău de 50 ani, Teodor Pârvu de 36 ani, Ioan Stana de 66 ani și Ioan Pârvu,

cu vârstă neprecizată de autorități. În comuna Șomoșcheș au fost arestați 49, fiind executați pe loc Ioan Faur de 54 ani și Gheorghe Margine de 43 ani. În comuna Apateu au fost arestați 22 și executați pe loc Simion Stana de 28 ani, Ioan Mangu de 34 ani și Petru Moț de 53 ani. În comuna Berechiu au fost arestați 19, fiind executat pe loc Gheorghe Ilonca de 20 ani. (18) Cadavrele celor executați în văzul întregii comunități au fost expuse în stradă, fiind lăsate acolo timp de două zile și două nopți, cu interdicția de a nu se apropia nimeni de ele, nici măcar să le acopere. Familiile celor executați, cuprinzând un total de 33 persoane, au fost evacuate din cele patru comune. (19)

În noaptea de 3-4 august 1949 au mai fost împușcați doi țărani din Apateu, pe motivul că ar fi încercat să fugă de sub escortă. Este vorba despre Aurel Moț de 23 ani și Gheorghe Malița, cu vârsta neprecizată. (20) La 11 august, a fost ucis și fugarul Mihai Haiduc din Berechiu, tot cu vârstă neprecizată, care stătea ascuns în porumb de frica autorităților. (21) În acest fel, numărul total al victimelor din județul Arad se ridică la 13.

Un număr de 10 arestări au fost efectuate și în Moșiori, (22) numărul total al arestaților ridicându-se la 157 de oameni din cinci comune. La 3 august, din gara Cermei a plecat un tren de deportați către Bărgan. (23)

Aurel Moș înlocuia la 12 august un „studiu informativ”, solicitând ca participanții la răscoală „să fie executați”, iar împotriva lor „să se întrebuițeze focul, urmărindu-se lichidarea capilor acestor bande.” În acest scop, din fiecare localitate participantă la răscoale „se vor ridica capii (sic!) acestor acțiuni (în lipsă, familiile acestora) și câte 10-15 familii de chiaburi, afirmați ca dușmani ai poporului.” El mai sublinia, totodată, cu justificată mândrie, că „în timpul operațiunilor au fost executați în regiunea Oradea 16 chiaburi, iar în regiunea Arad 12 chiaburi.” (24) Cifrele erau doar provizorii, întrucât s-a văzut că au mai fost uciși oameni ca urmare a acestor răscoale și în zilele de după înăbușirea lor.

Unele persoane deportate din aceste localități au fost duse cu trenul în regiunea Constanța, în diferite localități, unde au primit domiciliu forțat. Lor nu li s-a permis să ia nimic cu ele, în afara hainelor pe care le aveau. Ajungând la destinație, au fost repartizate tot la țărani înstăriți (așa-ziși „chiaburi”), care, văzându-le cum arătau, s-au îngrozit, înscriindu-se de bunăvoie în colectiv, de frică să nu pățească nenorociri asemănătoare. (25)

Astfel, răscoala s-a limitat la perimetrul acestor comune. Când s-a încercat extinderea ei către est, spre Craiva-Mărăuș, preotul de acolo a ascuns cheile bisericii. Peste câteva ore a venit la el un grup de tineri, printre care era și fiul său, care doreau să dea alarma trăgând clopotele. Ei spuneau că „a început revoluția la Ucuriș și vine și la noi.” (26) Preotul însă a refuzat să le dea cheile. Prin acest fapt, aici s-a limitat extinderea răscoalei, mai ales că veneau

zvonuri despre represaliile necruțătoare și despre morții de pe stradă din comunele învecinate.

După liniștirea satelor, care au fost pedepsite atât de nemilos, colectarea cerealelor a continuat ca și înainte. Confiscarea grâului s-a făcut foarte ușor, direct la batoze, însă porumbul era deja recoltat de țărani și se afla în podurile caselor. De aceea, Comitetul județean de colectare a trimis în fiecare sat câte doi muncitori de la întreprinderile arădene. S-au format comisii din câte cinci persoane: doi muncitori, doi delegați ai Primăriei și în mod obligatoriu și preotul satului, care mergeau din casă în casă cu munca de lămurire, pentru ca țărani să dea și porumbul de bunăvoie și explicând că țara avea sarcini de îndeplinit de pe urma războiului. Cei care au refuzat să predea porumbul au fost și ei arestați și catalogați drept „dușmani ai poporului”, după cum își amintea peste ani preotul din Gurba, Iosif Stoica, participant la aceste comisii de tristă faimă. (27)

În acest mod, distrugerea țărănimii s-a făcut sistematic, prin teroare, arestări, procese, închisori și deportări. Au fost loviți mai întâi țărani mai înstăriți, adică cei mai harnici și mai buni gospodari. Urmărire acestor fapte se resimt și astăzi.

În încheiere, vom face apel la o altă mărturie, foarte interesantă, în legătură cu aceste răscoale, aparținându-i fostului partizan cărășean Iosif Cireșan Loga. Deținut în lagărul de la Peninsula, acesta a fost coleg de suferință cu câțiva țărani participanți la ele, printre care Ioan Sas, Petru Scrob și Toader din Șomoșcheș. Ei i-au relatat că se răsculaseră pentru a nu mai da grâu, apoi îi alungaseră pe toți zbirii de la Primărie și au instalat un primar dintre țărani, au alungat securiștii și au baricadat toate căile de acces către sat. Acolo ei au fost stăpâni pe situație timp de trei zile, conform relatării acestor participanți. Armata de la Arad a intervenit cu tunuri și tancuri, țărani fiind fără arme, doar cu securi, furci și coase. Ei au apărat baricadele, punând în față femeile și copiii, pentru ca armata să nu tragă. Totuși, armata a tras în plin în urma ordinelor procurorului Mihai Ștefănescu, iar tancurile au trecut peste baricade. Au fost împușcați atunci laolaltă bărbați, femei și copii, care au fost socotiți toți drept capi ai răscoalei. Timp de trei zile nu a avut nimeni voie să îi ridice sau să îi îngroape. Fiind vară, miroseau și veneau muștele pe ei. Alți țărani au fost arestați și pedepsiți de Tribunalul din Timișoara la ani grei de pușcărie, fiind trimiși la canal sau în alte lagăre de exterminare. Ioan Sas din Șomoșcheș, cel care întocmise lista cu țărani care nu mai voiau să achite cotele, avea caninii extrași cu cleștele pe viu ca să spună cine i-a organizat. (28)

Ca o ironie a soartei, procurorul Ștefănescu, cel atât de zelos odată, ajunsese și el în lagărul de la Peninsula, împreună cu o parte dintre victimele sale, cazul nefiind deloc neobișnuit în anii stalinismului. Când el s-a întâlnit întâmplător în lagăr cu țăranul Toader din Șomoșcheș, nu l-a

recunoscut pe acesta. Toader i-a oferit o bucată de pâine, pe care Ștefănescu a mâncat-o imediat. Atunci Toader i-a spus că el i-a dat pâine, iar Ștefănescu îi dăduse lui nouă ani de pușcărie și dăduse ordin armatei să tragă în țărani și în copiii lor. Ca urmare, Dumnezeu l-a pedepsit, a conchis Toader. Ștefănescu a pus capul în pământ și nu a mai zis nimic. Doar oamenii din brigada lui de muncă spuneau că el nu vorbea nimic cu nimeni, iar noaptea nici nu se culca, ci se plimba prin baracă. (29)

Note:

1 Adrian Brișcă, *Rezistența armată anticomunistă din România 1944-1962*, www.miscarea.net/Brisca.htm

2 Steliana Breazu, „Am fost martor la revoltele țărănești din județul Arad” – anul 1949, în *Analele Sighet 7. Anii 1949-1953: mecanisme terorii*, București, 1999, p. 693.

3 Teodor Stanca, *Răscoalele țărănești din 1949 din județul Arad, reflectate în documentele organelor de represiune*, în *loc. cit.*, p. 677.

4 *Ibidem*, p. 678.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, p. 677.

7 *Ibidem*, p. 676.

8 *Ibidem*, p. 675-676.

9 *Ibidem*, p. 676.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*, p. 675.

12 *Ibidem*, p. 677.

13 *Ibidem*, p. 675.

14 *Ibidem*, p. 677.

15 Steliana Breazu, *op. cit.*, p. 694.

16 Steliana Breazu, Eleonora Criste, *Revolta țărănească anticomunistă de la Ucuriș-Bihor din anul 1949*, în *loc. cit.*, p. 697.

17 Teodor Stanca, *op. cit.*, p. 675, 677.

18 *Ibidem*, p. 679-680.

19 *Ibidem*, p. 680.

20 *Ibidem*, p. 684.

21 *Ibidem*, p. 683.

22 Adrian Brișcă, *op. cit.*

23 *Ibidem*.

22 Marius Oprea, *Pișa-ne-am pă mormântul lor (portrete de securiști)*, <http://www.tiuk.reca.net/5/31.html>

25 Steliana Breazu, Eleonora Criste, *op. cit.*, p. 700.

26 Steliana Breazu, *op. cit.*, p. 695.

27 *Ibidem*.

28 Iosif Cireșan Loga, *Lupta partizanilor din Munții Arinișului*, ms.

29 *Ibidem*.

Bibliolog **Gabriela Șerban**

(Bocșa)

Bocșeni la Alba Iulia

Birăiescu (Birescu) Nicolae – S-a născut în 6 ianuarie 1884 în comuna Peștere, jud. Caraș-Severin. Studii juridice la Budapesta, doctor în drept, diplomă de avocat, avocat definitiv în Baroul Timiș din 23 iulie 1912. Judecător din 1920. În 1922 își deschide birou de avocatură în Bocșa Montană.

În toamna anului 1918 s-a implicat în acțiunile care au pregătit unirea la Alba Iulia. De pildă, în data de 10 noiembrie 1918, în sala mare a berăriei din localitatea Bocșa Montană a avut loc o ședință prezidată de Aurel Oprea în care, printre alții, a fost ales ca membru al Consiliului Național Român, Nicolae Birăiescu. La închiderea adunării cei prezenți au cântat „Deșteaptă-te române”. Peste câteva săptămâni, la 27 noiembrie 1918 a avut loc adunarea electorală a circumscripției Bocșa în care Nicolae Birăiescu a fost ales delegat al cercului electoral și reprezentantul românilor la Alba Iulia.

În anul 1919 a renunțat la profesia de avocat și a intrat în magistratură în calitate de judecător, urmând apelul Consiliului Dirigent. La 16 martie 1922 solicită înscrierea pe tabloul avocaților definitiv. Fiind reînscris, își deschide birou de avocatură în Bocșa Montană. A desfășurat o activitate intensă și pe plan cultural în cadrul despărțământului Bocșa al Asociației ASTRA.¹

Bibliografie și referințe:

Munteanu, Ioan, Zaberca, Mircea Vasile, Sârbu, Mariana. *Banatul și Marea Unire 1918*. Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului, 1992.

Gruneanțu, Lazăr. *Istoria Baroului Timiș*. Ed. a II-a, rev. Timișoara: Mirton, 2012;

Gruneanțu, Lazăr. *Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon*. Timișoara: ArtPress, 2017, p. 53-54.

Gruneanțu, Lazăr; Ionescu, Mirel. *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2018.

Șerban, Gabriela, Costea, Valentin. *Reprezentanți bocșeni la Marea Unire de la Alba Iulia 1 Decembrie 1918*. Prefață Gheorghe Jurma. Reșița: TIM, 2018 (Bocșa – istorie și cultură).

Ioachim Perian – Ioachim Perian s-a născut la Bocșa în 17 septembrie 1884 și moare tot la Bocșa, jud. Caraș-Severin, la 17 ianuarie 1955.

¹ Lazăr Gruneanțu, Mirel Ionescu. *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2018, p. 235.

Compozitor, dirijor, profesor. Absolvent al Școlii preparandală din Timișoara în 1903. Desfășoară o activitate didactică de excepție până la pensionare (1941). A făcut parte din grupul de profesori ai Școlii pentru tineri dirijori țărani români (1934) alături de Iosif Velceanu, Ion Crișan, Vadim Șumski etc. A fondat și a dirijat *Corul mixt al Reuniunii de Cântări din Bocșa Montană*; la Timișoara a pus bazele și a condus *Societatea muzicală „Cercul tinerimii”*, a fost instructor alături de Sabin V. Drăgoi la *Societatea Muzicală „Doina” din Timișoara*; a fost președintele *Asociației Corurilor și Fanfarelor Române din Banat*, iar în 1935 a fost dirijor onorific al *Corului „Crai Nou” din Timișoara*. Ca și compozitor desfășoară o activitate componistică deosebită, realizând și culegând și melodii psaltice din Banat și Transilvania.

La Bocșa Montană va desfășura o intensă activitate didactică și culturală, va dirija corul mixt al Casinei, va organiza spectacole de teatru: „Între memorabilele evenimente culturale la care Ioachim Perian a reprezentat arta cântului coral bocșean menționăm: participarea în anul 1905 la serbările prilejuite de sfințirea steagului Reuniunii Române de Cântări și Muzică din Reșița (unde dirijor era Iosif Velceanu, fost învățător și dirijor la Bocșa Montană între anii 1892-1893); concertul susținut la Bocșa Montană în același an cu ocazia Adunării generale a învățătorilor din Cercul Bocșa, unde a participat și I. Ștefan Paulian, dirijorul corului „Doina” din Turnu Severin; memorabilul concert susținut în 1906 la București la Arenele Romane, la Festivalul Coral organizat în cadrul Expoziției jubiliare (40 de ani de domnie a regelui Carol I); prezența corului „Armonia”, dirijat de Ioachim Perian la serbările desfășurate la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918”, consemnează muzicologul Constantin Tufan Stan în volumul „*Vi-l prezentăm pe Ioachim Perian*”, apărut la Reșița, editura Timpul în 2004, sub egida Bibliotecii Orașenești „Tata Oancea” Bocșa, în seria „Bocșa – istorie și cultură”.

În toamna lui 1918 Ioachim Perian era student la Cluj, însă îl găsim în Bocșa natală aducându-și contribuția în pregătirea Unirii. A participat la adunarea populară din 10 noiembrie 1918, când s-a constituit C.N.R. Bocșa Montană sub președenția avocatului A. Oprea. Tot atunci s-a înființat o „cancelarie populară” cu scopul asigurării alimentației publice, aceasta fiind sub conducerea lui Ioachim Perian. De asemenea, a fost ales să reprezinte *Reuniunea Română de Cântări și Muzică* la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

În anul 2004, cu ocazia aniversării celor 120 de ani de la nașterea profesorului și compozitorului Ioachim Perian, biblioteca bocșană propune confecționarea și amplasarea unei plăci omagiale pe casa natală a compozitorului și editarea unui volum de studii și evocări

despre viața și activitatea acestuia, ca o lucrare omagială menită să-l repună pe harta culturală bocșană pe unul dintre cei mai puțin cunoscuți muzicologi bocșeni. Astfel ia naștere volumul *Vi-l prezentăm pe Ioachim Perian* în seria „Bocșa – istorie și cultură”, iar pe casa din Bocșa Montană este așezată o placă din marmoră. Documentele pe care proprietarii casei le mai dețineau – atât la Ioachim Perian, cât și la Dr. Corneliu Diaconovici – au fost predate Bibliotecii Județene „Paul Iorgovici”, directorului de la acea vreme, Nicolae Sârbu.

Datorită profesorului și directorului adjunct Radu Burcea-Iancu de la Liceul Teoretic „Jean Louis Calderon” din Timișoara, din anul 2017 sala festivă a acestei prestigioase instituții școlare poartă numele prof. Ioachim Perian. Domnul profesor Burcea specifică faptul că din anul 1895 până în anii '50 aici a funcționat Școala Normală de băieți din Timișoara, iar într-un anuar din anii '20, în cadrul corpului profesoral se găsește și Ioachim Perian ca profesor de muzică. A activat mult în școală, a contribuit la dotarea cu instrumente muzicale, a creat un cor și o orchestră, așadar Ioachim Perian are câteva merite de necontestat pentru care, iată, chiar și după foarte mult timp, este apreciat și onorat.

Bibliografie:

Banatul și Marea Unire 1918 / Ioan Munteanu, Vasile M. Zaberca, Mariana Sârbu. Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului, 1992;

Întoarcerea numelui. Orașul Bocșa în timp / Ioana Cioancăș. Reșița. Timpul. 1997;

Istorie și artă bisericească. Biserici din Protopopiatul Ortodox Român Reșița / Gheorghe Jurma și Vasile Petrica. Reșița: Timpul, 2000;

Vi-l prezentăm pe Ioachim Perian / pref. și coord. Gabriela Șerban. Reșița. Timpul, 2004. (Bocșa – istorie și cultură; 10);

Cărășeni de neuitat III / Petru Ciurea, Constantin Falcă. Timișoara. Eurostampa. 2010;

Muzicieni din Banat: lexicon / Ioan Tomi. Timișoara. Eurostampa, 2012;

Biblioteca, între datorie și pasiune. 60 de ani de lectură și bibliotecă publică la Bocșa / Gabriela Șerban. Reșița: TIM, 2013 (Bocșa – istorie și cultură; 30);

Cărășeni de neuitat XXVIII / Constantin Falcă. Timișoara: Eurostampa, 2016;

Cărășeni de neuitat XXXI / Constantin Falcă. Timișoara: Eurostampa, 2016.

Șerban, Gabriela, Costea, Valentin. *Reprezentanți bocșeni la Marea Unire de la Alba Iulia 1 Decembrie 1918*. Prefață Gheorghe Jurma. Reșița: TIM, 2018 (Bocșa – istorie și cultură).

Prof. Iancu C. Berceanu
(*Sănnicolau Mare*)

Aspecte geografice ale evoluției structurii etnice a populației Banatului (sinteză)

1 Poziția geografică și limitele

Banatul este o provincie istorică situată în sud-vestul României, între 46°25' latitudine nordică (Sânmartin, județul Arad), 44°31' latitudine sudică (Svinița, județul Caraș-Severin), 44°31' latitudine sudică, 20°15' longitudine estică (Beba Veche, județul Timiș), 22°10' longitudine estică (Vama Marga, județul Caraș-Severin)¹.

Limitele naturale ale Banatului sunt: Valea Mureșului la nord, Valea Dunării la sud, Valea Tisei la vest, Masivul Poiana Ruscă la est. În componența României au intrat 2/3 din Banatul istoric (18.966 km² din 28.526 km²), restul revenind Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor și, respectiv, Ungariei.

Limita nordică a provinciei a generat numeroase dezbateri, fiind aduse diferite argumente de natură istorică, geografică și socio-culturală. Cei mai mulți geografi suprapun Banatul Regiunii Timișoara și Regiunii Arad, care au funcționat ca unitate administrativ-teritorială între anii 1950 și 1960, precum și Regiunii Banat care a funcționat între 1960 și 1968. Acest teritoriu cuprinde și zone situate la nord de Valea Mureșului, însă argumentele de ordin identitar pledează în favoarea acestei limite². Mai multe studii sociologice și demo-geografice relevă faptul că locuitorii zonei cuprinse între Mureș și Crișul Alb se consideră a fi bănățeni. Dealtfel, identitatea regională de „bănățean” este întâlnită și la populațiile autohtone din vestul Județelor Hunedoara, Gorj, Mehedinți.

2 Vechimea locuirii și evoluția istorico-demografică

Cele mai vechi urme de locuire din Banat datează din Paleolitic (35.000-40.000 ani în urmă), fiind atestate în 2002 prin descoperirile de la Peștera cu oase, de pe Valea Minișului, județul Caraș-Severin³. Alte descoperiri din epoca pietrei s-au făcut pe tot cuprinsul regiunii, mai cu seamă din neolitic.

În antichitate, teritoriul a făcut parte din formațiunile prestatale ale celților și, ulterior, ale dacilor. În urma războaielor daco-romane din 101-102 și 105-106, Banatul a intrat integral în componența Imperiului Roman, ca parte din Provincia Dacia. După retragerea aureliană din anii 271-275, au rămas însă unele locații cu rol de capăt de pod al imperiului în lumea de la nord de Dunăre: Dierna (Orșova), Arcidava (Vărădia), Lederata.

În secolul V, nordul Banatului a constituit fieful hanatului hun al lui Attila. În 454, hunii sunt înfrânți de gepizi, care, ulterior, în 567, sunt alungați de aici de către coaliția longobardo-avară. Avarii au stăpânit Panonia și Banatul până la finele secolului al VIII-lea, când hanatul lor a căzut sub loviturile concertate ale francilor și bulgarilor.

Intrarea în orbita Țaratului bulgar, după 976, a adus Banatului – locuit, pe atunci, de slavi, valahi, cumani, pecenegi –, primele forme de organizare politică autonomă, sub forma voievodatului și a cnezatelor. Istoria Banatului ca voievodat sau ducat autonom (suzeran Țaratului bulgar) a fost, însă, scurtată de invazia maghiarilor. Aceștia l-au înfrânt la Tomnatic pe Ahtum, ultimul voievod, care își avea reședința la Morisena (Cenadul de astăzi), în 1013. Ahtum a fost creștin și a întemeiat, în 1002 și 1003 două mănăstiri de rit grec: una în capitală și una (*Aytonmonostora*) în apropierea orașului actual Pecica⁴.

În cursul secolelor XI-XII, Banatul și Transilvania intră, treptat, în stăpânirea regilor arpadieni, pentru ca, după invazia mongolilor din 1241-1246, să fie organizate primele comitate și să înceapă construcția sistemului defensiv de cetăți și donjoane, la Vârșeț, Cacova (Grădinari – Caraș), Ciacova, Lipova, Șiria, Deva. În cursul secolului al XIII-lea se consolidează și administrația maghiară. Apar primele orașe și târguri: Timișoara, Lugoj, Karan-Sebeș, Krassovar (Carașova). Populația Banatului crește prin stabilirea, aici, alături de valahii autohtoni, a comunităților de țărani sârbi și bulgari. Maghiarii au fost prezenți mai cu seamă prin aparatul administrativ și politico-militar⁵.

În 1552, Cetatea Timișoara cade în mâinile turcilor, iar Banatul intră, până în 1716, în componența Imperiului Otoman. A fost o perioadă de regres general. Populația a scăzut în mai toate localitățile. Conscriptia lui Marsigli din 1717 consemnează majoritatea localităților bănățene cu populație stabilă diminuată până sub 100 locuitori sau chiar depopulate⁶.

În 1718 se semnează Pacea de la Passarowitz, care pune capăt Războiului austro-turc din 1716-1718. Ca urmare, Banatul intră în stăpânirea Casei de Habsburg, ca provincie camerală, aflată sub conducerea directă a împăratului, până în 1778. Acest fapt, conjugat cu lipsa unei elite nobiliare locale, a favorizat aplicarea multor reforme inițiate de împărații Carol al VI-lea (1711-1740) și Maria Terezia (1740-1780).

În cursul secolului al XVIII-lea s-au succedat trei valuri de colonizări cu șvabi (germani): 1718-1740 (aproximativ 40.000), 1744-1778 (aproximativ 75.000), 1782-1787 (aproximativ 60.000). Șvabii au fost colonizați în Câmpia Banatului⁷. În Banatul montan (Reșița, Anina, Oravița, Sasca, Ciclova, Heuerdorf, etc.) au fost aduși în aceeași perioadă germani din Regiunea Sudetă și din Tirol⁸.

De asemenea, pentru a completa deficitul demografic, au mai fost aduși în Banat, în perioada 1718-1848, slovaci, cehi (pemi), bulgari, ucraineni, precum și români din Transilvania și Oltenia.

După înăbușirea revoluției, în 13 august 1849, la Șiria (localitate aparținând Banatului), Banatul a făcut parte, până în 1860, din provincia „Voivodina sârbească și Banatul timișan”, cu capitala la Timișoara. În această perioadă nu s-au efectuat colonizări.

Între 1860 și 1919 Banatul a fost reîncorporat Ungariei. La cumpăna secolelor XIX-XX, administrația maghiară a urmărit să își consolideze poziția prin colonizarea cu maghiari. Apogeul colonizărilor a fost atins în perioada 1880-1910. Cele două recensăminte reflectă creșteri demografice semnificative ale populației maghiare în Banat. Colonizări s-au făcut la: Moșnița Nouă, Cruceni, Otelec, Uivar, Cenei, Țipari, Fibiș, Tormac etc.

De asemenea, la cumpăna secolelor XIX-XX în ecuație intră și fenomenul de emigrare, nemaîntâlnit în Banat din vremea ocupației turcești. Creșterea demografică i-a determinat pe bulgarii beșenoveni să emigreze pentru a întemeia sate noi în Bulgaria (Bardare, Bardanski Gheran), în Banatul sârbesc actual (Ivanovo, Giurgevo) și în Câmpia Moraviței (Breștea)⁹. Un număr însemnat de bănățeni și-au încercat norocul peste Atlantic, mai întâi în S.U.A. și apoi în Argentina¹⁰.

Anul 1918 a adus Banatului o unire doar formală. Prezența trupelor sârbe și pretențiile teritoriale ale sârbilor mențineau situația tensionată și viitorul incert. Abia către sfârșitul anului 1919, teritoriul actual al Banatului românesc a intrat de facto în componența României.

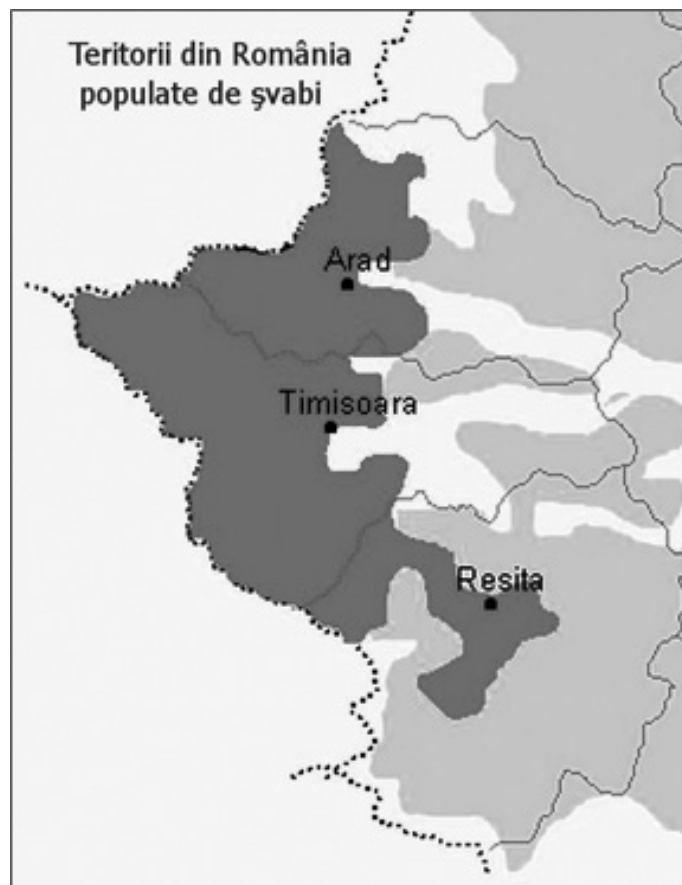
Tratatele de pace care au consfințit sfârșitul conflagrației mondiale obligau România la respectarea statutului minorităților, în speță, la tolerarea și chiar sprijinirea conservării identității etnice a minorităților. Pe de altă parte, industria și urbanizarea au progresat lent în perioada interbelică, astfel că structura etnică nu s-a modificat foarte mult până în 1945.

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a adus transformări radicale în structura etno-socială a regiunii. Mulți etnici germani au emigrat sau au fost deportați. În locul lor au fost aduși români din estul și nordul țării, precum și refugiați din teritoriile ocupate de U.R.S.S. De asemenea, un efect hotărâtor l-a avut diferența mare de fertilitate dintre populația bănățeană autohtonă, intrată în faza de stabilizare a tranziției demografice, și populația românească imigrată din zone cu fertilitate specifică mult mai ridicată. Apoi, în 1966 s-a emis Decretul 770 care interzicea practicarea avortului ca politică de planificare familială. Populația românească, mai tânără și cu potențial reproductiv mai mare, a fost favorizată în detrimentul populației autohtone neromânești.

Totuși, creșterea demografică, susținută de imigrări, a suferit un recul după 1990, din cauza creșterii ratei emigrației (mai ales germanii, cehii, urmași apoi de români). Recensământul din 2011 înregistrează o scădere generalizată a efectivului demografic la nivelul tuturor localităților.

3 Structura etnică a populației – disparități teritoriale

Recensământul populației din 2011 relevă o pondere net majoritară a populației românești (80,89%). Următoarele minorități, în ordinea ponderii sunt cea maghiară (5,12%), romă (2,48%) și cea sârbă (1,98%). Din cauza emigrărilor masive din ultimii 50 de ani germanii reprezintă doar 1,11%. În schimb, o tendință ușor ascendentă au ucrainenii (0,79%) datorită sporului natural și stabilirii, în Banat, a unui număr mare de ruteni din Maramureș și huțuli din județul Suceava¹⁴.

Românii formează din timpuri istorice majorități nete în sudul, centrul și estul Banatului. Ponderea lor a crescut, după 1930, și în Câmpia Timișului (unde erau minoritari) prin imigrare din Transilvania, Moldova și Oltenia¹⁵.

Germanii formau majorități compacte la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea în Câmpia Timișului, Câmpia Jimboliei, precum

și în vestul Câmpiei Vingăi. Acestea au fost, de altfel, zone slab populate în care s-au așezat șvabi în cursul secolului al XVIII-lea.

Comunele și orașele cu populație net majoritară germană au fost:

- În județul Timiș: Timișoara, Sănnicolau Mare, Jimbolia, Lovrin, Biled, Șandra, Tomnatic, Lenauheim, Gottlob, Grabaș, Bulgăruș, Biled, Becicherecu Mic, Periam, Teremia Mare, Cărpiniș, Ciacova, Giarmata, Grăniceri, Jamu Mare, Liebling, Moravița, Deta, Pișchia, Nițchidorf, Orțișoara, Peciu Nou, Recaș, Sănandrei, Sănmihaiu German, Săcălaz, Șag, Iohanisfeld.

- În județul Caraș-Severin: Anina (Steierdorf), Oravița (Oravița Montană), Ciclova Montană, Sasca Montană, Iertof.

- În județul Arad: Zădăreni, Fântânele, Sănpetru German, Secusigiu, Șagu, Vladimirescu, Șemlac.

Maghiarii au populat această regiune încă din secolul al XI-lea. În evul mediu, însă, prezența lor se reducea la soldați, nobili și servitori. Cei mai mulți se aflau în centrele de comandă politică și ecleziastică: Cenad, Timișoara și Lugoj. După instaurarea monarhiei dualiste, în 1867 și, mai cu seamă, după 1880, tot mai mulți maghiari au fost colonizați în Câmpia Banatului, cu scopul de a dilua majoritățile românești și germane. Astfel, ponderea lor s-a dublat în ultimele decenii de existență a Imperiului Austro-Ungar.

Sârbi au fost atestați în Banat încă înainte de invazia maghiarilor și sunt, alături de români, cei mai vechi locuitori ai Banatului.

În jurul anului 1900 formau majorități compacte în multe localități bănățene:

- În județul Timiș: Saravale, Sănpetru Mare, Cenadul Mare, Dinaș, Gelu, Cenei, Beregsău Mic, Ivanda, Stanciova, Petrovaselo.

- În județul Caraș-Severin: Belobreșca, Moldova Veche, Divici, Pojejena, Socol, Liubcova, Zlatița, Câmpia.

- În județul Arad nu au format în nicio localitate procente de peste 40%, însă numărul lor era semnificativ în Felnac, Arad, Radna, Lipova, Nădlac.

Bulgarii au fost așezați la începutul secolului al XVIII-lea în Dudești Vechi (Beșenova Veche) și Vinga. Din centrul lor de la Dudeștii Vechi, unde și astăzi dețin ponderea, bulgarii au roit și au înființat Colonia Bulgară (sat în curs de dispariție, din care ultimul bulgar a decedat în 2015), Breștea, precum și alte localități aflate astăzi în Banatul sârbesc.

Cehii au fost aduși în ultimul val de colonizare habsburgică, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și așezați în Munții Locvei și Almăjului la Eibenthal, Bigăr, Sfânta Elena – unde au format majorități demografice. De asemenea, numărul lor a fost semnificativ în Oravița, Anina și Reșița.

Slovacii au fost colonizați în Nădlac, Brestovăț

RECENSĂMÂNT	POPULAȚIA STABILĂ	Români	Maghiari	Romi	Ucraineni	Germani	Sârbi și croați	Slovaci	Bulgari	Cehi	Altă etnie
1880	827999	53,00%	11,00%	N	N	26,00%	4,00%	1,00%	0,90%	1,40%	2,70%
1900	958964	51,30%	12,14%	N	N	25,00%	4,80%	1,00%	0,90%	1,40%	3,46%
1910	995674	51,20%	14,20%	N	N	23,20%	4,40%	1,21%	0,90%	1,30%	3,59%
1930	965674	54,20%	13,40%	0,80%	N	22,40%	4,30%	1,10%	0,90%	1,10%	1,80%
1956	988719	64,30%	12,30%	0,90%	0,40%	14,50%	3,70%	1,00%	0,80%	0,70%	1,40%
1977	1370859	74,90%	9,00%	0,80%	0,50%	9,80%	2,70%	0,70%	0,60%	0,40%	0,60%
1992	1290128	85,10%	4,78%	2,45%	0,78%	2,93%	2,06%	0,71%	0,43%	0,27%	0,49%
2011	1222038	80,89%	5,12%	2,48%	0,79%	1,11%	1,98%	0,48%	0,44%	0,20%	6,53%

Evoluția demografică și structura etnică a populației Banatului între 1880 și 2011.

Localitățile cu cele mai mari ponderi ale maghiarilor în jurul anului 1900 au fost:

- În județul Timiș: Tormac, Uivar, Otelec, Foeni, Giera, Gătaia, Dumbrăvița, Moșnița Nouă, Dumbrava.

- În județul Caraș-Severin nu au fost localități cu populație majoritar maghiară.

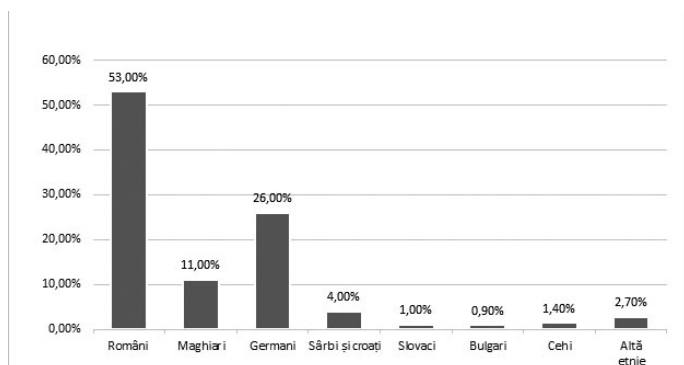
- În județul Arad: Pecica, Turnu, Peregu Mare, Iratoșu. De asemenea, număr semnificativ de maghiari, dar fără a forma o pondere majoritară, a fost în Vinga, Nădlac, Arad, Lipova.

– unde au format majorități. De asemenea, un număr semnificativ de slovaci exista în Arad, Lipova, Reșița și alte centre urbane.

Ucrainenii au fost așezați în cursul secolului al XIX-lea în nordul Dealurilor Banatului, la Copăcele și Zorile. Apoi, după 1950, s-au extins și la Știuca și Bârna, lângă Lugoj. În ultima jumătate a secolului XX mulți ucraineni din județele Maramureș și Suceava s-au așezat în satele părăsite de șvabi: Tomnatic, Variaș.

Romii au fost menționați în documente în Banat încă

din secolul al XVIII-lea, dar prezența lor în regiune a fost, cu siguranță, mai veche. Nu există localități în care să fi format grupuri majoritare, dar începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, numărul lor a crescut rapid, datorită sporului natural, dar și imigrației. În satele bănățene romii

**Structura etnică a populației Banatului
la Recensământul din 1880**

se așezau la periferie unde formau comunități segregate. Nomadismul a fost aspru pedepsit de autorități încă din secolul al XVIII-lea. În prezent, comunități rome numeroase se află cu precădere în mediul rural, în sate care s-au depopulat fie din cauza plecării germanilor în Germania, fie din cauza plecării locuitorilor în centrele industriale Reșița și Timișoara. Procente semnificative, dar nu majoritare, formează în satele din apropierea Reșiței (Ticvanu Mare, Secășeni, Doclin), Lugojului (Măguri – singurul sat în care dețin majoritatea), triunghiul Jimbolia-Timișoara-Sânnicolau Mare (Dudeștii Noi, Comloșu Mare, Saravale, Sânpetru Mare)¹⁶.

Recensământul din 2011 relevă existența mai multor localități bănățene în care populațiile minoritare reprezintă peste 20%, dar ponderea acestora urmează un trend descendent. Principalele cauze sunt bilanțul natural negativ și emigrarea tinerilor. De asemenea, căsătoriile mixte duc, în multe cazuri, la pierderea identității etnice.

În Banat cele mai multe localități cu populație minoritară se află în Câmpia Timișului, datorită faptului că acesta a fost principalul teritoriu de colonizare în secolele XVIII-XIX. Analizând în județul Timiș distribuția spațială a unităților administrativ-teritoriale cu ponderi de sub 80% a populației românești, observăm că acestea corespund localităților neromânești consemnate în sursele documentare din secolele XVIII-XIX. O situație similară s-a păstrat și în județul Arad.

Note:

1 Crețan, Remus, 1999, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat. Studiu geografic (sfârșitul secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea)*, Editura Universității de Vest, Timișoara, p. 8.

2 Idem, p. 9.

3 Erik Trinkausa*, Ștefan Milota, Ricardo Rodrigo, Gherase Mircea, Oana Moldovan, *Early modern human cranial remains from the Peștera cu Oase, Romania*, Journal of Human Evolution 45(3):245-53 · October 2003, doi:10.1016/j.jhevol.2003.08.003

4 Madgearu, Alexandru, 1993, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în Banatica, 12, Reșița, 1993, 2, p. 5-12.

5 Andea, A., 1996, *Banatul cnezial până la înstăpânirea Habsburgică (1718)*, Editura Banatica, Reșița.

6 Ehrler, J., 1972, *Banatul, de la origini până acum, 1774*, Editura Facla, Timișoara.

7 Țintă, A., 1972, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-740*, Ed. Facla, Timișoara.

8 Narai, E., 2008, *Aspecte privind situația minorității germane din județele Caraș și Severin în anii 1940-1944*, în Analele Banatului, SN., Arheologie-istorie, XVI, Timișoara 2008.

9 Berceanu I., Ronkov A., Parvan M., Mirkovics A., Kalcsov C., Vasilcin I., Sârbu I., Ganciov E., Boboiciov M., Velciov P., 2006, *Monografia localității Dudeștii Vechi Jud. Timiș*, Editura Mirton, Timișoara.

10 Munteanu, Ion, 2005, *Emigrări din Banatul istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie, XII-XIII, 2004-2005.

11 Munteanu, Ion, 2006, *Banatul istoric 1867-1918. Așezările. Populația, vol. I*, Editura Excelsior Art, Timișoara.

12 www.recensamantromania.ro/rezultate-2/.

13 www.recensamantromania.ro/istoric/vizualizati-rezultate-rpl-1992-si-2002/.

14 www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/.

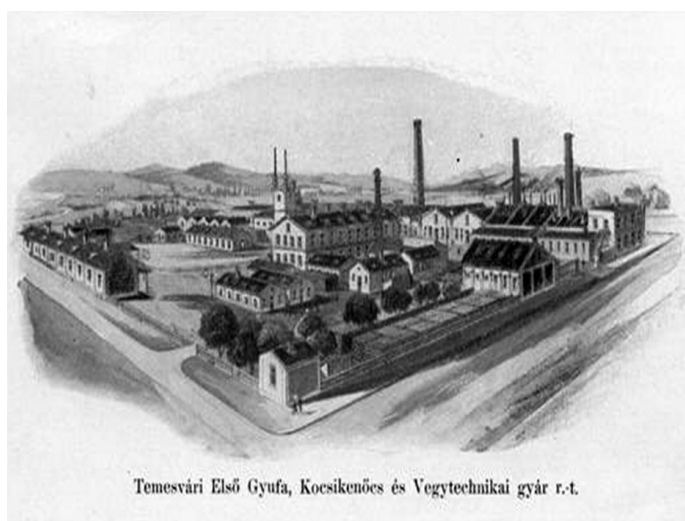
15 www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm

16 Crețan, Remus, 1999, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat. Studiu geografic (sfârșitul secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea)*, Editura Universității de Vest, Timișoara

Ec. Dorotea Momir
(Timișoara)

Producerea de chibrituri în Banat

Suntem cu toții, zi de zi, martorii dispariției vechii industrii românești, care a cuprins și industria Timișoarei, atât sub aspectul producției propriu-zise, cât și din punct de vedere fizic, clădirile fiind lăsate în paragină, iar mai apoi demolate.

Temesvári Első Gyufa, Kocsikenőés és Vegytechikai gyár r.t.

Prima Fabrică de Chibrituri, Unsoare de Căruță și Produse Chimice din Timișoara S.A.

Motivele sunt multiple și nu este nici locul și nici momentul potrivit să analizăm noi motivele ce duc la aceste realități.

Este îmbucurător totuși faptul că, în afara celor care trec nepăsători pe lângă aceste clădiri, mai există și acei oameni care încearcă, prin diverse modalități ce le stau la îndemână, să militeze pentru păstrarea lor, pentru conservarea și chiar pentru introducerea lor în circuitul turistic. Dar să fim realiști, în majoritatea cazurilor aceste demersuri sunt fără succes, fără rezultat. Și ce păcat, aș adăuga eu.

Dar ce altceva s-ar mai putea face?

Ei, bine, se poate, pentru că mai există și o altă restrânsă categorie de oameni, pasionați de păstrarea și conservarea memoriei acestor locuri, care încearcă să readucă în atenția semenilor existența de odinioară a acestora, pentru a le prezenta istoricul, imaginile și tot ce este legat de aceste imobile.

Dacă e să amintim câteva din vechile fabrici, care au făcut parte din zestrea industriei timișorene, ar trebui să amintim următoarele: fabrica de lactate „Untim”, fabrica de legume și fructe „Fructus”, fabrica de pâine din zona Cetate, fabrica de încălțăminte „Filty”, clădiri demult sau recent demolate, dar și altele care încă mai există fizic, dar stau ca niște relicve, mărturii ale trecutului, așteptându-și resemnate viitorul: fabrica de tutun și țigarete, fabrica de ciorapi, fabrica de mase plastice „Dermatina”, fabrica „Soventul”, fabrica de ciocolată „Kandia”, abatorul, fabricile din domeniul industriei textile: „Arta textilă”, „1 iunie”, „ILSA”, „Uzinele Textile Timișoara”, fabricile din industria prelucrării cărnii „Comtimul” și aș mai putea continua...

Dar câți dintre dumneavoastră știu sau au auzit că în Timișoara a existat și o fabrică de chibrituri?

Fabrica de chibrituri de la Timișoara

În diversele monografii editate la începutul secolului XX, („Mica monografie a Orașului Liber Regal Timișoara”, autor dr. Berkeszi István, tipărită la Tipografia Uhrmann Henrik în anul 1900; lucrarea „Orașul Liber Regal Timișoara. Schiță monografică de Ármin Barát”, Tipografia Heinrich Uhrmann din Timișoara, 1902; Josef Geml, „Timișoara între anii 1870-1920”, Tipografia Helicon, 1927, un articol publicat în Timișoara sub supravegherea comisiei de redacție a Institutului Național de Monografii – redactor dr. Samuil Borovszky la Societatea Națională de Monografii din Budapesta, în anul 1913), sunt menționate următoarele date referitoare la aceasta fostă fabrică, din perioada în care Timișoara aparținea imperiului austro-ungar:

„**Prima Fabrică de Chibrituri, Unsoare de Căruță și Produse Chimice din Timișoara S.A.**” a fost fondată în anul **1883**, ca fabrică a lui Karl Steiner junior. A trecut apoi în proprietatea lui Alexander Kohn și Josef Herzl, iar din anul **1894** funcționează ca societate pe acțiuni”.

La începutul existenței sale, clădirile fabricii se întindeau pe o suprafață de 8.000 m², pe malul stâng al Begheiului, ocupând spațiul între străzile Crizantemelor, căpitan Damșescu, Splaiul Tudor Vladimirescu și Preyer.

„A trecut de mai multe ori prin proprietatea a diferite persoane, până în anul 1899, când este preluată de către o societate acționară. Președintele al

Întreprinderii este consilierul intim baronul Fedor Nikolics, președinte al direcțiunii este Ferdinand Lui, director general Zsigmond Szana, consilieri directorali sunt domnii L. von Fischer, Josef Csasznek, Ig. Schwarz, Xaver Pápařy, I. Kassai, dr. Eduard Dobrov. Consilieri

supraveghetori sunt domnii Nik. Csasznek, Iosef Adler, G. Weiserschütz, iar mai apoi la începutul secolului XX, directorul întreprinderii este Julius Neubauer, iar fabrica aparținea deja **concernului Szana**.

În această epocă fabrica s-a dezvoltat, dintr-una mică, începătoare, în cea mai mare fabrică a acelor vremuri din Ungaria.”

Se pare că această întreprindere cuprindea variate industrii, nu numai cea de prelucrare a lemnului, ci și a industriei chimice, cele două fabrici fiind asociate în cadrul aceleiași unități de producție, acesta fiind o formă de organizare și producție specifică industriei acelor vremuri din Timișoara.

Fabrica era încadrată în categoria industriei chimice și producea nu doar chibrituri, ci și unsoare de căruță, lacuri, grăsimi și creme de lustruit pentru arme, pentru ghete, și chiar și albăstreală pentru rufe.

Numărul de muncitori permanenți era de 380, iar în perioada de vârf a producției chiar și de 445.

Notă: cuvântul „gyujtó” este sinonim cu cuvântul „gyufa”, înseamnă „chibrit”, și este o formă arhaică, utilizată înaintea temenului „gyufa”.

Tot din datele monografiilor amintite, aflăm că „Fabrica prelucrează **anual** 420 vagoane de materie primă și produce 300 vagoane de chibrituri, 30 vagoane de unsoare de căruță, 5 vagoane de grăsimi și creme de lustruit, 100.000 duzini de cutii de cremă de ghete și albăstreală. Fabrica produce totodată 120.000 kg de hârtie, prelucrează cca. 80.000 kg de clei, amidon din cartofi și amidon din cereale.

Iar **zilnic**: fabrica produce 40 milioane de bețe de chibrituri, 250.000 de cutii și 90.000 de plicuri (de chibrituri).

Pentru aceste cantități colosale (la vremea respectivă) se utilizează anual 500 vagoane de lemn, ceea ce înseamnă 50.000 de metri steri. Două cazane cu suprafața de încălzire de 160 m² și trei mașini cu aburi de 150 cai putere asigură forța motrice necesară. Un dinam asigură iluminatul întreprinderii și acționează și ventilatoarele. A fost achiziționată o mașină inventată în Belgia, care are o lungime de 22 m și este realizată în Germania, care produce chibritele „suedeze” în proces continuu de fabricație, dar pe lângă acesta fabrica mai utilizează cele mai dezvoltate mașinării pentru fabricarea cutiilor și prelucrarea lemnului.

O specialitate a fabricii o constituiau chibriturile „EMKE”.

Iar dacă așa-zisul sortiment „suedeze” a fost până recent importat majoritar din Austria, astăzi Fabrica de Chibrituri timișoreană a exclus produsele străine, nu numai în propria țară, ci și trimite produsele în Galiția

și Bucovina, totodată ele au devenit o marcă îndrăgită și căutată și în Orient. Ruscuc, Varna, Sofia, Constantinopol, Salonic, Smirna sunt locuri importante în care au pătruns produsele acestei întreprinderi în dezvoltare.

În ciuda multitudinii de mașini, fabrica dă de lucru la 400 de muncitori, a căror muncă este ușurată de feluritele instalații.”

În ziarul „Nădejdea” nr. 14/27 aprilie 1921 din Timișoara, în perioada în care orașul aparținea deja administrativ-teritorial de România, găsim menționate următoarele date:

„La începutul secolului XX, Fabrica de chibrituri din Timișoara, era sucursala Societății Anonime „Solo” din Viena și purta denumirea de „Szikra”, în românește „Schânteța”. Sub regimul ungar avea dreptul comerțului liber în ce privește producția. La data apariției articolului era monopolizată de Stat, fabrica având obligația a-i ceda toată producția, iar la scurt timp Statul o va prelua în toată complexitatea ei.

Avea una dintre instalațiile cele mai moderne. Toate mașinile erau de proveniență din Germania. *Alături de fabrica de chibrituri mai era instalată o fabrică de chimicale*, care producea și cremă de ghete, vax, vânățele (albăstreală) și altele.

Numărul muncitorilor era 240, bărbați și femei. Câștigul unui muncitor era de 30-40 lei la zi, dar afară de aceasta ei mai primeau alimente în preț redus.

Fabrica producea zilnic 220.000 cutii de chibrituri.

Materialele necesare la fabricarea chibriturilor erau: cloratul de potasiu, parafina, fosfor și bețișoare de lemn. Toate aceste elemente – cu excepția lemnului – se procurau direct din Germania și Sicilia. *Lemnul necesar pentru bețișoare se furniza din comuna Cireașa (județul Caraș-Severin)*.

Statul prelua întreg stocul de chibrituri și îl plasa pe piață prin Depozitele de tutun din Timișoara, Târgu-Mureș, Oradea-Mare, Deva.

Statul prelua chibriturile cu 20 bani/cutie, și o vindea pe piață cu 50 bani. Profitul la zi era 66.000 lei.”

În cartea *Monografie, Timișoara, Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, autori Ștefan Pascu, Ioan Zahiu, Aurel Tinta, am găsit următoarele informații:

„În anii socialismului, economia orașului Timișoara a cunoscut o dezvoltare economică și socială rapidă, devenind unul din cele mai dezvoltate centre industriale ale României. Prin comasarea unor întreprinderi, în locul întreprinderilor de proporții relativ mici, au apărut mari întreprinderi industriale.

Industria de prelucrare a lemnului reprezentată în trecut prin „*Fabrica de chibrituri*” și numeroase ateliere de tâmplărie, în care munca manuală era predominantă, la sfârșitul anilor '60 această ramură a industriei timișorene a fost reprezentată de Întreprinderea de stat „Tehnolemn” și Cooperativa „Mobila Banatului”.

Întreprinderea „Tehnolemn” este rezultatul naționalizării în 1948 a mai multor ateliere particulare de tâmplărie, precum și a comasării acestuia în anul 1962 cu „*Fabrica de chibrituri*”. Ulterior, s-au făcut importante investiții destinate dezvoltării și reutilării întreprinderii. S-au construit o uscătorie artificială, un nou corp de clădire pentru secția de finisaj, o clădire nouă pentru atelierul de finisaj, montaj, ambalaj, magazii și depozite, s-a reconstruit și sistematizat secția de mobilă, s-a modernizat hala de fabricație, care a permis organizarea fluxului tehnologic linear la secția rechizite școlare, s-au creat noi spații industriale, iar în procesul tehnologic s-au adus numeroase îmbunătățiri, cum ar fi: gradarea rechizitelor de uz tehnic prin imprimare și a riglelor de calcul prin presare electropneumatică. În anul 1969 s-a terminat noua secție de rechizite, compusă dintr-o hală industrială modernă, au fost mecanizate operațiunile de transport. Întreaga întreprindere a fost dotată cu utilaj de mare productivitate.

Dar dezvoltarea și amploarea producției noii fabrici „Tehnolemn” a dus la dispariția vechii destinații a fabricii. Astfel că **în anul 1963 a încetat fabricarea chibriturilor**,

secția respectivă s-a reprofilat pentru producția de scaune pliante, destinate în exclusivitate pentru export.”

Ca atare, Fabrica de chibrituri a funcționat în orașul nostru între anii 1883 și 1963.

În prezent, dintre toate corpurile de clădiri, despre care știm cu certitudine că au făcut parte din vechea fabrică de chibrituri Timișoara, a rămas doar **coșul fabricii**. Acesta are inscripționat, cu cărămidă de o culoare mai închisă decât cea utilizată pentru restul corpului, cuvântul „**GYUFAGYÁR**”, ceea ce în limba română se traduce ca „Fabrică de chibrituri”.

Noțiuni despre Filumenie

Câți dintre dumneavoastră au auzit despre filumenie sau pot defini filumenia?

Filumenia este denumirea pasiunii de a colecționa ambalaje de chibrituri, respectiv etichete, fișe de cutii și plicuri de chibrituri, precum și alte obiecte de aprindere, iar filumenistul este colecționarul pasionat de filumenie.

Dar, la modul mai larg, un filumenist este interesat și de alte informații și materialele care au tangență cu chibriturile, respectiv diverse materiale, documente, publicații periodice (ziare, reviste, buletine informative, prospecte, broșuri, cărți, manuale, enciclopedii etc.), conținând informații:

- despre chibrituri și fabricarea lor (istorie, invenții, perfecționări, tehnologii, produse noi pe piață, **fabrici noi sau închiderea celor vechi**, muzee etc.),
- despre colecționare și colecționari (persoane care colecționează, care expun din colecția lor etc.),
- despre curiozități legate de chibrituri (machete realizate din bețe de chibrit, jocuri logice etc.).

Cum s-a născut filumenia?

În **data de 7 aprilie 1827, chimistul și totodată farmacistul John Walker**, dintr-un orașel din centrul Angliei, **lîpea prima eticheta pe o cutie cu chibrituri**, cu scop de reclamă a produsului său, punând, fără să se gândească la aceasta, temelia noului hobby – colecționarea etichetelor cutiilor de chibrituri, pasiune care va primi, mai apoi, numele de filumenie.

A nu se confunda persoana *farmacistului englez John Walker* cu comerciantul scoțian de la numele căruia provine marca de whisky, **Johnnie Walker**.

Ca atare, mă aflu în fața dumneavoastră în calitate de filumenistă, calitate în care vă prezint datele referitoare la fosta fabrică de chibrituri Timișoara. Și asta pentru că, în afara pasiunii mele de colecționar, și eu la rândul meu am această curiozitate pentru tot ce înseamnă producerea de chibrituri din România, inclusiv cea de la Timișoara.

Din păcate, la noi în țară, aceste fabrici și-au închis rând pe rând porțile, respectiv s-a sistat în întregime producția de chibrituri, și aici mă refer la activitatea din cadrul marilor fabrici autohtone cunoscute, cu o bogată activitate cum ar fi cele de la: Timișoara, București, Brăila, Gherla. Ele, au avut soarta majorității fabricilor care au constituit cândva industria românească, în general, și industria lemnului, respectiv, al fabricării chibriturilor, în particular.

Ca o mică paranteză, aș mai adăuga că actualmente cutiile de chibrituri comercializate pe piața românească provin din import sau bețele importate sunt ambalate la noi în țară de diverse mici firme particulare, în cutii produse de diverse firme de publicitate, design și tipografie.

Producția de chibrituri la Fabrica de chibrituri de la Timișoara

În acest capitol, voi prezenta mai pe larg sortimentele de chibrituri realizate la Timișoara, într-un mod mai inedit, mai puțin obișnuit.

În general, transportatorul, comerciantul, cel care le depozitează, dar nici utilizatorul, nu acorda o importanță prea mare mesajului imprimat pe ambalajul chibriturilor.

Ca și în cazul obiectelor banale, dar fără de care nu ne mai putem imagina cotidianul, nici în materie de chibrituri, omul obișnuit nu ia seama la felurile de chibrituri, la modurile de ambalare a lor, la diversitatea mesajelor ce se aplică pe cutii și pe plicuri. Aceste aspecte interesează numai pe producătorii și pe colecționarii obiectelor respective.

Cuvântul „*filumenie*” este format din doi termeni: cuvântul grec „*philos*” – iubitor și cuvântul latin „*lumen*” – lumină, iar filumeniștii sunt definiți a fi „iubitori de lumină”, cu precizarea că aici „lumină” are înțelesul simbolic al „*luminii informației*”, respectiv, mesajul care se află inscripționat pe cutiile de chibrituri, adică pe etichetele lor. Voi încerca să vă fac o mică demonstrație a corectitudinii definiției date acestei pasiuni.

Ca atare, voi încerca să vă călăuzesc pe acest tărâm de descifrare a informațiilor de pe etichetele cutiilor fabricate la noi la Timișoara, *informații* care le putem grupa astfel:

1 – Informații referitoare la sortimentele și mărcile de chibrituri

Ați reținut desigur, că printre sortimentele de chibrituri, la Timișoara s-a produs o varietate mare de sortimente și mărimi de chibrituri, numite chibrituri suedeze, și chibrituri cu fosfor.

Ce înseamnă „chibrituri suedeze” sau „chibrituri cu fosfor”?

Chibriturile utilizate în zilele noastre sunt de două feluri: **cele** obișnuite sunt „chibrituri de siguranță” = safety matches (cele care **nu conțin** fosfor în gămălie, ci doar în pasta fosforică de pe cutie) și „chibrituri cu aprindere oriunde” = strike anywhere matches (acestea **conțin** un compus al fosforului în gămălie, iar, pe cutie este un banal ... șmirghel!).

Chibriturile de siguranță se mai numesc și *chibrituri suedeze*, după țara în care au fost brevetate și produse prima oară, pe la mijlocul secolului XIX. Pe plan mondial, peste

80% din chibriturile produse sunt de tipul „chibrituri de siguranță”. Doar în țări cu climă uscată se produc și „chibrituri cu aprindere oriunde” (Italia, Spania, Columbia etc.).

În general, fabricile specifică, pe cutiile produse, denumirea sortimentului „Chibrituri de siguranță”.

Fabrica de chibrituri Jönköping – Vulcan Co. din Suedia și-a creat o superbă marcă pentru produsele proprii, denumită **Tree stars** (trei stele), preluată ulterior și de alte fabrici, cu mici modificări.

Dar, la fel, aproape fiecare fabrică din celelalte țări și-a creat o marcă, o emblemă proprie. La fel și pentru chibriturile de siguranță fabricate la Timișoara, a fost conceput o marcă, o marcă înregistrată. Specific în paranteză că este vorba de perioada dinainte de anul 1918. Marca înregistrată fiind o armă, un pistol. De ce tocmai o armă, vom afla imediat răspunsul.

Alte mărci utilizate de fabrică:

- **VILÁG** gyújtó
- **RÓZSA** gyújtó
- **FÖLDMIVES** gyújtó
- **KATONA** gyújtó

2 – Informații referitoare la numele fabricii

Pe etichete, din diverse perioade, putem vedea diferitele denumiri ale fabricii:

– *Prima Fabrică de Chibrituri, Unsoare de Cărușă și Produse Chimice din Timișoara S.A.* (Első Temesvári gyújtó, kocsikenőcs és vegy. technikai gyár R.T. Temesvár);

– *Prima Fabrică de Chibrituri din Timișoara S.A.* (Első Temesvári gyújtó gyár R.T.)

– *Fabrica de Chibrituri Timișoara S.A.* (Temesvári gyufagyár R.T.)

– *Fabrica* (de chibrituri) *Timișoara*

3 – Informații referitoare la acțiunile caritabile

O dovadă clară că, și în acele timpuri, fabricile făceau sponsorizări, respectiv acte caritabile, o descoperim și pe inscripția de pe etichetele aplicate pe cutiile fabricate la Timișoara.

Ați reținut probabil că o marcă specifică fabricii de la Timișoara au fost așa-zisele chibrituri marca EMKE.

Ce înseamnă „EMKE”? **EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület)**, este prescurtarea „Societății Maghiare de Cultură din Transilvania”, constituită de către persoane civile și nobile ale vremii, în anul 1885 și reînființată în 1991, cu sediul la Cluj-Napoca, scopul societății fiind aceea de propagare a culturii și organizare a diferitelor acțiuni umanitare de ajutorare a populației cu un nivel de trai scăzut: școli, orfelinate, biblioteci, cercuri de literatură, cor, editări de reviste de specialitate etc.

Fabrica din Timișoara aplica pe cutiile obișnuite de chibrituri o etichetă care avea inscripția EMKE, respectiv numele abreviat al societății, scopul fiind popularizarea acestei societăți culturale, și dona acesteia 5% din câștigul net al fabricii, ceea ce însemna anual circa 5.000 de coroane. De aici, așa-zisele cutii EMKE.

Acțiunea în fapt a început în anul 1898, iar la modul general se urmărea, de fapt, popularizarea produselor autohtone, restrângerea importurilor de produse străine, și, în mod indirect, la o dezvoltare economică autohtonă. După succesele obținute cu vânzările de chibrituri marca EMKE, aceeași strategie a fost apoi aplicată și în cazul altor produse.

Dar EMKE n-a fost singura beneficiară de susținere financiară. După cum putem vedea de pe etichete, descoperim că fabrica a sponsorizat și alte asociații și

institute, cu o cotă de sponsorizare din producție de 5%:

- Sanatoriul copiilor
- Asociația *Julian*
- Asociația *Kalvineum*
- Institutul de binefacere „*Pâine gratuită*”
- Asociația muncitorilor handicapați și pensionari
- Azilul bătrânilor și Asociația pensionarilor lucrătorilor din alimentația publică: cârciume, restaurante, hanuri
- Asociația învățătorilor, profesorilor

4 – Informații referitoare la diversitatea producției fabricii

Tot de pe inscripțiile de pe etichete putem descifra ce produse s-au fabricat în unitatea respectivă. În acest caz vorbim de auto-reclama pe care o face fabrica pe eticheta produsului propriu.

Pe etichetele cutiilor fabricate la Timișoara, putem descoperi că fabrica nu producea doar chibrituri, ci și alte produse chimice:

- cremă de ghețe marca EMKE (cipőkrém = cremă de ghețe)
- lac pentru arme (pisztoly = armă, fénymáz = lac). Iată răspunsul pentru care fabrica și-a ales ca marcă înregistrată o armă.
- diverse alte sortimente de lac, respectiv numele sub care se comercializează ele (fénymáz = email, lac, lustru, verniu)

NÉGER fénymáz

VILÁG fénymáz

RÁKOCZI fénymáz

5 – Informații referitoare la normele tehnice ale producției de chibrituri

Cutiile propriu-zise fabricate la Timișoara, înainte de 1918, au fost de diverse mărimi, forme, iar cele de după anul 1918, în marea lor majoritate au fost cutii de furnir, cu corpul cutiei, dar și cu sertarele îmbrăcate într-o folie de hârtie subțire, albastră, cu dimensiunile de 37x52 mm, iar al etichetei lor 35x51 mm.

STAS 2627 sunt standardele tehnice în baza cărora s-au fabricat chibriturile în România.

Periodic, aceste standarde se modificau, iar în mod excepțional în unele perioade au existat și alte norme tehnice, așa cum putem vedea după inscripția de pe etichete.

STAS adică **ST**Andarde de Stat

NI-ul înseamnă **Norma Internă**

Pe etichetele cutiilor fabricate la Timișoara descoperim menționate următoarele norme:

N.I. 92 / 1951
STAS 2627 / 1951
STAS 2627 / 1955

6 – Informații referitoare la data fabricării cutiei

La ce ajută aceste cifre și informații, respectiv datele referitoare la Normele tehnice? Pentru un colecționar înseamnă mult! În cazul în care nu se știe, dar se dorește să se știe, măcar aproximativ, perioada în care a fost produsă cutia respectivă, colecționarul își poate da ușor seama cu ajutorul acestor date despre perioada și anul fabricației produsului.

De exemplu, despre o cutie pe care sunt imprimate următoarele date: NI 92/1951 sau STAS 2627/1951, se poate deduce că a fost fabricată în anul 1951 sau după, dar niciodată înainte de acest an. Putea fi fabricată, doar între anii 1951 și 1955, întrucât se știe că în 1955 era deja valabilă o altă normă tehnică, și anume STAS 2627/1955.

7 – Informații referitoare la diverse evenimente din acea perioadă: evenimentele politice ale vremii, evenimente din domeniul sănătății, evenimente economice ale țării etc.

Informațiile referitoare la evenimentele politice ale vremii ne arată campaniile electorale (a se vedea coperta IV) care au avut loc în anul 1950 și 1956, formațiunile politice din acea vreme: F.D.P. (Frontul Democrat Popular).

Informațiile referitoare la evenimente din domeniul sănătății, ne dezvăluie acțiunile Crucii Roșii din acea perioadă și importanța acesteia, respectiv organizarea cursurilor și acțiunilor de educare sanitară a populației.

Informațiile referitoare la evenimentele economice ale țării ne vorbesc despre acțiunile de colectivizare. Pe una din etichete găsim un indiciu referitor la primul plan cincinal. După câte știm, anii 1949 și 1950 au fost primii ani de economie planificată, iar primul cincinal a fost în perioada 1951-1955.

La ce altceva mai pot servi cutiile de chibrituri? La multe: ca mijloc de promovare a unor localități, zone și obiective turistice, de popularizare a diverselor evenimente cultural-artistice, politice, economice, a personalităților, ca mijloc de educare în diverse sectoare: prevenirea incendiilor, prevenirea accidentelor rutiere, educație sanitară etc.

Ită câteva exemple care vorbesc de la sine:

- ca mijloc de promovare a unor localități

- ca mijloc de popularizare a unei personalități, în cazul nostru, a Împăratului Franz Josef.

- ca mijloc de popularizare a unor evenimente politice, economice, culturale, folosind diverse sloganuri
Sloganuri politice

Sloganuri economice, pentru obținerea unei producții mai bogate:

- ca mijloc de educație în prevenirea incendiilor
- ca mijloc de educare sanitară
- sau pur și simplu pentru a prezenta o tematică

oarecare, care de multe ori încântă prin frumusețea ei, ca tematică sau ca și realizare:

Pentru un filumenist este interesant de observat și alte aspecte ale etichetelor și anume:

- unele desene ale etichetelor au fost utilizate ani de-a rândul, ele fiind reluate periodic, cu mici modificări

- un alt aspect al vremurilor era utilizarea unor desen identice pentru diversele fabrici de chibrituri. Am aflat și răspunsul acestui aspect. Și anume, toate etichetele erau realizate, respectiv, tipărite la o tipografie unică, în București, iar apoi acestea erau trimise fabricilor pentru a fi lipite pe cutii.

Aceeași regulă, de descifrare a informațiilor o putem aplica la toate imaginile și informațiile inscripționate pe o etichetă sau cutie de carton ori de pe un plic de chibrituri: de multe ori o clădire, o personalitate, o rasă de animal, o specie de plantă, un eveniment, pot incita fantezia celui care le privește, iar pentru unii următorul drum va duce la o bibliotecă, la un mic studiu, la o mică descoperire ... care le va aduce un dram de bucurie chiar și pentru câteva minute.

Sigur că da, așa cum am mai precizat, în general această îndeletnicire este una din plăcerile colecționarului și nu printre cele omului neimplicat. Pentru că de obicei, ceea ce pentru un colecționar înseamnă o mică comoară, o sursă de bucurie, pentru omul de rând înseamnă o „banală cutie de chibrituri”. Vă mulțumesc pentru că mi-ați citit acest text și, pentru a încheia într-o notă de glumă, aș vrea să sper că această „teorie a chibritului” pe care tocmai v-am ținut-o a fost una plăcută și n-a fost chiar doar o simplă „teorie a chibritului”, luată ad-litteram.

Un proiect de cercetare FWF al Universității Karl-Franzens din Graz (Austria):

Managementul personalului administrativ într-o nouă provincie. Banatul sub stăpânire austriacă (1716-1753)

O discuție a lui Werner Kremm cu doctorandul universității „Karl-Franzens” din Graz, Vasile Ionuț Roma

Vasile Ionuț Roma s-a născut la Caransebeș în 1983, a crescut la Slatina Timiș, în Banatul de Munte. A urmat cursurile Liceului romano-catolic din Timișoara, „Gerhardinum”, apoi a studiat la Universitatea de Vest din Timișoara germana și istoria, absolvind un studiu doctoral la Universitatea Karl-Franzens din Graz, unde își

face actualmente doctoratul sub coordonarea prof. dr. mult. Harald Heppner, un excelent cunoscător la limbii române și al istoriei României. În toamna anului 2018, Vasile Ionuț Roma a încheiat – făcând echipă cu prof. Heppner și dr. Sabine Jesner – o cercetare concludentă pentru istoria Banatului, care este și subiectul discuției de mai jos.

– Cum ați ajuns la această temă de cercetare, aparent seacă?

– Inițiativa pentru acest proiect de cercetare referitor la Managementul personalului administrativ habsburgic în Banat în perioada 1716-1753 îi aparține mentorului meu, prof. dr. Heppner. Dânsul a și alcătuit echipa de studiu, de la dânsul au venit impulsurile principale pentru concepția de cercetare. Această concepție de cercetare nu s-a născut de azi pe mâine. S-a conturat după o îndelungată perioadă de cercetări preliminare, după multă pregătire, după consultarea literaturii de specialitate – atâta cât există – referitoare la Administrația de land a Banatului. Cele ce ni s-au relevat după cercetarea literaturii scrise le-am discutat într-un cadru special, oferit de Universitatea din Graz pentru *Domeniul de Specialitate Istorie și Antropologie Sudesteuoperană*. Destul de rapid, echipa de cercetare a constatat că în domeniul ales există foarte multe goluri de cercetare, hiatus-uri cu referire la managementul personalului administrativ în secolul al 18-lea. Altfel formulat: din studiile consultate am aflat foarte multe

despre impunerea administrației habsburgice în Banat, despre structuri, despre personalități proeminente etc., dar aproape nimic despre oamenii care stau și pun în mișcare și transpun în practică procese, care transpuneau în practică măsuri stabilite de alții. Acesta a fost lucrul pe care noi am dorit să-l schimbăm prin proiectul nostru: să cunoaștem oamenii secolului al 18-lea, care au fost funcționari habsburgici în Banat.

– Care a fost componența echipei de cercetare, ce rol a jucat prof. dr. Heppner?

– Echipa de cercetare a fost compusă din șeful de proiect, prof. dr. Heppner, și din doi colaboratori de-ai dânsului: doamna dr. Sabine Jesner și eu. Suntem absolvenți ai Universității Karl-Franzens din Graz. La început, la discuțiile noastre orientative, a mai participat și dr. Andreas Gollob, un istoric al mass-media, care ne-a sprijinit cu valoroase idei și indicații. După aceste discuții preliminare s-a scris un proiect, care a fost înaintat spre finanțare către Fondul Austriac pentru Promovarea Cercetării Științifice (FWF), care este instituția centrală a Austriei pentru sprijinirea cercetării. Universitatea din Graz ne-a pus la dispoziție, pentru toate problemele curente, Institutul său de Management și Service în Domeniul Cercetării (dr. Karin Kusterle). În 24 noiembrie 2014 ni s-a aprobat proiectul de cercetare, la care ne-am apucat de lucrul propriu-zis la 12 ianuarie 2015. Colega mea și cu mine am cercetat Arhivele din Viena, Budapesta și Timișoara, valorificând izvoarele, participând la manifestări de specialitate, publicând studii preliminare. Profesorul Heppner asigura coordonarea, ne dădea sfaturi, ne sprijinea în multe situații mai dificile. Tot dânsul asigura cooperările, organiza manifestări științifice, pregătea transpunerea rezultatelor noastre în domeniul universitar. Tot dânsul va asigura activitatea editorială și lecturarea publicației care este în pregătire.

– Are tema dumneavoastră de cercetare relevanță și pentru administrațiile de azi ai fostelor teritorii habsburgice?

– Plusvaloarea rezultatelor cercetării noastre constă în primul rând în relevanța lor științifică. Ele îndeplinesc dezideratul științific de a veni cu noi rezultate, cu noi cunoștințe, de a umple goluri existente ale cunoașterii. Măsura în care o astfel de cercetare poate fi relevantă pentru administrațiile statelor care au urmat Imperiului Habsburgic, personal nu o pot estima. Vorbim de societăți total diferite, despre sisteme politice construite

total diferit. Sunt însă conștient de faptul că multe idei ale timpului, care în condițiile socio-economico-politice de atunci promiteau să devină premise pentru bunăstarea statului, inclusiv o parte din metodele aplicate în acele vremuri pentru a pune toate la cale nu mai sunt aplicabile într-o societate de astăzi. Căci mediul socio-economic și politic s-a schimbat, fundamentale schimbate sunt și viziunile și nevoile sociale. Dar avem azi și o altă accepțiune despre politică. Pe de altă parte: existau încă de atunci practici care sunt aplicate și azi în administrație. E deci important să cunoști rădăcinile acelor practici, actuale și azi, dacă vrei să prognozezi realmente. Tema ar putea să aibă deci o relevanță pur istorică, dar are potențialul de a explica unele fațete ale practicilor și evoluțiilor ulterioare în administrație. Chiar este surprinzător să afli cât de multe din cele pe care azi le punem în legătură cu termenii gen „administrație!” și „birocratie” erau termeni curenți și firești încă din secolul al 18-lea. Inițial, în timpul cercetării literaturii de specialitate, aveam impresia că, lipsindu-ne texte juridice în formă tipărită – ele au început să apară abia mai târziu, pe vremea împăratului Joseph al II-lea, urmând să prindă volum și cantitate în epoca împăratului Franz al II-lea – aveam deci impresia la început, că în vremurile timpurii ale dominației habsburgice în Banat se ducea lipsă de reglementări pentru desfășurarea proceselor administrative. Doream să aflăm dacă avem dreptate în presupunerea noastră, sau dacă anumite trăsături de bază ale birocratiei, cunoscute nouă deja din timpurile ulterioare perioadei cercetate, dar care de multe ori ne sunt familiare și azi, pot fi detectate deja în documentele perioadei pe care am supus-o atenției noastre, măcar în fază incipientă. Oare anumite procesualități birocratice, relațiile contractuale dintre stat, ca finanțator al locurilor de muncă, și funcționari, ca angajați ai statului, erau foarte diferite? Cum s-a utilizat personalul de specialitate, cum s-a realizat remunerația după volumul de muncă depus, cum s-au delimitat domeniile de responsabilitate, care erau reglementările interne ale birourilor funcționarilor de stat, care era timpul normat de lucru, cum se stabilea timpul liber, care erau posibilitățile de concediu, care erau perspectivele ascensiunii sociale pentru un funcționar habsburgic, cum se ieșea la pensie și cum se stabilea pensia – iată multe întrebări care erau actuale atât în secolul al 18-lea, dar sunt și azi.

Ne-am pus aceste întrebări, am găsit și răspunsuri la ele. Firește că toate aceste întrebări erau valabile deja în secolul al 18-lea, cu atât mai mult, cu cât habsburgii aveau mână liberă în Banat în formarea unei administrații după propriile lor idei. După părăsirea Banatului de către funcționăria otomană nu existau stări, așa cum le cunoaștem din Transilvania, și care ar fi putut să-și exercite dreptul de amestec și veto. Asta a ușurat în Banat mult impunerea unei funcționării după ideile administrației habsburgice. Cercetând arhivele, am constatat că în Banat existau de timpuriu planificări bugetare, organigrame, directive de muncă etc., dar și procesualități birocratice

standardizate. Numeroase practici și tradiții de acest gen erau chiar mai vechi, fiind experimentate anterior la Viena. Funcționarii erau angajați în cadrul unor proceduri de concurs, așa cum, în anumite branșe, se mai practică și azi. Timpul de lucru erau normați, de asemenea timpul liber și vacanțele/concediile. S-au acordat și concedii pentru rezolvarea unor probleme personale, cu părinții rămași acasă, pentru tratamente post-boli sau -operații. Existau și concedii pentru cure balneare.

Salariile erau fixe, dar puteau fi și mărite, dacă creștea volumul de muncă ce trebuia prestat. Existau sporuri de salarii, pensii, dar și ajutoare bănești pentru înmormântări sau pentru copiii rămași orfani. Funcționarii plăteau taxe. Funcționarii fiscali răspundeau cu averea pentru corectitudinea socotelilor lor. În caz de transfer sau la încheierea definitivă a serviciului li se elibereau funcționarilor habsburgici Confirmări pentru Timpul Lucrat „spre o bună folosință”.

Pentru mine era chiar captivant să descopăr cine au fost acești funcționari habsburgici, de unde veneau, cum erau recrutați, care era gradul lor de pregătire, ce se aștepta de la ei din partea statului, care le-a fost motivația de a pleca în Banatul „străin” lor, care le-au fost legăturile sociale și familiale, cum le-a afectat serviciul viața particulară și ce influență avea serviciul în general asupra vieții lor, care le-au fost competențele, cum comunicau între ei și cum se înțelegeau cu populația cu care veneau în contact.

Vedeți, sunt și foarte multe alte aspecte, care ar putea face subiectul unor alte ample cercetări, de exemplu spectrul de sarcini ai acestor funcționari, repartiția teritorială a prezenței lor, toate fiind aspecte despre care azi nu se știe nimic.

– **Oare cele descoperite de dumneavoastră pot fi mijlocite numeroaselor Institute de Perfecționare pentru funcționarii de azi?**

– Proiectul nostru are relevanță educativ-formatoare. Unul din obiectivele noastre era, de exemplu, să transmitem câteva din concluziile și descoperirile noastre în cadrul unor cursuri la Universitatea care ne tutelează, cea din Graz. Ne mai gândim și la un workshop la Universitatea de Vest din Timișoara. Ceea ce am putut releva trebuie să ajungă și la cunoștința studenților din Banat. Toate astea începând din 2019. O diseminare a celor aflate de noi în cadrul unor Școli de Perfecționare în statele urmașe ale Imperiului Habsburgic nu s-a prevăzut în proiect. Dar în mod cert nu ar fi deloc păgubitor pentru funcționăria de azi dacă ar avea cunoștințe minime în acest sens. Depinde însă, dacă își manifestă cineva interesul...

– **Cum trebuia să fie un bun funcționar al Imperiului Habsburgic în secolul al 18-lea?**

– Răspunsul la această întrebare are nevoie de o introducere. Administrația landului Banat a fost subordonată din 1718 Comisiei Neoacvistice, *Neoacquistische Kommission*. Aici era reunit personalul care aparținea Camerei Aulice (care era Direcția Economică a monarhiei), a Bancalității Univerșale (un fel de bancă a statului, predecesoare a unei bănci

naționale), Consiliul de Război al Curții (un fel de Minister al Apărării, cel mai înalt Comandament Militar) și Comisariatul General pentru Război (un fel de Direcție pentru Inzestrarea Armatei). În 1745, când s-a dizolvat aceasta Comisie, Comisia Curții pentru *Banaticis, Transsylvanicis et Illyricis* i-a preluat competențele. Din referatele acestor Comisii se poate deduce care erau așteptările Curții și ale Șefului statului – împăratul – cu privire la acești funcționari. După aceste documente, un bun funcționar trebuia să cunoască bine țara unde era trimis în numele statului, trebuia să cunoască legalitatea aceluși stat/ținut, deci felul după care era edificat juridic ținutul respectiv, cum îi funcționa administrația, să vorbească sau măcar să înțeleagă limbile vorbite acolo de către supuși, sau trebuia să prezinte măcar ferma voință de a învăța limba supușilor respectivi.

La început, așa ceva nu era posibil decât dacă se delegau funcționari din provinciile învecinate, care cunoșteau regiunea și limbile vorbite în acele regiuni, având de-a face deja cu locuitorii regiunii proaspăt cucerite. Existau în Banat funcționari despre care se presupunea că stăpâneau limba sârbă sau limba română, despre unii dintre ei se afirmă chiar că le stăpâneau „la perfecție”. Dar existau și funcționari care veneau din alte zone, unde nu avuseră niciodată de-a face cu limbile locului, fiind obligați să le învețe în timpul exercitării serviciului. Dar existau și funcționari care habar nu aveau de limba locului, nu înțelegeau nimic, nici măcar de ce-ar fi nevoie să învețe limba supușilor în mijlocul cărora activau, ca să-și facă treaba ca lumea. Oricum: limba oficială era germana. Fapt este, că pe acea vreme se promova plurilingvismul. Știm, de exemplu, că în districtul Timișoara era transferat „cancelaristul” Fürst din districtul Lipova, pentru simplul motiv că la Timișoara avea ocazia să învețe mai multe limbi ale locului, în special cele două limbi principale ale landului Banat, româna și sârba.

Un funcționar ideal al secolului al 18-lea trebuia să aibă experiență și competențe de specialitate, trebuia să fi slujit suficient de mult timp în alte provincii sau în cadrul armatei – unde trebuia să fi dovedit toate competențele necesare unei bune administrări – trebuia să prezinte studii și recomandări din partea unor șefi ierarhici anteriori sau din partea unor comandanți militari. Acestea erau importante, nu însă decisive. Mai conta tradiția familiei: meritele proprii, dar și meritele predecesorilor familiali în slujba Casei de Habsburg erau cu precădere luate în considerare. Dar acest lucru cântărea la fel de mult în capitala Imperiului, la Viena. Se aprecia fidelitatea și renumele persoanei, se lăuda exactitatea și minuțiozitatea cu care se dădea socoteală despre îndeplinirea sarcinilor încredințate. S-a verificat, de asemenea, dacă persoana candidată nu era cumva în conflict cu cineva din administrația landului respectiv. Se evitau deci situații de conflict încă în faza de selecție a funcționării imperiale.

Dacă apărea însă o astfel de situație, se aplica una din două soluții: ori candidatul nu era angajat, sau se încerca moderarea conflictului – căci se pleca de la

premisele că era firesc să mai existe și diferențe de opinie. De la candidați se aștepta să fie adaptabili, flexibili și dispuși spre mobilitate, căci fiecare funcționar era obligat să facă, pe lângă munca sa de birou, în mod curent și inspecții, să plece în delegații la Viena sau în alte provincii ale Imperiului, dar să fie și dispuși, în cazul bolii sau al decesului unui coleg, să-i ia acestuia locul pentru un timp determinat, la modul provizoriu, „ad interim”. Munca avea prioritate și ea nu se putea opri. Chiar dacă înlocuirea unui coleg trebuia realizată într-un loc departe de locul obișnuit de exercitare a activității funcționarului, în alt district, oricât de îndepărtat.

Majoritatea funcționarilor erau căsătoriți și mai aveau și o mulțime de copii, ceea ce în mod automat însemna că se mutau, de câte ori era nevoie, cu tot cu familia. Această disponibilitate de a fi oricând gata să se mute cu tot cu familia nu era pe gustul oricărui funcționar imperial. Pe timp de război, aceia dintre ei care erau militari erau mobilizați, iar unii dintre funcționarii civili trebuiau să preia transporturile și aprovizionarea trupelor.

Pe lângă toate acestea exista și un nivel de așteptare din partea populației și a căpeteniilor locale, dar și din partea colegilor. Munca avea prioritate. De la colegii de serviciu se aștepta să prefere oricând serviciul timpului liber. Asta transpare în cazul unui anume Niedermayer. Un coleg al acestuia, cu aerul celui mai mare firesc, l-a categorisit drept leneș și nedemn, când Niedermayer a refuzat să lucreze în timpul său liber.

– Cum arăta o carieră tipică a unui funcționar imperial în Banat?

– Din punct de vedere cantitativ, o carieră de funcționar în Banat era de regulă foarte scurtă. Majoritatea funcționarilor imperiali bănățeni au fost victime ale bolilor specifice ținutului mlăștinos sau decedau din cauza vârstei destul de înaintate. Urmărind însă cazul unor angajați care au rezistat bolilor și au trăit ani mai îndelungați în Banat, putem concluziona: 1. Existau oameni care de la început erau numiți într-o poziție de conducere și, după un timp dat, au fost promovați într-o poziție similară sau superioară la Viena sau în altă provincie; 2. Oameni care au fost puși în slujbe secundare, pe nivel de district, cancelarii sau servicii camerale și care erau promovați gradat; 3. Oameni care au exercitat pe perioade mai îndelungate aceeași funcție într-un district. Firește că am găsit și cazuri de desfacere a contractelor de muncă, de decădere în funcții inferioare, dar și de demisii – tendința predominantă era în Banat însă spre promovare.

– Ce rol au jucat relațiile în promovarea funcționarilor imperiali? Care era elementul decisiv și decizional, după concluziile dumneavoastră?

– Administrația superioară a landului Banat a realizat promovări provizorii – un fel de „interimat” de azi – atunci când moartea unui funcționar cerea ca postul liber să fie urgent ocupat. S-a apelat atunci la un funcționar prezent la fața locului, asigurându-se funcționarea sistemului administrativ. O numire definitivă pe postul vacantat se realiza, de regulă, la recomandarea

Președintelui Serviciului și/sau a unui Consilier superior, având nevoie de un referat al unui Oficiu al Curții de la Viena. E vorba despre un fel de expertiză. Dacă aceasta era pozitivă, era posibil la funcționarul respectiv să fie promovat printr-un gest personal al Șefului statului. Există în scrisorile unora dintre funcționari, care roagă să fie promovați, indicii explicite că ar cunoaște pe unul sau altul dintre înalții funcționari de la Viena din timpul exercitării unor funcții anterioare, dar există și dovezi inverse: cutare sau cutare înalt funcționar al curții de la Viena este la curent cu capacitățile și disponibilitățile micului funcționar din provincie, care merită să fie promovat. Firește că și în cadrul Administrației landului Banat existau oameni care erau mai apropiați între ei. Dar nu știu dacă asta poate fi interpretat în sensul unor... „relații” în accepțiunea de azi. E mai degrabă discutabilă o astfel de interpretare. Dar argumente pro și contra există. „Să pui o vorbă bună” n-a fost păgubitor nici în secolul al 18-lea. Dar decizia ultimă și decisivă era în toate cazurile în mâinile șefului statului.

– **Ce pătea un funcționar care greșea? Ce greșeli se făceau curent?**

– Dacă un funcționar este confruntat cu o atât de mare diversitate de probleme, cum se întâmpla în Banat în secolul al 18-lea, unde funcționarii imperiali aproape totdeauna erau obligați să îndeplinească două servicii/funcții, era practic inevitabil să mai facă și greșeli. Adesea se întâmplau greșeli în contabilitate. Funcționarii fiscali au fost obligați să documenteze absolut toate veniturile și cheltuielile, cu mare minuțiozitate. În momentul când preluau serviciul, ei se puneau chezași, cu toată averea lor, pentru exactitatea cu care urmau să efectueze contabilitatea. Era un fel de cauțiune, care li se cerea, uneori se termina activitatea lor și cu confiscarea averii – cel puțin până în momentul în care le era verificată întreaga activitate și se dovedea că lucraseră corect. Chiar și după decesul lor, contabilitatea le era verificată. Procedura această dura, în unele cazuri, ani de zile. Dacă se constata corectitudinea contabilității, se pronunța un așa-numit „*absolutorium*”. Abia după aceea moștenitorii decedatului se puteau bucura de moștenire.

Dacă se constatau datoriile față de bugetul curții/statului, ele erau achitate din averea funcționarului, care, după decesul său, era inventariată și, după caz, scoasă la licitație, spre a o transforma în bani. Lipsa nemotivată de la servicii sau neglijența erau de regulă considerate greșeli umane, fiind sancționate cu avertismente sau amenințarea cu suspendarea de la servicii. Dar pierderea serviciului sau remunerației ar fi avut consecințe dramatice pentru orice funcționar imperial. Însă și pentru toată familia sa. Amenințarea cu suspendarea era deci ceva foarte serios. Degradarea sau transferul într-un district mai puțin important au fost de asemenea măsuri punitive uzuale. Delapidarea era pedepsită cu arestul. În unele cazuri era deja suficient un simplu denunț, pentru ca un funcționar să fie „legat în fier”. Dacă însă, în decursul verificărilor ulterioare, se dovedea că denunțul a fost unul fals,

funcționarul era pe loc reabilitat și repus pe vechiul post, procedându-se la reangajarea sa.

– **Cum erau remunerați funcționarii imperiali? Cam ce-și puteau permite cu un salariu?**

– Pozițiile sus-puse erau foarte bine plătite. Guvernatorul Banatului primea 6000 de guldeni pe an. Consilierii guvernatorului erau plătiți cu 1500-1800 de guldeni anual, având dreptul și la suplimente salariale cu care puteau ajunge la 2400-3400 guldeni pe an. Comisarul de land și Controlorul de Casierie au primit câte 600, secretarul Administrației 300, iar un cancelarist de la biroul guvernatorului 200 de guldeni anual. Ceva mai bine erau remunerați contabilii, cu până la 1000 de guldeni pe an, sau ofițerii de contabilitate din armată, cu 500 de guldeni. 500 de guldeni primeau și administratorii de districte. Subadministratorii de districte, care-și aveau sediile în satele mai mari ale districtelor, câștigau între 200 și 130 de guldeni anual. Cu cam 150 de guldeni era plătit un tâlmăci al administrației. Cnejii superiori erau pe listele de salarii cu 75 fl., cnejii satelor nu erau remunerați, dar erau scutiți de robotă și aveau în general o stare socială mai bună decât restul consătenilor. În plus, unii dintre funcționari erau scutiți de plata chiriilor, dacă locuiau în clădiri ale Erariului sau în imobile militare. Aceia care erau cazați în case ale cetățenilor și erau obligați să plătească chirii, au primit, sub formă de restituire, o parte procentuală a chiriei plătite, de la stat. De acest fapt profitau și funcționarii inferiori. Primeau de asemenea lemne de foc și produse sub forma unor alimente.

– **Cât valora un salariu de funcționar?**

– Cu un salariu normal de funcționar puteai să faci o mulțime de treburi. Dar de regulă totul depindea de modul cum un individ era obișnuit să-și administreze veniturile. Cu certitudine, și în Banat se putea duce o viață confortabilă cu un astfel de salariu. Președintele administrației landului Banat și consilierii săi superiori, dar și contabilul și controlorul casieriei își puteau permite locuințe bine dotate și mobilate. Aveau angajați servitori, dar și un administrator al casei, bucătari, slujnice și slugi, grădinari, birjari – cu toții având la rândul lor familii. Majoritatea servitorilor funcționarilor superiori erau germani, proveniți din Boemia, din Moravia, Bavaria sau Austria. Consilierul superior Jean de/von Hansen (cunoscut la Timișoara drept „Deschan”, avându-și palatul, existent și azi, peste drum de magazinul „Bega”) a avut chiar un bucătar francez. Printre slugile de la țară găsim germani, dar și români sau sârbi, după numele lor menționate în documente. Lucrul care uimește este însă faptul că și funcționarii mai mărunți, „subalternii”, de la simplu contabil până la administratorul districtual, își permiteau și ei bucătari proprii, slujitori și birjari.

Referitor la „valoarea” unui salariu de funcționar din acea vreme fac o comparație cu alte salarii din alte categorii profesionale sau cu salariile servitorilor particulari. Administratorul districtului Orșova, Johann Consili, originar din Boemia, care înainte fusese locotenent al grenadierilor într-un regiment de

dragoni, stăpâna cinci limbi străine și mai conducea, pe lângă districtul Orșova și districtele învecinate din Serbia, de pe celălalt mal al Dunării, era remunerat cu 500 de guldeni pe an, aflându-se astfel printre cei cu venituri medii. Avea angajați un birjar și o bucătăreasă, pe care îi plătea, împreună, cu 55 de guldeni pe an. Grădinarul său câștiga anual cam 26 de guldeni. Existau însă și funcționari imperiali care și investeau banii cumpărând imobile, vii sau cirezi de animale, ocupându-se de creșterea animalelor sau de agricultură. Cei care erau mai versați pe tărâmul economiei arendau predii agricole sau mine, încercând să scoată un profit din acestea. Alții se străduiau să scape prin salariile lor de datorii mai vechi. Aș aminti aici exemplul consilierului superior, nobilul Maximilian Edler Ruschischka von Rosendorf, care, prin 1748, câștiga cam 2000 de guldeni pe an. Prin 1747, în Banat, pentru un gulden puteai să cumperi un chintal austriac (aprox.100 kg) de făină, 125 de guldeni costa un cal bun de tracțiune, pentru 200 de guldeni puteai cumpăra una din gospodăriile din afara porților cetății Timișoarei, așa-numitele Meierhoefe. În ciuda acestui salariu considerabil, familia consilierului Maximilian Edler Ruschischka von Rosendorf a avut, după moartea acestuia, mari probleme financiare.

Acei funcționari, care trăiau la țară – vorbim de administratori inferiori, de cei care încasau vama sării sau care vânduiau mărfuri, de funcționarii poștei și ale cambiaturilor, de funcționari silvici sau curieri călare – nu o duceau atât de ușor în comparație cu funcționarii de la oraș. Ei formau masa funcționarilor imperiali, erau numeroși, câștigau puțin, locuiau modest spre foarte modest. Mulți își investeau salariile în asanarea locuințelor lor de serviciu sau în renovarea birourilor unde lucrau – care deseori erau avariate de furtuni, de inundații sau incendii – sperând că li se vor deconta sumele investite de către Administrația landului Banat. Sau că urmașul lor pe post le va restitui banii respectivi. Uneori le era speranța îndeplinită, alteori nu. În timpul războaielor cu turcii din 1738, desfășurate pe teritoriul Banatului, majoritatea micii funcționării de la țară a pierdut totul sau aproape tot.

– **Cum s-a desfășurat o carieră tipică de funcționar imperial în secolul al 18-lea. Poate aveți un exemplu la îndemână?**

– Mă voi referi la cariera lui Ignatz Kempf von Angret. Asta, deoarece m-a preocupat cu mare intensitate biografia și cariera acestuia, pe de altă parte pentru că a fost unul dintre acei funcționari imperiali care corespundea cel mai bine profilului cerut pe acea vreme și în al treilea rând, pentru că prin exemplul său de caz pot fi foarte bine reflectate fațetele schimbătoare ale unei vieți de funcționar imperial superior în Banat. Ignatz Kempf von Angret a ajuns în 1723, la vârsta de 20 de ani, de la Viena la Timișoara, unde a fost angajat ca ofițer de contabilitate la Administrația landului Banat. Aici a învățat limbile locului, a făcut parte sau

a condus delegații. Când s-a îmbolnăvit controlorul serviciului superior de adunare a impozitelor, a devenit și înlocuitorul temporar al acestuia. Având recomandarea Consilierului cameral și inspectorului superior Franz Samuel von Rebentisch, a fost promovat în 1727 pe postul de prim-ofițer de contabilitate. După ce a fost promovat Johann Anton de Jean von Hansen pe postul de Consilier Cameral al Administrației landului Banat, Kempf a fost promovat în 1731 pe locul devenit liber de inspector cameral. Pe acest post – un fel de inspector economic – a lucrat Kempf până în 1734. În vara aceluia an moare fiica sa Susanna la Timișoara. Kempf a depus cerere de transfer la Belgrad, unde a devenit Consilier Cameral II. La Belgrad a rămas și în timpul războaielor cu turcii, în vreme ce majoritatea funcționarilor imperiali fugise de război din Mica Valahie, din Serbia și din Banat. Chiar înainte de încheierea păcii a fost promovat pe post de Prim Consilier Cameral. În urma Tratatului de pace, Belgradul era cedat de habsburgici turcilor. Kempf s-a retras la Pesta, pentru „a ajusta” contabilitatea de la Belgrad, inclusiv treburile casieriei aulice. După ce a terminat, a rămas șomer.

În noiembrie 1740 i se oferă postul de Consilier Cameral la Timișoara. La Viena, în 1741, moare soția sa Dorothea Anna. Kempf nu a acceptat postul de la Timișoara. A rămas la Viena, unde i se oferă în 1741 un post de Consilier al Camerei Curții Imperiale. La Viena, în aprilie 1742, se căsătorește cu Maria Esther. Din iunie 1742 este Director Cameral al Bavariei, ținut pe care Habsburgii și-l revendicaseră în decursul războiului pentru cucerirea moștenirii tronului Austriei. Rămâne în Bavaria până la retragerea trupelor habsburgice, în noiembrie 1744. De acolo se mută la Linz, unde din nou face ordine în contabilitatea perioadei precedente.

De la Linz, Kempf se întoarce la Viena, unde în 1745 devine Consilier al Curții Imperiale și Consilier al Comisiei Curții pentru problemele de monetărie și minerit. În 1746 devine Consilier al Comisiei Curții de *Banaticis, Transsylvanicis et Illyricis*, organul conducător al Administrației Banatului. Între 1750-1754 a fost Comisarul orașelor montane din Ungaria Inferioară și Conte Cameral la Schemnitz/Banska Stiavnica, unde a fost superiorul Sub-Contelui Cameral Bartholomaeus von Hehegarten, cel care fusese până în 1747 maistru montanistic și inspector al minelor din Banat.

Pe la mijlocul lui 1753, Kempf este trimis din nou în Banat, spre a lua ultimele măsuri cu privire la demilitarizarea Banatului, care a fost inițiată din 1751. Kempf trebuia, printre altele, să pregătească sosirea noului guvernator al Banatului. În aprilie 1754 se întoarce la Viena. Aici își reia activitățile de Comisar și de Consilier al Colegiului Curții pentru monetărie și minerit. În 1757, Camera Curții a predat Banatul spre administrare către *Directorium de Publicis et Cameralibus*, care înlocuia Administrația (militară a) landului Banat. Între 1758 și 1760, Kempf a lucrat pe

lângă Directoriu în calitate de consilier, „Rat”. Din 1763, Ignatz Kempf von Angret a lucrat din nou la Viena, în calitate de Consilier al Camerei Curții. Kempf, acum în vârstă de 59 de ani, a rămas pe acest post până la decesul său, care a intervenit în 1767.

Kempf nu fusese singurul funcționar imperial care avea o astfel de impresionantă carieră. Aș enumera câțiva alții, care au impresionat prin cariera lor funcționărească, având tangențe mai mult sau mai puțin pronunțate cu Banatul: 1. Consilierul militar și comandantul cetății Timișoara, Franz Paul Wallis von Karighmain, devenit ulterior general comandor și președinte al guvernului Transilvaniei, fiind șeful celor mai înalte instituții din această provincie; 2. Consilierul cameral și inspectorul cameral Franz Samuel von Rebentisch, promovat pe postul de șef al economiei camerale din Transilvania și din Mica Valahie; 3. Președintele Administrației landului Banat, contele Johann Andreas von Hamilton, devenit ulterior, ad interim, Vicepreședinte al Consiliului de Război al Curții; 4. Consilierul Cameral Jakob Benedikt von Neffzer, promovat drept Co-Administrator al Moraviei și, mai târziu, Consilier al *Directorium de Publicis*; 5. Consilierul Cameral Johann Anton de Jean de/von Hansen, devenit mai târziu Director Cameral și ulterior Consilier al Camerei Curții Maghiare la Bratislava/Pressburg; 6. Consilierul militar și Comisarul superior de război Konrad Ferdinand von Bosch, devenit Consilier al Camerei Ungariei; 7. Secretarul Cancelariei de război Christian Schubert, care a fost promovat Consilier de Război al Curții de la Viena.

Am găsit pe parcursul cercetării funcționari care erau transferați pe posturi echivalente: Secretarul Cancelariei de război Joseph Philipp Zenneg, devenit ulterior Secretar al Consiliului de Război al Curții la Viena; Consilierul Cameral Andreas von Redecker, devenit Consilier la Kaschau/Kosice; Auditorul landului Banat, Schaumburg, devenit Auditor la Kaschau; Comisarul Superior de Război Johann Klein, transferat în aceeași calitate în Transilvania; Comandantul cetății Timișoara, Lorenz von Vogtern, devenit comandant al cetății Sibiu și mai târziu al cetății Pizzigehitone în Italia; fostul Președinte al Administrației landului Banat, totodată comandant militar al Banatului, a devenit comandant militar al Austriei Inferioare. Mulți dintre funcționarii imperiali, care și-au început cariera pe posturi inferioare, au urcat treptat ierarhia funcționărească, fapt pentru care erau supranumiți „funcționari de succes”.

Dar cele mai multe cariere funcționărești începute în Banat s-au terminat cu decesul respectivilor. Edificarea acestei provincii imperiale a cerut multe sacrificii.

– **Care este următorul dumneavoastră proiect?**

– În perioada ce urmează mă voi ocupa cu administrația maghiară a ținutului Banat în epoca lui Joseph al II-lea. Despre această perioadă avem multe de recuperat, documentația preliminară am încheiat-o deja, materialele sunt adunate.

Prof. Gheorghe Rancu-Bodrog
(Șopotu Vechi)

Contribuții la istoricul așezării Bodrogu Vechi (județul Arad)

Ca orice altă localitate din arealul românesc, și localitatea Bodrogu Vechi își are trecutul său. Așezată pe cursul inferior al Mureșului, în sud-vestul județului Arad, la o depărtare aproximativ egală între orașele Arad și Pecica, Bodrogu Vechi se numără printre cele mai vechi așezări de pe valea Mureșului inferior. Istoria localității nu poate fi tratată fără a fi legată de istoria mănăstirii cu același nume, Hodoș Bodrog.

Și dacă despre istoricul localității nu se poate afla prea multe în urma unor cercetări arheologice locale, noi încercăm să întocmim acest trecut istoric pe baza unor cercetări arheologice ale localităților din imediata apropiere, a obiectelor descoperite în timp și păstrate în colecții particulare¹, precum și a unor date referitoare la localitate conforme cu unele descoperiri întâmplătoare sau chiar de perigheză efectuate în timp de Muzeul Județean de Istorie din Arad.

Pe lângă aceste surse trebuie amintite, obligatoriu, unele însemnări ale localnicilor de pe cărțile de cult din strana bisericii², *memorialistica mărunță*, scrieri dedicate satului³, întâmplări culese în timp de la locuitorii satului din istoria orală, evenimente care s-au transmis din generație în generație prin viu grai, cercetările specialiștilor de la Muzeul Județean de Istorie Arad și, nu în ultimul rând, arhiva mănăstirii Hodoș Bodrog, care deține importante documente privitoare la istoricul mănăstirii și a satului Hodoș Bodrog⁴.

1 Colecția Forin Sătmărean, Colecția inv. Emil Damian, Colecția de arheologie și etnografie Gh. Rancu Bodrog din Almăj, Banat.

2 Cărțile de cult din strana bisericii din Bodrogu Vechi au fost donate de către starețul mănăstirii Hodoș Bodrog, odată cu construirea schitului Sf. Cuvioasa Parascheva după dărâmarea bisericii din Bodrog.

3 Însemnări de pe Evanghelia de care s-a servit preotul Gheorghe Luca, (1939-1960) primul preot al satului; Petre Ugliș Delapecica, *Monografia sătulețului milenar Bodrogu Vechi*, 1911; Policarp Morușca, *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927; Emil (Milan) Damian, *Caiet cu însemnări*, manuscris, 1930-1950, pr. prof. Victor Vlăduceanu; *Vechiu monument istorico-religios Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939, idem *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947, E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *Mănăstirea Hodoș Bodrog*, Arad, 1980; *Însemnările rămase de la ultimul luntraș al satului (bodrogan) Petru Iovanov* (1983).

4 Colecția de documente din arhiva Mănăstirii Hodoș Bodrog a fost cercetată de autor în vara anului 1980, stareț fiind

Asupra toponimelor Hodoș⁵ și Bodrog⁶ păreriile cercetătorilor au fost împărțite, dând în timp loc la multe discuții contradictorii. Hodoș s-a folosit atât omonim, cât și toponim. Omonimul este cunoscut dintr-un document din sec. XIII, când este amintit *pristaldul Gongă din neamul Hudus, care a fost dus la Oradea pentru judecată, fiind supus la proba fierului înroșit*⁷.

Istoricul maghiar Marki Sandor propune denumirea mănăstirii Hodoș din substantivul „*hod*” tradus din maghiară „*castor*”, bazându-se pe prezența acestor animale în apele Mureșului, acestea fiind de altfel mult căutate pentru blana lor foarte scumpă. Alt istoric maghiar, Koloman Iuhasz, propune derivarea Hodoș de la cuvântul slavon „*hudus*” care înseamnă sărbătoresc, maiestuos, măreț, frumos.

Pentru Bodrog istoricul sârb Aleksa Ivić spune că toponimul Bodrog ar proveni de la neamul slav „*Bodrica*” (Abodriții)⁸.

Există și o altă abordare a toponimului Bodrog. Alți cercetători susțin că toponimul ar proveni din doi termeni de origine slavă „*bod*” (împungător) și „*rog*” (corn)⁹ cu semnificația „*a împunge cu cornul*”.

Hodoș Bodrog apare Hydust (1177), Zadust (1233), Hadust (1293)¹⁰.

arhm. dr. Timotei.

5 Sunt cunoscute mai multe localități cu numele de Hodoș: Hodoș, jud. Bihor (com. Sălard), Hodoș (Brestovăț) jud. Timiș, Hodoș (Darova) jud. Timiș, Hodoș (Orihodos), Slovenia, Hodoș (Nemeshodos) Slovacia sau un derivat Hodoșa jud. Harghita și altul în jud. Mureș. Câteva cursuri de apă poartă de asemenea numele Hodoș: Hodoș, afluent al râului Chizdia (Bega), Hodoș, afluent al râului Egher, Hodoș afluent al râului Niraj, Hodoș afluent al râului Târnava Mare, Hodoș (saroș) afluent al râului Târnava Mare.

6 Bodrog, sat în comuna Apahida, jud. Cluj; Bodrog, sat în jud. Somogy, Ungaria, Bodrog, localitate în Serbia sau curs de apă Bodrog în Ungaria și Slovacia. Conf. Wikipedia.

7 I. Hațegan, L. Boldea, D. Țeicu, *Cronologia Banatului II/1, Banatul între 934-1552*, Timișoara, 2007, pag. 53; E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae *op. cit.* anul documentului este 1213, fiind diferit de documentul citat anterior. După V. Vlăduceanu *op. cit.* pag. 8 „*în toate documentele românești și străine apare denumirea de Hudust, Hudus, Hodust și Hodoș*”.

8 Aleksa Ivić, *Istorijska srba u Vojvodini (Istoria sârbilor din Voivodina)* Novi Sad, 1929, pag. 4. Publicistul Vasile Barbu din Uzdin, Serbia, spune că autorul se referă la o localitate Bodrog din Serbia și că este mai puțin probabil să se refere la Bodrogul de pe Mureș. Oricum îi mulțumim pentru traducere și ajutor. Pe aceeași cale mulțumesc pentru ajutorul dat de către prietenul Robert Zoltan pentru traducerile din maghiară, colegului Daniel Konerth pentru limba germană și nu în ultimul rând d-lui Costin Feneșan pentru înțelegere și ajutor.

9 E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae *op. cit.* pag. 22.

10 I Hațegan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat:*

Condițiile de mediu și climă create de râul Mureș și de zona împădurită din împrejurimi au făcut posibilă locuirea malurilor sale încă din cele mai vechi timpuri. Urmele tăcute ale istoriei au scos la iveală mărturiile ale locuirii ținutului de care ne ocupăm, chiar din zorii istoriei. În lipsa unei cercetări arheologice sistematice

Cetăți mureșene pe o hartă a timpului. Cetatea Ceala este în arealul Bodrogului Vechi.

încă nu putem stabili dacă Bodrogu Vechi a străbătut lungul drum al periodizării istorice, mai ales că Mureșul a avut și o influență negativă prin faptul că a rupt mult din zona locuibilă a vetrei satului, iar eventualele vestigii ale trecutului au luat cursul apei.

În acest context suntem obligați a lega trecutul îndepărtat al satului Bodrogu Vechi de situația întâlnită în satele imediat apropiate despărțite de distanțe cuprinse între 1 și 3 km¹¹. Așezarea localității în imediata apropiere a Mureșului, chiar pe malul apei, ne întărește convingerea că spațiul localității Bodrogu Vechi ar putea fi chiar mai vechi decât al unor localități mai îndepărtate de cursul de apă.

Istoricii au determinat că primele așezări umane au fost mereu localizate pe lângă cursul unei ape din motivele bine cunoscute. Mureșul asigură o mare parte din hrana locuitorilor prin bogăția în pește, scoici, raci, pădurile din apropiere asigurau locuitorilor un variat vânat. Inundațiile Mureșului au facilitat împropiatarea pământului arător cu mîl roditor, ceea ce a făcut mai atractivă stabilirea primilor locuitori pe malurile râului.

Chiar dacă dovezile arheologice nu ne ajută momentan la încadrarea satului Bodrogu Vechi pe o scară cronologică a timpului, încercăm să legăm acest lucru de descoperirile arheologice din zona localităților cu care se învecinează și cu care satul Bodrogu Vechi s-a dezvoltat în timp. La Bodrogul Nou, dintr-un loc neprecizat, din hotarul localității provine un ciocan de piatră¹², datat din

sec. XI-XX, *Atestări documentare și cartografice*, Editura Banatul, 2013, pag. 177.

11 Bodrogul Nou, 2 km; Zădăreni 2,5 km; Călugăreni, 1 km; Felnac 1 km; Pecica 3 km; Ceala 1,5 km.

12 ***Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, pag. 45.

epoca neolitică. Materiale neolitice au mai fost identificate, de Eugen Pădureanu, în punctele „Către vale” la Bodrogu Nou și „Grădiștea” la nord-vest de Bodrogu Vechi¹³. Piese care provin din perioada de trecere de la neolitic la bronz au fost găsite în 1966 pe locul numit „Pădure”¹⁴. În altă parte a localității, înspre mănăstire, au fost descoperite fragmente de ceramică aparținând culturii Baden¹⁵.

În punctul „La vii” din hotarul localității Zădăreni a fost descoperită o locuire Baden, dar și o fortificație Otomani¹⁶.

Săpăturile efectuate la Felnac, cu ocazia unor construcții, au scos la iveală urme de locuire ce aparțin culturii Mureș, specifice bronzului timpuriu¹⁷.

La nord-est de Felnac, într-o zonă în care Bodrogu Vechi este despărțit de Felnac doar de cursul apei, a fost descoperită o necropolă de incinerare din bronzul târziu, ce aparține culturii mormintelor tumulare¹⁸. Din epoca fierului apare o așezare hallstattană timpurie atribuită culturii Cincu Suseni¹⁹. La nord de localitatea Zădăreni a fost descoperită ceramică din epoca bronzului și prima vârstă a fierului²⁰.

În zona cunoscută localnicilor, „La Hodaie”, la nord de sat, înspre albia Mureșului, se pot observa la suprafața solului urmele unor ridicături, semn ale unei fortificații de pământ, probabil o construcție de tip militar cu dimensiuni apreciabile pentru timpul său: 100 m lungime, 60 m lățime, iar valul, care o înconjoară și se păstrează, are 0,80 m înălțime și 3 m lățime²¹. La extremitatea nordică a

13 E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae *op. cit.* pag. 25

14 Roman Petre Ion, *Materiale aparținând perioadei de tranziție de la eneolitic spre epoca bronzului*, în Ziridava, VI, 1976, pag. 31-40.

15 Mărghitan Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I, Timișoara, 1979, pag. 59; Kalmar-Maxim Zoia, Oprinescu Adriana, *Descoperiri Baden – Coțofeni în Banat*, în Tibis, VI, 1986, pag. 204; Roman Petre Ion, *op. cit.* pag. 31-40.

16 Roman Petre Ion, *op. cit.* pag. 86; Mărghitan Liviu, *op. cit.* pag. 59, Kalmar-Maxim Zoia, Oprinescu Adriana, *op. cit.* pag. 201.

17 Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, Jud. Arad, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, pag. 66 și urm.

18 Gabriel Sala, *Felnăcanii în istoria românilor*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2009, pag. 11.

19 *** Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, pag. 68 și urm. Vezi și Gabriel Sala, *op. cit.* pag. 11 care descrie conținutul descoperirii: „vase și un mic deposit ce include cinci brățări, trei ace și două bucăți de bronz brut”.

20 Gumă Marian, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în Banatica, IV, Reșița, 1993, pag. 299.

21 Mare Mircea, *Banatul între secolele IV-IX*, Timișoara, 2004, pag. 163; Pădureanu Eugen, *Contribuții la repertoriul arheologic de pe valea Mureșului Inferior și a Crișului Alb*, în Crisia, 15, 1985, pag. 30-31; Lazarovici Gheorghe, *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Asfold*, în Rubane et

terasei „La Hodaie”, către locul numit „Către Vale”, în imediata apropiere a vechiului curs de apă al Mureșului, a fost descoperit material arheologic aparținând culturii Banatului (faza I), eneoliticului (Cultura Tiszapolgar), epocii bronzului (Cultura Otomani) descoperiri arheologice încadrate sec. III-IV, X-XIII și XIII-XIV d. Chr²².

Cană din epoca bronzului descoperită la Bodrogu Vechi²³

Odată cu trecerea timpului, urmele nescrise ale trecutului atestă o locuire permanentă prin noi descoperiri, mai ales

în perioada afirmării populației dace. Descoperirea de semibordeie și a unor gropi de provizii în zona Felnac a fost completată cu fragmente de ceramică dacică de sec. I î.e.n.-sec. I e.n. Cercetătorii remarcă *fragmente de vase de provizii decorate cu brăuri alveolare, fragmente de fructiere, fragmente de tigăi pentru fript, fusaiole*.²⁴

Apariția locuinței ca semibordei cu cuptor și gropi de provizii presupune o existență stabilă, îndelungată, în această zonă a Mureșului. La Călugăreni, pe partea nord-vestică a satului, în apropiere de Felnac, s-au cules fragmente de ceramică dacică de sec. I î. Chr.-I d. Chr precum și fragmente de ceramică romană de sec. III d. Chr.²⁵ Descoperirile întâmplătoare ale unor asemenea așezări dacice demonstrează existența unui habitat uman bine cristalizat într-o zonă ce oferea condiții cât se poate de favorabile desfășurării unei vieți continue.

Tocmai această stabilitate, care a creat de-a lungul vremii și o prosperitate pe măsură, a atras atenția altora care au început să râvnească la agoniseala locuitorilor. Pe seama acestor considerente atribuim lăcomia romanilor care au atacat Dacia pentru a-și

Cardial, 1990, pag. 23; Fazekas Gruia, *Aspecte privind așezările culturii Otomani de pe teritoriul României*, în Crisia 26/27 (1996 / 1997), pag. 53; Boroffka Nicolaus, *Die Wietenberg – Kultur; ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Sudosteuropa*, în UPA, 19, 1994, pag. 53.

22 Pădureanu Eugen, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Vladimirescu*, în Ziridava, XI, 1979, pag. 152; Boroffka Nicolaus, *op. cit.*, pag. 24; Kalmar-Maxim Zoia, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*, în BMN, 19, Cluj Napoca, 1999, pag. 145; Bochiș Bogdan, *Contribuții la repertoriul așezărilor Tiszapolgar din Banatul românesc*, în PB 3, 2014, pag. 56.

23 Din colecția Florin Sătmărean.

24 Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice la Felnac și Vladimirescu*, în Ziridava, VI, 1976, pag. 47 și urm.

25 Mare Mircea, *op. cit.* pag. 163.

completa golurile din visteria imperiului făcute în urma deselor războaie de expansiune.

Dacia n-a făcut excepție și în cele din urmă nu s-a putut împotrivi puterii armatelor romane care au transformat Dacia, în final, în provincie romană. Băștinașii Văii Mureșului n-au fost străini de aceste lupte chiar dacă bătăliile nu s-au dat în această zonă, dar cu siguranță ei au luat parte la marile confruntări armate²⁶. Este de reținut faptul că după cucerirea Daciei de Traian, care mobilizase pentru această campanie nu mai puțin de 14 legiuni, triburile dacilor liberi din nord de Mureș, cărora li s-au alăturat și carpii, au făcut dese incursiuni în teritoriul ocupat de romani. Aceste dese deplasări au cauzat mari pierderi, ceea ce a dus în cele din urmă la retragere sub împăratul Aurelian. Vestigii ale civilizației daco-romane s-au descoperit la Zădăreni și constau în nouă morminte de înhumăție sarmatică dintr-o necropolă de sec. II-IV d. Chr.²⁷. Cu ocazia unor săpături efectuate în incinta mănăstirii Hodoș Bodrog s-au descoperit, în fundația turnului locuință, fragmente de cărămizi romane²⁸. În zona Mureșului inferior s-au descoperit importante materiale romane pe care ulterior constructorii medievali le-au folosit pentru edificarea unor noi clădiri. Unele cărămizi romane refolosite au mai fost găsite la mănăstirea Hodoș Bodrog în zidurile bisericii, cât și în pavajul care găsea odată în fața lăcașului de cult. Una din aceste cărămizi poartă ștampila legiunii a V-a Macedonica²⁹. Prezența cărămizilor cu inscripția Legiunii a XIII-a Gemina este mai densă deoarece aceasta asigură posturile de pază pe malul Mureșului. Misiunea acestei legiuni era completată cu supravegherea transportului de materiale pe Mureș, mai ales al sării³⁰.

Descoperirile făcute cu ocazia unor lucrări de restaurare a interiorului mănăstirii au scos la iveală fragmente de cărămizi romane, pe care le atribuim

26 „Aradul – permanentă în istoria patriei”, București, 1978, pag. 687 și urm.

27 Roman Petre Ion, Nemeti Istvan, *Cultura Baden în România*, în BA, 31, 1978, pag. 12.

28 Hugel Peter, *Trei ipostaze ale văii inferioare a Mureșului de la Traian la Hadrian*, în Ziridava, XXII, Arad, 2000, pag. 34; Oța Silviu Ioan, *Populații nomade de stepă din Banat, (sec. XI-XIV) I, Pecenegii și cumanii*, în Prinsoș lui Petre Diaconu la 80 de ani, Brăila, 2004, pag. 504.

29 E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae *op. cit.*, pag. 25, în comunicarea Luminiței Trucă, făcută la sesiunea „Aradul pe treptele istoriei”, 7-8 mai, 1978. După cucerirea Daciei de Traian în Dacia au rămas doar două legiuni: Legiunea a III-a Gemina și Legiunea a V-a Macedonica; Vezi și Gh. Rancu Bodrog, *op. cit.* pag 48.

30 Ștefan Ferenzi, Mircea Barbu, *Cercetările arheologice de la Bulci și împrejurimi*, în Ziridava, X, Ed. Muzeului Județean Arad, 1978, pag. 68 și urm.

localității Bodrogu Vechi, dat fiind faptul că în perioada romană mănăstirea era la nord de Mureș. După transformarea Daciei în provincie romană, Mureșul a devenit frontiera naturală între imperiu și dacii liberi de la nord de râu. Cu toate acestea, existența acestor urme arheologice ne îndreptățesc să susținem că Bodrogu Vechi nu se deosebea cu nimic de restul localităților din sudul Mureșului privind dezvoltarea istorică. Topografia văii Mureșului din atenția noastră și a localităților pe care le-am amintit mai sus face ca localitatea Bodrogu Vechi să se alinieze la acest habitat comun care era brăzdat de Mureș.

Au fost câteva încercări de cercetare arheologică și la Bodrogu Vechi. În urma acestor cercetări s-a elaborat un manuscris³¹ în care arheologul arădean E. Pădureanu descrie, ca raport preliminar, o fortificație de pământ și șanț de apărare³² la Bodrogu Vechi, în punctul „Grădiștea”. Pentru respectul și prețuirea cercetătorului vom reda în continuare întreg materialul publicat:

„La nord de Mureș la cca 1 km nord-vest de satul Bodrogu Vechi semnalăm în 1976 prezența unei întinse și necunoscute fortificații. Pe harta întocmită în 1780 de „lănțarul” Francois Liebherr, delegat al erariului, apare sub denumirea de „Grădiștea”. Ea se prezintă sub forma unei incinte poligonale, fiind înconjurată de un vechi braț al Mureșului.

Confruntând planul ridicat de F. Liebherr cu realitățile din teren se poate afirma că ne găsim în fața unei incinte fortificate având un contur poligonal. Cel mai bine se păstrează partea de vest a fortificației unde se pot vedea clar elementele de fortificație: valul lat la bază de 9-10 m și șanțul spre exterior cu o deschidere de circa 6 m. În partea de est se păstrează numai o latură pe care, inexplicabil, „lănțarul” nu o cartează. Pe baza detaliilor de planimetrie facem remarca că ea pare a fi refăcută după ce a fost distrusă de ape. Din totalul de laturi presupuse de noi aparținând poligonului, un trapez pare-se, după întregirea conturului, propusă de noi, se păstrează în total, trei și anume: latura AB [...] cu o lungime de cca 235 m, o porțiune egală cu prima din totalul de 490 m aparținând laturii BC, și alta lungă de 240 m din latura DA. Restul fiind distruse de vechiul curs al Mureșului. Suprafața incintei fortificate a fost estimată de noi la 18 ha.

Elementul cel mai ciudat al acestei fortificații îl constituie valurile de pământ în număr de trei (notate de noi cu a,b,c) care o compartimentează în patru sectoare, ele căzând oblic pe laturile BC și DA. Pe teren acestea sunt mai greu de sesizat fiind mult aplatizate de lucrările agricole. Valul „c” este distrus de ape apărând numai pe

31 *Cercetări arheologice la Hodoș-Bodrog*, manuscris.

32 Eugen Pădureanu, *Noi fortificații pe teritoriul județului Arad*, în Ziridava, XV-XVI, 1987, pag. 29-31

hartă. Lățimea lor inițială pare să fi fost de 6 m, iar în secțiune au forma plan-convexă.

Autorul cercetării, E. Pădureanu, precizează în continuare că în lipsa unor săpături de amploare și a materialului arheologic semnificativ, încadrarea cronologică este extrem de dificilă. Tipologic, unele analogii le întâlnim în fortificația dacică de la Cioclovina, jud. Hunedoara³³ (valurile paralele cad perpendicular pe valul principal).

Același autor ar atribui fortăreața următoarelor perioade:

Feudalismul timpuriu, perioada lui Glad-Ahtum; cu precizarea că fortificația de pământ de la Vladimirescu se găsea tot pe o insulă. Forma incintei fortificate de la Grădiștea (Bodrogu Vechi n.n.) putea să fie în funcție de insula pe care a fost construită.

Perioada invaziei tătare din 1241 – această fortificație înconjurată de brațe ale Mureșului putea să ne ofere o situație ca cea de la Nădab, Tâmașda sau Pereg³⁴.

Perioada feudalismului dezvoltat – ridicarea acestei fortificații ar putea fi pusă în legătură cu invazia turcilor din 1552 și luptele cu imperialii din această zonă³⁵.

În cele din urmă cercetătorul concluzionează: „indiferent de perioada în care a fost ridicată, noi credem că nu poate fi vorba decât de o fortificație de refugiu dacă nu chiar o tabără militară părăsită după un scurt timp. Deși pentru aceasta n-ar pleda nici forma nici dimensiunile nu este exclus să fie vorba de un castru de marș”³⁶.

Prin anii 1980 s-au mai făcut câteva săpături când s-au dezgropat opt morminte, dar nu s-a comunicat rezultatul cercetării. Campania a fost organizată de Muzeul Județean din Arad³⁷

Credem cu tărie că în ciuda greutăților de tot felul create de migrația popoarelor, dintre care amintim goții, hunii, după ce s-au așezat în Câmpia Panonică și au început să efectueze raiduri de pradă, gepizii, avarii și slavii, Bodrogu Vechi și arealul Mureșului inferior au intrat în aria etnogenezei românești. În sprijinul acestei afirmații aduc în discuție descoperirea unei așezări românești de secol IX-X la Felnac, precum și materialul ceramic de factură românească din sud-vest de Arad la „Trei insule”. Campaniile de perieghetă efectuate de arheologul E. Pădureanu, întreprinse pe terasa Mureșului, în dreptul localităților Bodrogu Nou și Bodrogu Vechi, au scos la iveală materiale ceramice de secol X-XII. Apoi

33 Ion Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, pag. 87, conf. E. Pădureanu, *op. cit.* pag. 31.

34 *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, pag. 138 și urm., în E. Pădureanu, *op. cit.* pag. 31.

35 *Idem*, pag. 108-114.

36 E. Pădureanu, *op. cit.*, pag. 31.

37 Informație primită de la prof. Virgil Damian din Pecica.

în campania arheologică (1976) din incinta mănăstirii Hodoș Bodrog s-au recoltat materiale arheologice de secol IX-XIII. Materialul arheologic descoperit aici a fost încununat și de descoperirea unei monede din timpul regelui Ladislau I (1077-1095). Tot aici încadrăm și supoziția istoricului E. Pădureanu legată de descoperirea fortificației de pământ de la Grădiștea din Bodrogu Vechi descrisă mai sus. Materialul cules amintit completat cu altele de acest gen dovedește *identitatea culturii materiale locale de pe aceste meleaguri cu cea de natură românească de epocă*, răspândită în spațiul situat dintre Marea Neagră și Câmpia Tisei cunoscută în rândul cercetătorilor drept „Cultura Dridu”³⁸.

Perioada secolului X corespunde în istorie cu formarea primelor formațiuni statale românești. În zona Mureșului inferior, de care ne ocupăm, râul a devenit granița între cele două voievodate românești: la nord de Mureș era consolidat voievodatul lui Menumorut, iar la sud de râu era voievodatul lui Glad.³⁹

În capitolul al XI-lea, din *Gesta Hungarorum*, Anonimus ne spune că la stânga Tisei unghurii au trebuit să lupte cu dacii români: cu Menumorut, care stăpânea între Someș și Mureș, cu Glad, între Mureș și Orșova și cu Gelu în Ardeal. Menumorut și Glad erau în dependența țarului Bulgariei și a împăratului din Constantinopol, fapt ce-l determină pe Menumorut să răspundă „*bulgarico corde*” solilor unghuri care cereau moșia strămoșului lor Attila și să renunțe la suzeranitatea împăratului de la Constantinopol. Deși această suzeranitate se pare că n-a fost decât nominală, totuși ea s-a fundamentat pe mândria apartenenței la imperiul roman de răsărit.⁴⁰

38 Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice la Felnac și Vladimirescu*, în Ziridava, VI, 1976, pag. 47-50; Egon Dorner, *Cercetarea arheologică în jud. Arad în anii republicii*, în vol. „Județul Arad pe coordonatele țării în anii republicii”, Arad, 1973, pag. 384; Flacăra Roșie, nr. 9393, 4 august 1976, pag. 1.

39 „*Gesta Hungarorum*” a lui Anonymus (scrisă în baza unei alte cronici mai vechi) din sec. al XII-lea, în cap. IX, vorbește despre populația Panoniei la venirea unghurilor „...această țară o locuiesc slavii, bulgarii și blachii, adică păstorii romanilor”. Fiindcă după moartea lui Attila, pământului Panoniei romanii îi spuneau că este pășune, deoarece turmele lor pășteau în Țara Panoniei, cu drept cuvânt se spune că pământul Panoniei ar fi pășunea romanilor, întrucât și acum romanii pasc pe moșiile Ungariei – conf. Popa Lisianu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. I, pag. 81; Brătianu Gheorghe, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, pag. 182-215; Gh. Rancu Bodrog, *Istoria bisericilor ortodoxe din Almăj*, Ed. Neutrino, Reșița, 2007, pag. 77 și urm.; George Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, Lugoj, 1904, pag. 79 și urm.

40 Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Ed. III, Gherla, 1883, pag. 63-65. Nota 19; Lupu Nicolae, *Religia strămoșilor*, Blaj, 1935, pag. 135.

Încă de pe vremea întemeierii primelor nucleu de formațiuni statale, de o parte și de alta a râului, s-au ridicat cetăți (fortărețe) de apărare care, cu timpul, au fost consolidate sau ridicate altele cam tot pe aceleași aliniamente. Ridicarea unor asemenea fortărețe a fost necesară având în vedere încercările tot mai dese ale ungarilor de a pune stăpânire pe acest teritoriu care va rămâne de acum înainte mereu în atenția regilor unguri. Astfel, în anul 934 o armată de călăreți unguri în fruntea cărora s-au aflat cei trei căpitani, Zuard, Cadusa și Boyta⁴¹, pornesc împotriva lui Glad. După unii istorici atacul nu era îndreptat chiar împotriva voievodului român, ci împotriva Bulgariei și a Imperiului Bizantin. În drumul lor grupul de călăreți dau de armata lui Glad, care obține o primă mare victorie împotriva ungarilor. Și împotriva lui Menumorut s-a îndreptat furia ungarilor. Astfel, au fost trimise, cu oaste de către ducele Arpad, două căpetenii războinice, Usubuu și Velec. Prinzând de veste, prin iscoadele sale, Menumorut părăsește cetatea Bihor, ungurii punând stăpânire pe fortăreața unde *au aflat acolo multă bogăție de-a soldaților lor*⁴². Menumorut se obligă a ceda teritoriul și în același timp promite pe fiica sa de soție lui Zulta, fiul ducelui Arpad⁴³. Rezistența voievodatelor românești a fost foarte eficientă, soldându-se cu încheierea unei păci onorabile, care a asigurat existența formațiunilor statale românești. Informațiile lui Anonymus, luptele din zona Mureșului, completate cu materialul arheologic, dovedesc o locuire continuă pe aceste meleaguri cu toate greutățile ridicate de vitregiile vremii.

Sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea au dus la o vădită prosperitate economică, permițând consolidarea internă a voievodatelor, la scăderea puterii triburilor maghiare, măcinate de luptele interne și coroborate cu înfrângerile suferite în apus și răsărit. După incursiunile din Transilvania din sec. X, au urmat, în secolul al XI-lea, luptele de cucerire a ducatelor românești din aceste ținuturi. În acest cadru politic ajunge în fruntea statului Ahtum, descendent din familia lui Glad, care avea asigurată domnia ereditară⁴⁴. Acum încep să apară și documentele scrise legate de perioada de preluare a statului de către Ahtum. Așa ne putem baza pe „Cronica lui Anonymus” și pe „Legenda Sfântului Gerard”⁴⁵.

41 Alexandru Madgearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în *Banatica*, 12, Reșița, 1993, pag. 5-12 și urm.

42 *Gesta Hungarorum* – Cronica Notarului anonim al regelui Bela. Faptele ungarilor, Sibiu, 1899, pag. 83.

43 Idem, pag. 83 și urm.

44 *Gesta Hungarorum*, pag. 83 „*ex cerius atiam progenial lunga tempora descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit*”.

45 Gluk Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului*, sec. VIII-X, în *Ziridava*, VI, Arad, 1976, pag. 73-109.

Înfățișând societatea românească din partea de vest a țării, în primii ani ai sec. al XI-lea, Legenda Sfântului Gerard⁴⁶ pomenește de ducatul lui Ahtum, urmaș al familiei domnitoare a lui Glad, care, la sfârșitul sec. al X-lea și începutul sec. al XI-lea, reușea să supună autorității sale un vast teritoriu în care era încorporată și valea Mureșului. Tot de aici aflăm despre hotărârea ducelui Ahtum de a continua vămuirea transporturilor de sare, adusă cu plutele pe Mureș, din ocnele Transilvaniei (de exemplu salina Uioara)⁴⁷. Vămuirea plutele transportatoare de sare și a altor materiale pe Mureș aduc mari beneficii așezărilor aflate pe cele două maluri, mai ales că la Bodrogul Vechi se afla un mic port de descărcare a sării pentru mănăstirea Hodoș Bodrog, cât și pentru localitățile apropiate acesteia⁴⁸. Ancorarea plutele în perimetrul Mureșului, zona Arad-Pecica, era mult ușurată de cursul meandrat al apei, dat fiind curbele mari prin care curgea râul.

Transportul sării a devenit o importantă ramură de activitate economică. Aici trebuie să ne gândim la utilizarea plutele și a bărcilor, sunt amintite chiar nave de tonaj mai mic, care serveau la transportul mărfurilor. În acest context, locuitorii satului Bodrogul Vechi erau angrenați la încărcatul și descărcatul sării, la transportul acesteia către anumiți beneficiari, la paza și îngrijirea locului de depozitare a sării.

Traficul de sare pe Mureș era bine organizat și de care ducele Ahtum era mereu interesat. Legenda Sfântului Gerard dă informații despre porturile existente pe Mureș, stăpânite de Ahtum, care de fapt *erau locuri pentru odihnă, desfacerea parțială a produselor și vămuirea lor*⁴⁹. Comerțul cu sare și alte produse pe Mureș a luat o amploare destul de mare din moment ce acesta a devenit problema centrală a confruntării dintre regele Ungariei și ducele Ahtum⁵⁰. Regele Ungariei cerea trecere liberă pe Mureș pentru navele sale încărcate cu sare și fără alte obligații.

Conflictul armat dintre Ahtum și regele Ungariei Ștefan I a fost provocat în primul rând pentru vama pe sare încasată de ducele român și atât de râvnită de regele ungar.

46 Legenda Sfântului Gerard (Legenda Sancti Gerardi) este cunoscută în două versiuni: mare și mică, cu patru variante: Codex Sagredo, Veneția, 1597, Codex patavinus, Biblioteca universitară Padova, Codex vindobonensis, Budapesta, 1939 și textul publicat de Simone Siculus la Roma, 1519.

47 N. Bănescu, *L'ancienne etat bulgare et les pays roumains*, București, 1974 pag. 45-47.

48 Petre Ugliș – Delapecica, *Scurtă monografie a sătulețului milenar Bodrogul Vechi*, 1969, manuscris, pag. 33.

49 Eugen Gluk, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, pag. 99.

50 Alexandru Magearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în *Banatica*, 12, Reșița, 1992, pag. 5 și urm.

Luptele repetate au urmărit, în primul rând, ocuparea depozitelor de sare și, în același timp, distrugerea fortificațiilor de pe cele două maluri ale râului Mureș⁵¹. Sarea era o marfă capitală atât pentru consum uman, cât și pentru hrana animalelor. Mureșul a constituit o arteră principală chiar pentru asigurarea cu sare a Balcanilor. Sarea pleca din ocele Transilvaniei, pe Mureș în jos ajungea la vărsarea Tisei în Dunăre și de aici era preluată de nave și transportul continua pe Dunăre. Porțiunea dintre Arad și Pecica, în care era cuprins și Bodrogu Vechi, se bucura de aceste privilegii de pe urma cărora nu avea decât de câștigat. Dacă admitem că Bodrogu Vechi avea un mic port de descărcare a sării, satul era angrenat în această activitate economică prosperă cu urmări palpabile în viața socială a habitatului⁵².

Conform unor obligații medievale ale vremii, voievozii din Alba Iulia și împrejurimi erau obligați să trimită sare pe Mureș stăpânului Panoniei, pe vremea avarilor, când stăpân era hanul avar, sec. VII-VIII, apoi ducelui maghiar, încă din sec. al X-lea. În sec. al IX-lea formațiunile româno-slave ale locului au fost nevoite să trimită, pe ruta Mureș-Tisa-Dunăre, sare bulgarilor de la Vidin, centru religios de care erau legați aflându-se sub ascultarea lor⁵³.

După consolidarea regatului maghiar, paralel cu dezvoltarea rapidă a economiei rurale, comerțul cu sarea, care n-a fost întrerupt niciodată, s-a intensificat și mai mult. Ca o consecință a acestei activități atât de profitabile, pe malurile Mureșului au luat ființă noi porturi pentru vama sării la... Chelmac, Zădăreni, Bistra, Popin (între Bodrogu Vechi și Pecica), Igrîș, Cenad... Traficul în sec. al XIII-lea era atât de intens încât se simțea nevoia amplasării unor astfel de porturi.⁵⁴

Una din sursele cele mai prețioase pentru locuitorii acestor locuri le întâlnim în „Legenda Sfântului Gerard”. Fiind martor al epocii pe care o descrie, Gerard, oferă o serie de informații privind viața cotidiană a habitatului. Astfel, sunt descrise ocupațiile locuitorilor, care continuau să rămână cultivarea ogoarelor și creșterea animalelor. În context apare o femeie învârtind la o rășniță, măcinând boabe, fredonând o melodie. Episcopul Gerard precizează și faptul că roaba cânta un cântec din partea locului, probabil un cântec bănățean⁵⁵. Aceste date oferite de Gerard au fost confirmate de descoperirile arheologice de mai târziu de la Felnac, Hodoș Bodrog și Vladimirescu, care au scos la iveală

spații special amenajate pentru depozitarea cerealelor⁵⁶.

În secolul al XII-lea apar amintite în Banat mai multe mănăstiri printre care și Hudusmonustura (Hodoș Bodrog), menționată documentar la 1177⁵⁷.

Stăpânirea maghiară pe Mureșul inferior a avut drept consecință, de prin secolul al XI-lea, acapararea pământului de către nobilii unguri sau de unii apropiați ai coroanei maghiare. Cu toate acestea, așezările omenești din zonă și-au continuat traiul după datinile strămoșești. Mănăstirea Hodoș Bodrog avea întinse suprafețe de păduri, pământ arabil, port de vămuirea sării pe malul Mureșului și deținea în același timp, potrivit capitlului arădean, podul și o moară pe apă⁵⁸. Locuitorii satului Bodrogu Vechi rămân legați de realitatea socială de tip feudal ce caracteriza regatul maghiar. În acest fel, locuitorii satului erau angrenați la muncile repartizate de stăpân (rege), de nobilul local, sau de biserică. Anul 1256 găsește satul Bodrogu Vechi și mănăstirea Hodoș în posesiunea descendenților banului Kelemenos și ai lui Waffa⁵⁹. În 10 noiembrie 1293 regele Andrei al III-lea donează comitelui Nagy Ozomos și fraților lui, Kusan și Dimitrie, domeniul mănăstirii Hudus⁶⁰. Satul, fiind alcătuit doar din câteva locuințe, se pare că era aservit în totalitate muncilor prestate la mănăstire. La 11 iulie 1337, judele curții regale întărește înțelegerea dintre arhiepiscopul Chanadin de Esztergom și magistrul Dionisie din același neam Chanad pentru stăpânirea posesiunilor lor, a bisericilor și mănăstirilor din comitatele Cenad, Arad, Timiș și Caraș... *posesiunea Hodoș cu cele trei sate și Teș cu alte trei sate sunt și ele date uneia dintre părți*. Astfel, magistrul Chanadin împreună cu el, frații sau fiii lui Toma, fiul lui Pancrațiu, își primesc înapoi vechile lor moșii Pangrachfaua, Chenkwereme și Hodoș (Bodrog) din comitatul Arad⁶¹.

56 Eugen Gluk, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în Studii privind istoria Aradului, Ed. Politică, București, 1980, pag. 105 și urm.

57 Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, II/I, Banatul între 934-1552*, pag. 28; conf. I. Koloman, *Banater Urkundenbuch. Quellen zur kulturgeschichte des Temescher Banats*, în „Banater Deutsche Kulturhefte”, caiet 2, Timișoara, 1930, pag. 10-28.

58 Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, II/I, Banatul între 934-1552*, pag. 28, conf. Ipolyi A., Nagy I., Veghelyi D., *Hazai okmánytar*, VI, VIII, Budapesta, 1876, pag. 11-12.

59 Marki Sandor, *Arad varmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete*, I-II, Arad, 1895, pag. 211.

60 Victor Vlăduceanu, *op. cit.* pag. 18.

61 Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, II/I, Banatul între 934-1552*, pag. 62, conf. Lukinich Imre, Galdi Ladislau, *Documenta Historia Valachorum, în Hungaria illustrantia usque an annum 1400*, Budapesta, 1941, pag. 223.

51 Rodica Colta, Doru Sinaci, *Secusigiu, monografia*, Ed. Tiparnița, Arad, 2013, pag. 25.

52 Kovach Geza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII-lea*, în Ziridava, XII, 1980, pag. 190 și urm. Petre Ugliș Delapeca, *Monografia sătulețului milenar Bodrogu Vechi*, manuscris.

53 Rodica Colta, Doru Sinaci, *op. cit.* pag. 27.

54 Kovach Geza, *op. cit.* pag. 190.

55 Rodica Colta, Doru Sinaci, *op. cit.* pag. 31.

Din informația de mai sus reținem pentru prima dată toponimul *Hodoș cu cele trei sate*. Având în vedere topografia așezării Bodrogu Vechi, cele trei sate aparținătoare ar putea fi: Popin, Fuc și Ceala. Popin, aproximativ 2 km, așezare amintită și într-o altă monografie⁶², localizată între Bodrogu Vechi și Pecica, a fost și port la Mureș pentru vămuirea sării; Fuc⁶³ a fost localizat la nord de brațul Mureșului care se numea Fok⁶⁴, înspre Zădăreni, iar Ceala⁶⁵, cam 3 km, la o distanță aproximativ egală între Bodrogu Vechi și Arad era legată de sat printr-un drum de pădure care se poate observa și astăzi.

Cele trei așezări au fost și locurile unde arheologii au descoperit puținele artefacte ale trecutului. Rămâne în discuție punctul Săliște, situat aproape de pădurea Popin și locul Livezi unde apar valuri de pământ și resturi de cărămizi.⁶⁶ În aval de sat, în locul numit Hada, Mureșul are o imensă insulă care de asemenea ar putea intra în atenția cercetătorilor. În apropiere de această insulă a fost instalat, pentru o perioadă de timp, și podul plutitor (coampa). Peste Mureș, pe malul celălalt era Felnacul, care avea locurile plantate cu vii și pe care felnăcanii îl numeau *În vale*.

Satul revine, prin moștenire, în 1337, familiei Telegdi⁶⁷. Tot în această perioadă au loc mari transformări în structura satului, în care, după ce a fost pustiit de tătari, sătenii trec la reconstrucție și întâlnim pentru prima dată satul amintit sub numele de *Hodoșul Mic* în anul 1393⁶⁸. Desele schimbări de posesii, pricinuite și de instabilitatea politică din acele vremi, vor conduce de multe ori la

62 Monografia *Pecica*, Ed. Concordia, 2007, pag. 119; *În anul 1443 satul Popin intră în proprietatea lui Iancu de Hunedoara*.

63 *Arad, Monografia orașului de la începuturi până la 1989*, Ed. Nigredo, 1999, pag. 62; *Pe raza actuală a orașului (Arad), patru sate Segh, Myloua, Chemberlaka, Abad aparțineau capitolului, fiind învecinate cu posesiunile ecleziei de la Hodoș. Lângă Mureș se aflau în apropierea ecleziei proprietățile nepoților lui Valter (fost episcop al Transilvaniei), în localitatea Fuc*. Conf. I. Borsa, III. Bela 1177 evi konyvalaku privilegiuma az aradi kaptalan szmara, *Leveltari kozlemenyek*, Budapest, 1962, pag. 87.

64 Janos Karacsonyi, *Ismeretlen delmagyarorszagi kolostorok*, în «Tortenelmi es regeszeti Ertesito», Timișoara 1905, pag. 77. O scrisoare a regelui Bela al III-lea din 1177 amintește că «*trecând din hotarul Șega peste brațul «Fok» al Mureșului, îndată a ajuns pe pământul mănăstirii Hodust*», vezi și Victor Vlăduceanu, *op. cit.* pag. 13.

65 *Arad, Monografia orașului de la începuturi până la 1989*, Ed. Nigredo, 1999, pag. 68.

66 Înv. Emil Damian, *Caiet cu însemnări*, manuscris în posesia autorului.

67 Marki Sandor, *op. cit.* pag. 221.

68 Juhasz Koloman, *op. cit.* pag. 205.

deteriorarea raporturilor dintre iobagi și domnii de pământ. De această situație nu este străin nici regele Ludovic I care ia la cunoștință, în anul 1347, despre „*neconținutele plângeri ale iobagilor, care au obosit urechile maiestății voastre prin faptul că lucrurile și bunurile lor le-au fost luate cu silnicie, tâlhărește și hoștește de către niște oameni semeți și li se iau fără încetare, într-atâta că foarte mulți dintre ei au ajuns în cea mai grozavă sărăcie, și astfel s-au împrăștiat în diverse locuri și, prin aceasta acele moși ale noastre au fost mult sărăcite și pustiite... Regele decide să curme această stare și ordonă marelui ușier regal să meargă la fața locului și să recupereze bunurile furate, iar dacă cineva s-ar împotrivi, acesta să folosească orice mijloc pentru a le înapoia iobagilor, neavând nimic de suferit din pricina mijloacelor folosite*”⁶⁹. În această perioadă, a secolelor XIV-XV, obligațiile iobagilor s-au înmulțit într-atât încât erau nevoiți să recurgă și la revolte. O asemenea înștințare făcută regelui era un semn al creșterii conștiinței sociale privind unele drepturi de care nu beneficiau. Autoritatea tutelară de pământ acordă loturi de folosință iobagilor sub numele de „sesii”. Pentru aceste parcele de pământ iobagii plăteau impozite destul de consistente. Pământul arător al satului Bodrogu Vechi nu era o suprafață atât de mare de care să beneficieze țărani din sat deoarece o bună parte a arabilului era deținut de biserică. Cu *toate acestea toți iobagii, indiferent dacă sunt pe posesiuni regale, nobiliare sau bisericesti, se pot strămuta liber cu toate lucrurile și bunurile lor, după ce-și plătesc darea de pământ și alte dări la care sunt datori* ⁷⁰.

Strămutările la care face referire citatul de mai sus erau foarte rare. Iobagii aveau de dat dări umiltoare și de cele mai multe ori nu și le puteau plăti. Cea mai importantă obligație bănească pe care proprietarii de sesii o aveau de achitat stăpânului feudal era censul sau „birul pământului”⁷¹. Pe lângă cens apăreau darurile sau „daturile” care reprezentau taxe în natură și se colectau de mai multe ori pe an, în special în ajunul marilor sărbători religioase de peste an: de Paști, de Sângeorz, Ispas sau de Căciun⁷². Iată de ce susținem că fenomenul strămutării era întâlnit foarte rar tocmai din cauza dărilor care nu puteau fi achitate. Populația satului Bodrog era aservită mănăstirii, iar nobilii care primeau pământul nu dețineau o suprafață atât de mare încât să apară des dispute între ea și iobagi. Am văzut mai sus că pământul era dat nobilului odată cu satul și biserica.

69 Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țicu, *Cronologia Banatului, II/I, Banatul între 934-1552*, pag. 86.

70 Malyusz Elemer, *Zsigmondkori okleveltar*, I-II, 1-2, Budapest, 1951-1958, pag. 219 și urm.

71 Rodica Colta, Doru Sinaci, *op. cit.* pag. 36.

72 *Idem*. Pag. 37.

CUPRINS

Costin Feneșan – Un călător transilvănean prin Banatul otoman la 1687	1
Alexandru Kósa, Ioan Hațegan – Din cronologia Banatului imperial – Anul 1727.....	6
Ion Traia – Propaganda italiană în favoarea voluntariatului roman	15
Tiberiu Ciobanu – Evul Mediu bănățean oglindit în Monografia orașului Caransebeș.....	19
Florin Zamfir – Evoluții specifice ale comunei Variaș, de la începutul veacului al XVIII-lea până la mijlocul veacului al XIX-lea	23
Dragoș Lucian Curelea – Un reprezentant al elitei confesional ortodoxe la conducerea organismului tranzitoriu de putere: Consiliul Național Român Alba Iulia (1918-1919)	27
Dumitru Tomoni – Bănățeni participanți la Marea Unire, victime ale regimului comunist	32
Constantin-Tufan Stan – Aurel C. Popovici-Racoviță – Primul bănățean laureat al Premiului național de compoziție „George Enescu”	40
Mircea Rusnac – Răscoala anticomunistă a țăranilor arădeni din anul 1949	48
Gabriela Șerban – Bocșeni la Alba Iulia	51
Iancu C. Berceanu – Aspecte geografice ale evoluției structurii etnice a populației Banatului (sinteză)	53
Dorotea Momir – Chibrituri de Banat	57
Werner Kremm – Interviu cu Vasile Ionuț Roma – Managementul personalului administrativ într-o nouă provincie. Banatul sub stăpânire austriacă (1716-1753)	63
Gheorghe Rancu-Bodrog – Contribuții la istoricul așezării Bodrogu Vechi (Județul Arad)	68

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: Dușan Baiski (Timișoara) – editor și redactor-șef, Geo Galetaru (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. Iancu C. Berceanu (Sânnicolau Mare) – redactor-șef adjunct, dr. Ionel Bota (Oravița), dr. Valentin Bugariu (Birda), drd. Claudiu Călin (Timișoara), conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (Timișoara), prof. Simion Dănilă (Belinț), dr. Costin Feneșan (București), Sorin Fortiu (Timișoara), prof. dr. Ioan Hațegan (Timișoara), dr. Alexandru Kósa (Timișoara), Werner Kremm (Reșița), prof. dr. Mircea Măran (Vârșeț), prof. Gheorghe Rancu-Bodrog (Șopotu Vechi), dr. Simona Regep (Timișoara), dr. Mircea Rusnac (Reșița), dr. Constantin-Tufan Stan (Lugoj), prof. dr. Dumitru Tomoni (Făget), bibliolog Gabriela Șerban (Bocșa), muzeograf Ion Traia (Timișoara), dr. Florin Zamfir (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.

Textele se pot trimite prin e-mail: dusanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.

Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359; ISSN-L 2501-1359